

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER FOR ORIENTAL STUDIES AND LITERARY HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 4 (14), 2025**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 4 (14), 2025**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
No. 4 (14), 2025**

ДУШАНБЕ - 2025

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.

(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРРИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзоқаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи
Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري мероси хаттии Маркази
мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт – академик, Президенти АМИТ

Саломӣён Муҳаммадҷовуд – ноиби Президенти АМИТ, д.и.ф., профессор

Қосимшо Исқандаров – д.и.т., Саркотиби илмии АМИТ

Имомов Муҳаммадҷусуф – академики АМИТ

Парвона Чамшад – д.и.ф., профессор

Умар Сафар – д.и.ф., профессор

Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Муллоҷонов Сайфулло Кӯчақович – д.и.т., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.и.ф., профессор

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – н.и.п

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

Ёраҳмадзода Шодичон – н.и.ф.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франссис Ришар – (Фаронса), Шариф Шуқуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Олмон), Садри Саъдиев – (Узбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Узбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази шарқшиносӣ ва мероси
хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти №249/мҷ-97, аз 02.06.22
ба қайд гирифта шудааст.
Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишонии мо: 734025, ш. Душанбе,
кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.
Маркази мероси хаттии назди
Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи
маҷаллаи “Мероси Шарқ”,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр востоковедения и письменного наследия
при Президиуме НАНТ
Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Рахматкарим
Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт – академик, Президент НАНТ
Саломийён Мухаммаддодов – вице-президент НАНТ, д.п.ф., профессор
Косимшо Искандаров – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ
Имомов Мухаммадусуф – академик АМИТ
Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор
Умар Сафар – д.ф.н., профессор
Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор
Муллоджанов Сайфулло Кучакович – д.и.н., профессор
Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор
Суфизода Шодимухаммад – д.ф.н., профессор
Мухаммадиев Али – к.ф.н
Шарифов Махмадёр – к.ф.н
Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н
Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н
Рахматулоева Заррина – к.ф.н., доцент
Ёрахматзода Шодиджон – к.ф.н.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – (Франция), Шариф Шукуров – (Россия),
Александр Хайзер – (Германия), Садри Садиев – (Узбекистан),
Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр востоковедения и письменного наследия при Президиуме НАНТ
Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан
№249/жр-97, 02.06.22
Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.
Ш. Хусейнзода 35.
Центр письменного наследия при Президиуме НАНТ, каб. 14,
редакция журнала «Наследие Востока»,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«EAST HERITAGE»

Founder:

**Center for oriental studies and literary heritage
under the Presidium of the NAST**

The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – c.h.s., director of the Center of the written heritage

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehriddin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht – academician, President of the NAST

Salomiyon Muhammaddovud – Vice President of the NAST, d.p.ph., professor

Kosimsho Iskandarov – d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST

Imomov Muhammadyusuf – academician NAST

Parvona Jamshed – d.ph.s., professor

Umar Safar – d.ph.s., professor

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – d.ph.s., professor

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – d.h.s., professor

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – d.h.s., professor

Sufizoda Shodimhammad – d.ph.s., professor

Muhammadiev Ali – c.ph.s

Sharifov Mahmadyor – c.ph.s

Ghiyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich – c.p.s

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – c.h.s

Rahmatuloeva Zarrina – c.ph.s., associated-professor

Yorahmatzoda Shodijon– c.ph.s.

INTERNATIONAL IDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (France), Sharif Shukurov - (Russia),

Alexander Haizer - (Germany), Sadri Sadiev - (Uzbekistan),

Komiljon Rahimov – (Uzbekistan).

East Heritage

**Center for oriental studies and literary
Heritage under the Presidium of the NAST
The journal was registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan
No. 249/mj-97 dated 02.06.2022
Tel.: (+99237) 221-32-02**

**Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.
Center of the Written Heritage under the Presidium
of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com**

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСИ

ТАВСИФИ МУХТАСАРИ ЧУҶРОФИЯИ ТАЪРИХИИ РАШТ ДАР АҲДИ СОМОНИЁН

Саидов С. Ҷ.¹

Давлатдории Сомониён чун замони тақдирсози ташаккули комили халқият ва давлатдории тоҷикон дар таърихи ин халқи қадимтарину азалии минтақаи Осиёи Марказӣ ба мақоми хоссаи ниҳоят ифтихорбахш соҳиб шудааст.

Муаррихи варзидаи тоҷик Ҳайдаршо Пирумшоев қайд менамояд, ки “Давлати Сомониён на танҳо барои тоҷикон, ҳамзамон барои тамоми давлату халқиятҳои Осиёи Марказӣ ва паҳнои Шарк намунаи баланди давлатдорӣ ва тамаддунофарӣ шинохта мешавад. Аз ҳама муҳим, ин зинаи пурфайзи таърихро олимон чун анҷоми раванди ташаккули халқияти тоҷик ва таъсиси давлатдории мустақили ин мардуми азалии минтақа тасдиқ намудаанд” [30,с.3].

Ин маъноӣ онро надорад, ки таърихи давлатдории тоҷиконро маҳз ба замони Сомониён маҳдуд кард. Дар ин ҷо овардани чунин таъкиди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҷост, ки “Давлати Сомониёнро дар ҳеч сураат оғози давлату давлатдории тоҷикон шумурдан раво нест. Чунки халқияти тоҷик то давраи Сомониён силсилаи давлату давлатдорихоро бунёд гузошта, дар Осиёи Миёна ҳамчун қадимтарин миллат шинохта шудааст ва саҳифаҳои нахустини фарҳангу тамаддуни аҳди қадимро дар ин сарзамин поягузори кардааст” [22,с.200].

Донишмандон давраи ҳукумати сулолаи Сомониёнро барҳақ асри тиллоии таърихи мардуми тоҷик донистаанд. Зеро дар ин давра барҳақ соҳаҳои сиёсату иқтисод, иҷтимоиёту фарҳанг, илму ҳунар ва адабиёт рушди бегобака карданд. Аммо, дар ин миён ҷуғрофиёи таърихии давлати Сомониён ба таври хулоса ва ё дар ҳошияи пажӯҳишҳо баён шуда, дар алоҳидагӣ марбут ба манотиқи даврони сомони мавриди таҳқиқ то андозае қарор нагирифтааст [24,с.35].

Доир ба тамоми паҳлуҳои давлатдории Сомониён чандин нафар мутафаккирону ҷуғрофишиносони аҳди Сомониён ва баъд аз он, инчунин муаррихон ва шарқшиносони барҷастаи замони Шуравӣ ва даврони Истиқлол маълумоти ҷолибе додаанд.

Сарчашма, адабиёти илмӣ-таҳқиқотӣ, ахбору бозёфтҳои нодири моддиву маънавии бадастомадаро доир ба омӯзиши марҳалаҳои таърихи минтақаи Рашти замони Сомониён чунин тавсиф додан мумкин аст:

1. Осори таърихию ҷуғрофии давраи асримиёнагӣ, аз қабилӣ “Таърихи Бухоро”-и Наршаҳӣ, “Таърих-ур-русул ва-л-мулк”-и Имом Табарӣ, “Таърихи Гардезӣ”, “Зайн-ул-ахбор”-и Абусаъиди Гардезӣ, “Муъҷам-ул-булдон”-и Ёқути Ҳамавӣ, “Ашкол-ул-олам”-и Ҷайхонӣ, “Мамолик ва масолик”-и Абуисқоқи Истахрӣ, “Масолик ва Мамолик”-и Ибни Ҳавқал, “Аҳсану тақосим фи маърифа ал-ақолим”-и Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқаддасӣ, “Ал-Булдон”-и Аҳмад, ибни Абияъқуб ибни Возеҳ ал-Яъқубӣ, “Масолик ва мамолик”-и Ибни Хурдодбех, “Худуд-ул-олам”-и муаллифи гумном ва ғ.

2. Мақолаҳо ва сафарномаҳо, ёддоштҳои таҳқиқотчиён ва муҳаққиқони ҳарбии то инқилобӣ ва баъд аз онӣ рус, ки бевосита ба минтақаи Рашту Дарвоз, болооби водии Зарафшон ва Кӯҳистони Бадахшон сафар намудаанд. Аз ҷумла, Абрамов К.А., А.П. Федченко, Ошанин В.Ф., Регел А.Э., Арандаренко Г.А., Аристов Н.А., Бобринской А.А., Варигин М. А., капитан Василев, Зернов В. В., Г. Грум-Грижимайло, Логофет Д. Н., Минаев И. П., Снесарев А. Е. ва дигарон.

3. Асару мақолаҳои алоҳидаи муҳаққиқон, бостоншиносон, мардумшиносону шарқшиносони русзабони даврони Шуравӣ, аз ҷумла В. В. Бартолд, А. А. Семёнов, Н. А. Кисляков, М. С. Андреев, Губаева С. С., Ершов Н.Н., Иванов П. П., А. Шишов, А.М. Манделштам ва дигарон.

1. Саидов Саймурод Ҷамолитдинович - унвонҷӯи Шуъбаи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ

4. Асарҳои таҳқиқотӣ ва мақолаҳои илмӣ муҳаққиқони маъруфи тоҷик оид ба таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи кишвар, мавқеи ҷуғрофӣ, мансубияти этникӣ, мероси моддӣ ва маънавии Рашт Б. Ғафуров, Н. Неъматов, А. Мухторов, Ю. Ёқубов, С. Абдуллоев, Ҳ. Пирумшоев, Ҳ. Камол, Д. Довудӣ, А. Шарифзода, Н. Сафаров ва дигарон.

5. Таҳқиқоти бунёдии дастаҷамъонае, ки аз тарафи олимони ва муҳаққиқон дар солҳои мухталиф омода ва нашр шудаанд. Аз қабилӣ “Таърихи халқи тоҷик” (Москва, 1964, Ҷ. 2. Қ. 2), нашри нави китоби ҷомеъ ва бунёдии “Таърихи халқи тоҷик” (зери таҳрири академик Нуъмон Неъматов, ҷилди 2, Душанбе, 1999) ва маҷмуаи “Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ»” (Душанбе, 1998), “Сомониён дар оинаи таърих” (Хучанд, 1998, Ҷ. 1-2), “Номаи Оли Сомон” (Душанбе - Техрон, 1999), “Мероси Оли Сомон” (Хучанд, 2001), “Донишномаи Сомониён” (Хучанд, 2008, Ҷ. 1-2) ва ғайраҳои дигар.

Қобили қайд аст, ки муаррихи тоҷик Нуъмон Неъматов бо таърихи маълумоти дар асари “Ҳудуду-л-олам” ва манбаҳои бо эътимоди дигар ҷой дошта, мулку вилоятҳои дар итоати пурраи Сомониён қарор доштаре нисбатан дақиқ муайян намуда, ба тариқи зайл нишон додааст: “Давлати Сомониён ду кишвари азим - Мовароунахр ва Хуросонро дар бар мегирифт. Ба Мовароунахр тамоми вилоятҳои воқеъ дар шимолтари дарёи Аму дохил мешуданд. Дар байни онҳо Бухоро, Суғди Самарқанд, Истаравшан, Чоч, Элок, Фарғона, Кеш, Насаф аз ҷиҳати иқтисодӣ, маданӣ ва сиёсӣ мутараққитарин ба шумор мерафтанд.

Вилоятҳои ҳавзаи болооби Аму ва шохобҳои он – Чағониён, Хуталон, Қубодиён, Аҳорун, Шумон, Вашгирд, Рашт, Кумед, Бадахшон, Карон, Шикинон (Шуғнон), Вахон, Рӯшон, яъне вилоятҳои ҳудуди ҳозираи қисмҳои марказӣ, ҷанубӣ ва шарқии Тоҷикистону шимолии Афғонистон ба ин ё он дараҷа дар тасарруфи Сомониён буданд” [21, с.34].

Муҳаққиқи муосири Эрон Муҳаммадризо Ночӣ дар асоси маълумоти аз сарчашмаҳои муътамад бардошта, раванди густариши ҷуғрофияи давлати Сомониёнро возеҳ муайян намуда, аз ҷумла чунин менависад: “Зухури Сомониён оғози даврони нав дар таърихи сарзаминҳои шарқии ҷаҳони ислом буд. Ин дудмон дар паҳнои густурдае, аз ҳудуди ғарбии Хуросон то ҳудуди Туркистон дар он сӯйи рӯди Ҷайхун (Амударё) фармон меронданд. Бар саросари ин қаламрав, ки Хуросонро дар ҷануб ва Мовароунахрро дар шимоли рӯди Ҷайхун дар бар мегирифт ва дар гузаштаи дур таҳти ду низоми султа идора мешуд, бо зухури Сомониён, ваҳдати сиёсӣ ҳукмфармо шуд, ки дар шакли хутбаи воҳид ба номи онон намуд меёфт” [20, с.398].

В.В. Бартолд ба маъхазҳои барояш дастрас таърихи намуда, доир ба тартиботи маъмури дар маданияти Сомониён чунин навиштааст: “Дар музофотҳо ҳамон вазифаву муассисаҳо маъмури, ки дар марказ буданд, ба назар мерасанд, зимнан вазирони музофотиро ҳоким ё кадҳудо мегуфтанд” [2, с.45-46].

Ҳамин тариқ, В.В. Бартолд ҳанӯз нигоҳ доштани нуфузи сулолаҳои қаблӣро дар Балх, Хоразм, Исфичоб, Чағониён, Хутгал, Рашт, Элок ва дигар минтақаҳоро нишон дода, ба эътироф намудани онҳо аз тарафи ҳокимияти марказӣ ишора намудааст.

Ҷуғрофияи таърихии давлати Сомониён ҳамеша таваҷҷуҳи олимону пажӯҳандагони таърихро ба худ ҷалб кардааст. Барои пажӯҳиши ҳамачониба дар самти ҷуғрофияи таърихӣ муайян кардани зинаҳои рушд ва макони ҷойгиршавии шаҳрҳои асримиёнагӣ, роҳҳои тиҷоратӣ, содироту воридот ва ғайраҳо дар асоси маълумоти сарчашмаҳо ва муқоисаи онҳо бо бозёфтҳои бостоншиносӣ амри зарурӣ аст. Таҳқиқи сарчашмаҳо ва дар баробари ин, кӯшишҳои бостоншиносӣ, ки шуруъ аз асри XX ба дастовардҳои бесобиқа ноил гардиданд, барои эҷоди осори муҳимми марбут ба масъала мусоидат карданд [24, с.38].

Дар миёни таҳқиқшудаҳо ва осори нашргардида асарҳои марбутатаи академик В.В. Бартолд аз ҷама бештар назаррасанд [2, 47]. Муаллиф натиҷаҳои ҳафриёти бостоншиносиро дар хусуси ҳар маҳал давра ба давра баён намуда, макони ҷойгиршавии онҳоро дар асоси маводи бостоншиносӣ дастрасшуда муайян мекунад.

Бояд қайд намуд, ки водии Вахш, ки дар баъзе аз сарчашмаҳо ҳамчун вилояти алоҳида аз Хуталон (Хатлон) зикр шудааст, дар замони Сомониён бахше аз вилояти Хуталон доништа мешуд. Аз ин рӯ, ба ҳангоми пажӯҳиши ҷуғрофияи таърихии Хуталон - водии Вахш низ дар асари Ғо-

либ Ғоибов мавриди омӯзиш қарор гирифта, инчунин чуғрофиёи таърихии вилоятҳои муҷовири Хутталон - Қубодиён, Вашгирд, Рошт ва Карон таҳқиқ шудаанд [7,с.57].

Оид ба водии Рашт дар аҳди Сомониён ва ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоии он дар асари “Зайну-л-ахбор”-и Гардезӣ маълумоти пурқиммат мавҷуд аст. Ҳаводисеро, ки Гардезӣ доир ба мулки Рашт қайд кардааст, ба замони ҳукмронии Нӯҳ ибни Насри Сомонӣ (942-953) рост меояд. Дар давраи ҳокимияти Нӯҳ тамоми феодалон мустақилияти худро хоста, кӯшиш мекарданд, ки дар дасти худ ҳокимияти алоҳидаи сиёсӣ дошта бошанд.

Дар он замон мубориза дар байни ду ҳоким Иброҳим ибни Симҷӯр ва Абуалии Чағонӣ ме-рафт. Ин охирин ҳоким чӣ хеле, ки аз насабаш маълум аст, аслан аз мулки Чағониён буд [7, с.67; 5,с. 45].

Вақте ки Нӯҳи Сомонӣ ба тахт менишинад, дар соли 944м. ба Нишопур меравад. Мардум аз “тундхӯии” ҳокими он ҷо Абуалии Чағонӣ шикоят меоваранд ва Нӯҳ Абуалиро мазлум карда, ба ҷойи ӯ Иброҳими Симҷурро ҳоким тайбӣн менамояд. Абуали аз кори Нӯҳ дар ғазаб шуда, бо қувваи ҳарбии зиёд ба Нишопур меояд ва Иброҳими Симҷур аз ин амали ӯ тарсида ба Марв назди Нӯҳ меравад. Абуалӣ бо лашкари хеш то Марв меравад ва Нӯҳ бошад роҳи Бухороро пеш мегирад. Абуалӣ Чағонӣ ба зодгоҳи хеш - Чағониён бармегардад ва Нӯҳ бо лашкари зиёд ба назди ӯ боз меояд. Соли 947/948м. бо ҳам ҳарб карданд аз намози дигар то баромадани офтоб [5,с.50]. Абуалӣ дар ҳарб шикаст хӯрда ақибнишинӣ намуд.

Пас, Абуалӣ аз амири Хатлон ёрӣ хосту худ лашкар чамъ намуда, ба Тирмиз рафт ва аз Чайхун гузашта ба Балх омад. Ва аз онҷо сӯи Гузгонон (Ҷавзгонон - дар Афғонистони имрӯза) бирафт, то бар он ҷумла ба Самангон (Айбаки ҳозира дар Афғонистон) ба амири Хатлон расад. Чун ба Тахористон расид, хабар омад, ки лашкари Бухоро ба Чағониён омад ва Дарвозаи Оҳанин ва ҷойгоҳи Абуалиро валангор кард. Лашкари Ҳамид (лақаби амир Нӯҳ) бар Абуалӣ ғалаба намуд. Пас мадад расид Абуалиро аз кумичиён (қавме будаанд, ки дар атрофи шаҳри Кофарниҳон (Ваҳдати ҳозира) ва Файзободу Пули Сангини Норақ мезистанд) амир Жошт (Рашти имрӯза) Ҷаъфар ибни Шумойниқуво ва лашкари Элок (Элак- дар байни Файзободу Оби Гарми ҳозира) ва ба як рӯзаи Вашгирд (Файзободи ҳозира) омаданд [5, с. 52].

Аз маълумоти додаи Гардезӣ мо аниқ гуфта метавонем, ки мулки Жошт (Рашт) ба монанди Хатлону Вашгирд мустақил буд ва худуди муайян ва силсилаи ҳокимони худро дошт.

Муаллифи «Худуду-л-олам» вилояти Роштро дар шакли Зошт [27] навишта, қайд кардааст, ки он дар миёни кӯҳҳо байни Буттамон ва Хутталон воқеъ аст ва рустоқу киштзорҳои бисёр дорад, ҳокими он унвони “Дехқони Рошт”-ро дорост [29,с.120].

Ҳамин тариқ, тамоми вилоятҳои алоҳидаи аҳди Сомониён ҳокимонашон унвонҳои ба худ хосро доро буданд. Аз ҷумла, ҳокимро дар Бухоро - Худот, Самарқанд - Ихрид, Суғд - Ихшид, Истаравшан-Афшин, Тирмиз, Хатлон, Чағониён -шоҳ, Рашт - Дехқони Рошт меномиданд.

Мувофиқи навиштаҳои Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мақдисӣ ва дигар чуғрофишиносони асримиёнагӣ, Рашт дорои имтиёз буда, ба давлати Сомониён хироч намесупорид ва танҳо тухфа раво мекард.

Минтақаи Рашт (Рошт) яке аз минтақаҳои кӯҳсор ба шумор меравад, ки имрӯз низ бо чунин номи таърихӣ хеш дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст. Дар сарчашмаҳои замони Сомониён ва баъд аз он ин сарзамин бо номҳои Рошт ё Жошт [27] (Зошт - Рост) омадааст.

Чуғрофишинос Ибни Хурдодбех дар асари хеш доир ба Рошт чунин маълумот овардааст: “Дар масофаи чаҳоррӯза роҳ аз Вашгирд, дар миёни кӯҳҳо шаҳри Рошт [27] ё Рост воқеъ буд, ки шаҳри канории Мовароуннаҳр маҳсуб мешуд” [11,с.34]. Масофа байни Рашт ва Тирмиз 60 фарсах буд [13,с.324].

Мувофиқи маълумоти ибни Хурдодбех, Чайхонӣ, ибни Фақеҳ, Истаҳрӣ ва ибни Ҳавқал аз Тирмиз то Чағониён 4 рӯз, аз Чағониён то Шумон 2 рӯз, аз Шумон то Вашгирд 2 рӯз аз он ҷо то Элок 1 рӯз, то Дарбанд 1 рӯз, то Говакон 1 рӯз ва ниҳоят то Қалъа 2 рӯз. Аз маълумоти мавҷуда маълум мегардад, ки мавзеи охирон Қалъа мансуб ба Рашт буда, аз мулки ҳамсоияи он Вашгирд дар масофаи 4 рӯза роҳ қарор доштааст.

Н.А. Аристов бо тақия ба маълумоти таҳқиқотчиёни тоинқилобии рус ва харитаҳои чуғрофию

топографӣ андеша дорад, ки “истгоҳи аввалин мебоист дар наздикии Элок дар соҳили дарёи Элок бошад, ки масоҳати он то Вашгирд (Файзобод) 29 верст аст. Ин нишондод фосилаи якрӯзаи сафарро тасдиқ менамояд. Агар мо фосилаи Элок то Қалъаи Хол (даққиқтараш Қалъаи Дашт)-ро ба назар гирем 23 верст аст” [1, с. 80].

Дар асоси навиштаи Ибни Хурдодбех ва Ибни Фақеҳ, дар охири асри VIII набераи Холиди Бармакӣ Фазл ибни Яҳё дар Рошт, назди марз бо туркон девори мустаҳкам ва дарвозае сохт [11, с.34].

Дар охири асри VIII дар сарҳадоти минтақаи Рашт қабилаҳои бодиягарди қарлуғ [15, с.31; 16, с.35] пайдо шуда, чандин маротиба ба мардуми маҳаллӣ дар муноқиша пайваста буданд. Девори мазкур дар ҷойи танги садди кӯҳие сохта шуда буд, ки рафъи ҳучуми аҷнабиёнро баргараф менамуд.

Эҳтимол аст, қалъа ё девори сохта шуда, ҳамон “Қалъаи Рошт” [27] аст, ки ҷуғрофишиносони асримиёнагӣ аз он ёд намудаанд. В.В. Бартолд қайд менамояд, ки шаҳри марказии вилояти Рошт дар ҷойи шаҳраки Фарм (Ғурқанд) воқеъ буда, [2, с.121] қалъаи Рошт [27] аз он дар масофаи якрӯза роҳ ба самти шарк, дар марз бо туркони бодиянишин қарор дошт [14, с.33].

Дар наздикии якҷошавии дарёҳои Ясманд ва Оби Кабуд ба дарёи Сурхоб, воқеъ дар 1,5-километрии деҳаи Ҳисораки ноҳияи Рашт [27] қалъае маъруф ба Ҳисорак боқӣ мондааст. Ин қалъа дар асрҳои миёна ҳамчун посгоҳи марзӣ барои рафъи ҳамлаҳои душманон аз самти водии Олой ва болооби дарёи Сурхоб ба самти водии Рошт [27] хидмат мекард [24, с.145].

Ба андешаи Н.А. Кисляков ин қалъа ҳамонест, ки дар осори асримиёнагӣ аз он бо номи “қалъаи Рошт” [27] ёд шуда ва масофаи он то Вашгирд 5-рӯза роҳ гуфта шудааст. Харобаи қалъаи Ҳисорак нақши чоркунҷаи дарозрӯякро дошта, масоҳати 300 - 500 метрро ташкил менамуд. Гирди Қалъаро девори Ҳимоявӣ бо бурҷҳои тирандозӣ ихота менамуданд ва 3-4 метр баландӣ доштанд. Қалъа аз ҳучраҳои шохнишин ва бахши ҳавлӣ бо иморатҳо иборат буд. Дар харобаи Қалъа хиштҳои пухта зиёд буданд. Хиштҳои пухта нишон медиҳанд, ки баъзе ҳучраҳои диҷ аз хишти пухта сохта шуда будаанд [14, с. 41].

Иловатан, бостоншиноси тоҷик Ю. Якубов дар ин бора менависад, ки "Дар назди Ҳоит дар димоғи байни рӯдҳои Ясманд ва Оби Кабуд дар соҳили рости Сурхоб қалъае вучуд дорад, ки дар адабиёти таърихи Сомониён бо номи Қалъа маъруф буд. Қалъа ҳоло бо номи Қалъаи Ҳисорак маълум аст, ки дар ҷойи хеле муҳимми стратегӣ воқеъ буда, роҳҳои омаду рафти соҳили рости Раштобро ба сӯйи Ғурқанд (Фарм), Дарбанд ва Ҳелоку Вишгард (Файзобод), Шумон (Ҳисор), Балх ва ба сӯйи Шарк водии Олой мепайваст" [31, с. 31].

Соли 1946 дар назди деҳаи Ҳисораки Ҳоит ҳазинаи ашёҳои симин ва заррин ёфта шуданд. Овозаи ин бозёфтҳои қиматбаҳо ба Раиси Президиуми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон Мунаввар Шогадоев расонида шуд. Бо ташаббуси М. Шогадоев ҳайкалчаи тиллогине ба назди Бобочон Ғафуров оварда мешавад [26, с.56].

Мувофиқи навиштаҳои бостоншинос Юсуфшо Якубов “Ҳайкалча ин симои олиҳаи оташ - Аша мебошад. Вай дар дасташ мичморӣ дорад, ки ба ҷойи забонаи оташ санги сурхи ёқут гузоштааст. Олиҳаро тоҷ ба ҷавохирот оро медод. Сару либоси олиҳа ба замони Кӯшонӣ асрҳои II- I пеш аз милод рост меояд. Ин олиҳа дар маъбади оташ меҳробро оро медод. Аша дар “Авасто” бонуи хонаи биҳишт мебошад” [27].

Рӯди Сурхоб яке аз рӯдҳои афсонавии Вахша (Вахш) буда, дар чандин адабиёт бо номи Вахш ёд шудааст. Яъқубӣ ва ибни Русто чунин менависанд: “Рӯди Вахш (Сурхоб) аз вилояти Фомир, Рошт, Кумед ё Кумод мегузашт ва сипас аз миёни ду кӯҳ дар марзи Вашгирд ва Тамлиёт ҷорӣ мешуд. Маълум мешавад, ки вилояти Кумед дар минтақаи кӯхистонии байни Вашгирд ва Рошт воқеъ будааст. Ибни Русто вилояти Кумедро дар байни кӯҳҳои Вашгирду Рашт дарҷ намудааст. Яъқубӣ ва дигар ҷуғрофишиносон номи ин вилоятро Кумод (Кумод) навишта, қайд намудааст, ки он дар миёни Рошт [27] ва Фомир (Помир) воқеъ буд” [10, с.290].

Ҳамин тариқ, дар асоси сарчашмаҳои арабу форс маълум гардид, ки дар шарқи Вашгирд ва миёнаоби рӯди Вахш ноҳияи Рошт бо марказаш Қалъа воқеъ буд. Ба навиштаи Ибни Хурдодбех масофаи миёни Вашгирд то маркази Роштро чаҳоррӯза роҳ гуфта, Ибни Ҳавқал ва Истаҳрӣ аз

се манзилгоҳ дар ин қитъаи роҳ ёдовар шудаанд, ки Элок, Дарбанд ва Човакон ё Ҳовакон ном доштанд [12,с.340].

Дар асри X дар Рошт зарробхонае фаъолият мекард, ки дар он дирҳамҳои нуқрагии Сомониён сикка зада мешуданд [17,с.211]. Ин далели мавҷудияти қони нуқра дар ин минтақа аст.

Бо пайдо гардидани дирҳамҳои сомони зарробхонаи Рошт дар сарзаминҳои Аврупои Шарқӣ, Шимолӣ ва Россияи императорӣ ва дигар минтақаҳо далолат аз тичорати тарафайн ва инчунин, қарор доштани Рошт дар шоҳроҳи бузурги абрешим, гувоҳӣ он аст, ки тоҷирон дар вақти тичорат аз ин сарзамин ҳам гузар мекарданд [27,с.78].

Метавон хулоса намуд, ки то имрӯз дар бораи дар кадом мавзъе ҷойгир будани сиккаҳои Рошт [27] ва чӣ тарз зарб шудани сиккаҳо ягон маълумот мавҷуд нест.

Соли 2020 сиккашиносии маъруфи тоҷик Д. Довудӣ мақолае бо унвони “Дирҳами тиллоӣ”-и сомони заробхонаи Рашт” дар Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ [9] ба нашр расонд. Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба сиккаи пайдошуда, ки мутааллиқ ба сиккаҳои Рашт [27] аст маълумоти пурқимати сиккашиносии, ҷуғрофӣ ва таърихию додааст.

Аз навиштаҷоти Давлатхоҷа Довудӣ маълум мегардад, ки сиккаи мазкурро соли 2014 Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз як соқини шаҳри Душанбе харидааст. Ин ягона сиккаи тиллоии зарби Рошти замони Сомониён ба шумор рафта, доир ба бозёфт ва ҷойи сикка, умуман гирем, то ҳоло ягон гуна маълумот мавҷуд нест [27,с. 80].

Аз таҳқиқоти Д. Довудӣ доир ба сиккаи мазкур чунин маълум мегардад, ки дар рӯйи сикка дар марказ номи Алӣ ва калимаи тавҳид бо ҳуруфи арабӣ /“Алӣ /Ло Илоҳа илаллаҳу ваҳдаҳу/ло шарикаллаҳ”. Дар гирди рӯйи сикка навишта шудааст, ки “Бисмиллаҳ, зуриба ҳозал дирҳам би Рашт санат....”. Яъне “Ба номи Аллоҳ, зада шуд ин дирҳам дар Рашт [27] дар соли ...” [9,с. 238] дарҷ шудааст. Бо сабаби пок шудани баъзе ҷойҳои сикка соли зарби он муайян карда нашудааст.

Дар сатри дувуми гирди ояҳои 3-4-и сураи 30-юми Қуръони карим ҷойгир мебошанд. Дар паси сикка қисми дувуми калимаи тавҳид, номи халифа ал-Мутеъ Лиллаҳ ва номи амири сомонӣ Мансур ибни Нӯҳ навишта шудааст. Дар гирди он ояи 33-юми сураи 9-уми Қуръони шариф сабт шудааст” [9, с. 238].

Дар Осорхонаи марказӣ-ноҳиявӣ Рашт имрӯз чандин сиккаҳо мавҷуд мебошанд, ки ба гуфтаи сарвари осорхона ба давраи Кушонӣ тааллуқ доранд. Аммо дар бораи таркиб, қутр ва навиштаҷоти онҳо ягон сиккашинос маълумот намодааст. Сиккашиносони ватаниро мебояд, ки онҳоро таҳти омӯзиш қарор диҳанд [27,с.82].

Абурайҳони Берунӣ (973-1048) дар асари машҳури худ “Китоб-ул-ҷамоҳир фи маърифат-ул-ҷавоҳир”, ки ҳоло бо номи мухтасари “Минералогия” шуҳрат дорад, доир ба 50 маъдансанг, тилло ва сангҳои қимматбаҳо, паҳншавӣ ва истифодаи онҳо маълумоти аҷоиб пешкаш намудааст. Аз ҷумла, ӯ дар ин асараш қайд намудааст, ки дар кӯҳистони Рашт порчаи тиллоӣ холиси вазнаш 80 ратл - яъне 32 килограмму 480 граммаро дарёфт кардаанд [18,с.71]. Пас маълум мегардад, ки истихроҷи тилло, нуқра, мис ва дигар сарватҳои табиӣ Рошт [27] дар асрҳои миёна ба мардум дастрас будааст.

Доир ба тиллошӯйии мардуми кӯҳистони Рашту Дарвоз дар ҳавзаи дарёи Вахш (Сурхобу Хингоб) муаллифони асри миёнагӣ ва таҳқиқотчиёни рус низ ишора намудаанд [19,с.364-370].

Инчунин, муҳаққиқон, сиккашиносони хориҷӣ ва ватанӣ Х. Д. Френ, В.Г. Тезенгаузен, В. Грунтовский, А.К. Марков, В.В. Бартолд, Кочнев Б., Ҳасанризои Боғбедӣ, Д. Довудӣ, А.К. Шарифзода ва дигарон доир ба пайдо ва мавҷудияти сиккаҳои зарби Рошт [27] дар аҳди Сомониён бо дарҷ гардидани номи ҳокимони маҳаллии Рошт Ҷаъфар ибни Алӣ ва Алӣ, ҳамзамон бо зикри номи амири сомонӣ Мансур ибни Нӯҳ дар ҳудуди мамуликҳои Аврупои Шимолӣ ва Шарқӣ ишораҳо намудаанд.

Хулоса, Рашт яке аз мулкҳои алоҳида ва ниммустақили замони давлатдории Сомониён ба шумор рафта, нуфузу иқтидори хешро дар ин давра нигоҳ доштааст. Аз рӯйи маълумоти додашудаи ҷуғрофишиносон ва таърихнигорон доир ба вазъи ҷуғрофию таърихии Рашт чунин хулоса намудан мумкин аст:

- Сарчашмаҳои замони Сомониён Роштро мулки алоҳида, ниммустақил, шоҳнишин ва му-

стакил ҳисобидаанд;

-Бештари чуғрофишиносон маълумоти дидаи хешро навишта, аммо чуғрофишиносони дигар аз рӯи шунидаи хеш ва иқтибоси дигаронро дарч намудаанд;

- Чуғрофишиносони зиёде бо сабаби дар манотиқи кӯхистон чойгир будани Рашт натавони-стаанд сафар ва икомати зиёде дар минтақа дошта бошанд;

- Сарзамини Рашт, ки аз маркази давлатдориҳои бузург ва шахрҳои сиёсӣ иқтисодӣ дар ма-софаи дур қарор дошт, чуғрофишиносон ба ин сарзамин кам аҳамият додаанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Аристов, Н.А. Этнические отношения на Памире и в прилегающих странах по древнемь преимущественно китайскимь, историческим извѣтямь./ Н.А. Аристов // Русский антропологический журнал. 1902.- № 3. – С.62-84.

2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия / В.В. Бартольд // Соч. Т. 1. М., ИВЛ, 1963. – С. 45-584.

3. Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана / В.В. Бартольд. //Спб., 1903.

4. Бартольд В. В. Географический очерк Мавераннахра / В.В. Бартольд // Сочинения. Т. 1. Москва 1963. – С. 114-237.

5. Гардезӣ, Абусаъид Абулхай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуд. Зайну-л-ахбор . Таҳия ва нашри электронии Алиризо Каёнӣ. Мунташиршуда дар торнамои www.TARIKHFA.COM.

6. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна / Б. Гафуров . – Душанбе, 1998. – 413 с.

7. Ғоибов Ғ. Таърихи Ҳисори Шодмон, Чағониён ва Душанбе. (Таърихи сиёсӣ ва чуғрофи-ёи таърихии водии Ҳисор аз асри VIII то соли 1921) / Ғ. Ғоибов. – Душанбе. “Ориёно”, 2015. – 250.С.

8. Донишномаи Сомониён. Дар ду ҷилд. Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 545 с.; 2009. – 528 с.

9. “Дирҳами тиллоӣ”-и сомони зарбхонаи Рашт / Д. Довудӣ //Паёми Донишгоҳи омӯз-горӣ. –Душанбе, № 6 (86), 2020. – С. 238-241.

10. Ёкути Ҳамавӣ. Мӯъҷаму-л-булдон. Тарҷумаи Алӣ Сақии Разавӣ. –Техрон, 1380.

11. Ибни Хурдодбех. Масолику-л-мамолик. Тарҷумаи Саъиди Хоқаранд. – Техрон 1371.

12. Истахрӣ, Абуисҳоқ Иброҳим. Масолик ва мамолик / Абуисҳоқ Иброҳим Истахрӣ. Тарҷу-маи Муҳаммад ибни Асад ибни Абдуллоҳи Тустарӣ. Бо эҳтимоми Эраҷи Афшор. – Техрон, 1373 ҳ. ш.

13. Ибни Фақеҳи Ҳамадонӣ. Китобу-л-Булдон. – Техрон, 1369.

14. Кисляков Н.А. Очерки по истории Каратегина. К истории Таджикистана / Н.А. Кисляков. – Сталинабад. 1954.

15. Камалиддинов Ш. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязыч-ным источникам IX - начала XIII вв. / Ш. Камалиддинов. – Ташкент, 1996.

16. Шониёзов К. Давлати Қарлуғ ва қарлуғҳо / К. Шониёзов. – Душанбе, 2016, – 212 саҳ.

17. Кочнев Б.Д. Заметки по средневековой нумизматике Средней Азии. Часть 5 / Б.Д. Кочнев . – Ташкент. 1983. – С. 211.

18. Муҳаббатов Х.М., Аброров Ҳ.А. Табиат ва сарватҳои табиӣ минтақаи Рашт / Х.М. Муҳа-ббатов, Ҳ.А. Аброров. – Душанбе, “Дониш”, 2021, 384 с.

19. Бубновой М.А.. Добыча и переработка полезных ископаемых / М.А. Бубновой // История таджикского народа. – Душанбе, Т.II, 1999. – С. 364-370.

20. Ночӣ М. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён / М. Ночӣ. – Душанбе, 2011. – 1295 с.

21. Неъматов Н. Давлати Сомониён. Тоҷикон дар асрҳои IX-X / Н. Неъматов. – Душанбе: Ир-фон, 1989.

22. Раҳмон Эмомалӣ. Исмоили Сомонӣ абармарди хирад ва сиёсат / Эмомалӣ Раҳмон // Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 205.

23. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи. Составил И. Минаев. СПб., 1879. – С. 53.
24. Сафаров Н. Ш. Чуғрофияи таърихии давлати Сомониён (дар асоси маъхазҳои таърихӣ) / Н. Сафаров: дис. ном. илм. таъ: 07.00.09. – Душанбе, 2019. – 210 с.
25. Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ. – Душанбе, 1998. – 598 с.
26. Сомониён дар оинаи таърих. Дар ду ҷилд. – Хучанд, 1998. Ҷ. 1.-552 с.; Ҷ.2. – 667 с.
27. Саидов С.Ҷ. Таърихнигории сикказанӣ ва муомилоти пулии Рашт дар замони Сомониён / С.Ҷ. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 4. 2025. – С.76-83.
28. Саидов С.Ҷ. “Рашти куҳандиёр”(маҷмуаи мақолаҳо) / С.Ҷ. Саидов. – Душанбе, 2023. – 249 с.
29. Худуду-л-олам мина-л-Маширик ила-л-Мағриб. – Душанбе, 2015.
30. Ҳайдаршо Пирумшо. Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ / Пирумшо Ҳайдаршо. – Душанбе: “Дониш”, 2020. – 425 с.
31. Якубов Ю., Азизов М. Сафарномаи хизмати Рашту Сангвор / Ю. Якубов., М. Азизов // Мероси ниёгон. – Душанбе 2018, № 20. – С. 31.

ТАВСИФИ МУХТАСАРИ ЧУҒРОФИЯИ ТАЪРИХИИ РАШТ ДАР АҲДИ СОМОНИЁН

Дар мақолаи мазкур маълумот доир ба чуғрофияи таърихии водии Рашт дар замони Сомониён оварда шудааст. Водии Рашт яке аз минтақаҳои алоҳидае буд, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ чуғрофии давраи мазкур бо номи Рошт ё Жошт ёд шудааст.

Рашт яке аз минтақаҳои мебошад, ки дар сарчашмаҳо ва китобҳои сайёҳони асри миёнагӣ бо номи манотиқи алоҳида ва мулки шохнишин машҳур гардидааст.

Сарчашмаҳои таърихӣ доир ба вазъи чуғрофӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва шохони маҳаллӣ маълумот додаанд. Инчунин, дар Рашти замони асримиёнагӣ ва аҳди давлатдорӣ Сомониён зарбхонае фаъолият менамуд, ки аз номи ҳокимони маҳаллӣ ва амири Сомониён Нӯҳ ибн Мансур сиккаҳо зарб зада мешуданд.

Муаллиф дар заминаи сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ перомунӣ вазъи чуғрофию таърихӣ Рашт маълумот додааст.

Калидвожаҳо: Сомониён, Рашт, Сурхоб, Кумед, чуғрофияи таърихӣ, Мовароуннаҳр, Хурсон, сикказанӣ, чуғрофишиносон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Саймурад Ҷамолиддинович - унвонҷӯи Шуъбаи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва нави Институди таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ. Телефон: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidzoda@mail.ru

КРАТКОЕ ОПИСАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ РАШТА В СОМАНИДСКУЮ ЭПОХУ

В данной статье представлена информация об исторической географии долины Рашт в эпоху Саманидов. Долина Рашт была одним из отдельных регионов, упоминаемых в историко-географических источниках этого периода под названиями Рошт или Джошт.

Рашт - один из регионов, который признается в источниках и книгах средневековых путешественников как отдельный регион и царские владения.

Исторические источники предоставляют информацию о географическом, политическом, социально - экономическом и царском положении региона. Также в Раште в средние века и в эпоху Саманидов действовал монетный двор, который чеканил монеты по поручению местных правителей и эмира Саманидов Нуха ибн Мансура.

Автор предоставляет информацию о географическом и историческом положении Рашта на основе исторических источников и научной литературы.

Ключевые слова: Саманиды, Рашт, Сурхоб, Кумед, Историческая география, Мавареннахр, Хорасан, Тохаристан.

Сведения об авторе: Саидов Саймурад Джамолиддинович – соискатель Отдела древней истории, среднего и нового века Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша: тел (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidzoda@mail.ru

A BRIEF DESCRIPTION OF THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF RASHT IN THE SOMANID ERA

This article presents information about the historical geography of the Rasht Valley during the Samanid era. The Rasht Valley was one of the distinct regions mentioned in historical and geographical sources of this period under the names Rosht or Josht.

Rasht is one of the regions recognized in sources and books of medieval travelers as distinct regions and royal possessions. Historical sources provide information on the geographic, political, socioeconomic, and royal status of the region.

A mint also operated in Rasht during the Middle Ages and the Samanid era, minting coins on behalf of local rulers and the Samanid emir Nuh ibn Mansur.

The author provides information on the geographic and historical position of Rasht based on historical sources and scholarly literature.

Key words: Samanids, Rasht, Surhab, Cumed, Historical geography, Mavarennahr, Khorasan, Tokharistan.

Information about the author: Saidov Saimurod Jamoliddinovich - the applicant of the Department of the ancient world, middle age and modern age, the institute of history, anthropology by the name of A. Donish. Tel: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidzoda@mail.ru

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШУРАВӢ (с. 1929-1941)

Убайдулло Н.К.¹

Солҳои 1929-1941 ва ё даҳсолаи аввали мавҷудияти Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон баробар ба дигаргунсозиҳои ҷиддии иқтисодию идорӣ дар раванди ташаккул ва рушди фарҳанги миллии шуравии тоҷик низ мақоми алоҳидаеро соҳиб мебошад. Зеро танҳо пас аз соҳибшудан ба мақоми ҷумҳурии иттифоқӣ, новобаста аз маҳдудиятҳои мавҷудаи низоми шуравӣ имконоти муносиб дар роҳи бунёд ва ташаккули фарҳанги миллий, баргузориҳои инқилоби маданӣ, дигаргунсозиҳо дар низоми маорифи ҷумҳурӣ ба миён омад. Бунёди низоми нави шуравии маорифи халқ гарчанде пас аз ташкилҳои ҷумҳурии мухтор оғоз ёфта бошад ҳам, вале ҳолати ҳуқуқии мухторият, вазъи мураккаби сиёсӣ, ақибмондагии иқтисодию иҷтимоӣ, норасоии ҷиддии маблағгузорӣ ва дигар маҳдудиятҳо ба суръат ва вусъати корҳои созандагӣ монеа мегардиданд. Бо ташкилҳои ҷумҳурии иттифоқӣ бархе аз ин монеаҳо аз байн рафтанд, вале масъалаҳои ҳалталаб ва мубрам барои пешрафти иқтисодию фарҳангии ҷумҳурӣ кам набуданд.

Махсусан, масъалаи таъмини талаботи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба мутахассисони зарурии касбӣ яке аз мушкилоти асосии инқилоби маданӣ маҳсуб меёфт. Мақомоти давлатию ҳизбии ҷумҳурӣ барои ҳалли ин масъала пайваستا чораандешӣ намуда, бо роҳҳои гуногун раванди омода намудани кадрҳои заруриро барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба роҳ мемонд. Аз ҷумла, дар солҳои мавҷудияти ҶМШС Тоҷикистон дар ин самт баъзе корҳо ба иҷро расида буданд ва миёнаи соли 1930 дар ҷумҳурӣ 2 омӯзишгоҳи кишоварзӣ, 3 омӯзишгоҳи омӯзгорӣ, Донишкадаи маорифи тоҷик дар Тошканд, курсҳои гуногуни кӯтоҳмуддати муаллимтайёркунӣ дар ҷумҳурӣ фаъолият менамуданд. Дар панҷ омӯзишгоҳи касбии ҷумҳурӣ 1700 нафар донишҷӯ ва дар курсҳои кӯтоҳмуддат 350 шунаванда машғули тадрис буданд [15, с.298; 11, с.645]. Соли таҳсили 1928/29 дар мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ 700 нафар омӯзгорон кор мекарданд [12, с.296; 11, с.645]. Хоҷагии халқи ҷумҳурӣ дар ҳамин солҳо тақрибан ба 40 ҳазор мутахассис ниёз дошт.

Бесабаб нест, ки мақоми меҳвариро дар маърузаи Ш. Шотемур ва Масаидов оид ба вазъи маорифи ҷумҳурӣ дар Анҷумани якуми муассисони Ҳизби коммунисти Тоҷикистон маҳз ҳалли масъалаи омода намудани кадрҳо ишғол менамуд. Дар маъруза таъкид шуда буд, ки дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мутахассисони касбӣ, махсусан мутахассисони маҳаллӣ ангуштшумор мебошанд. Таъкид мешавад, ки дар самти омода намудани кадрҳои соҳибкасб ҷумҳурӣ бо 2 омӯзишгоҳи кишоварзӣ, як омӯзишгоҳи соҳаи об, 3 омӯзишгоҳи педагогӣ ва Донишкадаи маорифи тоҷик дар Тошканд наметавонад талаботи рӯзафзуни хоҷагии халқро таъмин намояд [4]. Вобаста ба ин Ш. Шотемур дар суханронияш ба таври ҷиддӣ таъкид намуд, ки агар мо масъалаи тайёр ва тарбияи кадрҳои маҳаллиро саривақт ҳал накунем, пешравӣ ва рушди ҷумҳуриро таъмин карда наметавонем [4, в.11]. Аз ин рӯ, дар анҷуман вазифа гузошта шуд, ки ҳар як муассиса ва корхонаю мақомоти давлатӣ бояд баробари Ҳукумати ҷумҳурӣ дар самти омода намудани мутахассисони касбӣ ҳиссагузор бошад. Зарурати онро ҳолате тақозо дошт, ки баъзе аз вазорату корхонаҳои давлатӣ ягон нафар корманди тоҷик надоштанд. Даъват намудани мутахассисон аз берун хароҷоти зиёдро талаб мекард, чунки музди меҳнати онҳо аз кормандони маҳаллӣ як чанд маротиба баланд буд [4, в.21]. Дар заминаи таҳлили вазъи воқеии таъминоти ҷумҳурӣ бо муттаҳассисони касбӣ зарурияти ворид намудани дигаргуниҳои кулӣ ба низоми оmodасозии кадрҳои соҳибмаълумот дар дохил ва хориҷи ҷумҳурӣ ба миён омада буд.

Мувофиқи маълумоти оморӣ солҳои 1929-1930 дар муассисаҳои гуногуни хоҷагии халқи кишвар 12,1 ҳазор мутахассис қору фаъолият доштанд, ки аз он 11,1 ҳазор дорони маълумоти ибтидоӣ, 0,7 ҳазор дорони маълумоти миёна ва ҳамагӣ 0,3 ҳазор соҳиби таҳсилоти олии касбӣ буданд [5, в.74-78; 13, с. 77-78]. Дар ҷумҳурӣ ягон муассисаи таҳсилоти олии касбӣ вучуд надошт, вале барои тайёр намудани мутахассисони дорони таҳсилоти миёнаи касбӣ баъзе заминаҳо мавҷуд буд.
1. Убайдулло Насрулло Каримзода – д.и.т., профессор, сарҳодими илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ.

данд. Аз чумла, Ҳукумати чумхурӣ барои раҳой аз бӯҳрони норасоии мутахассисони касбӣ соли таҳсили 1929/30 3620 нафарро ба таҳсил фаро гирифт ва тибқи нақшаи дурнамо дар соли таҳсили 1930/31 бояд 38,3 ҳазор нафар ба омӯзиши касб ба муассисаҳои таълимӣ чалб мешуданд [5, в.74-78; 13, с.78].

Муқоисаи оморӣ солҳои таҳсили 1929/30 ва 1930/31 нишон медиҳанд, ки дар раванди омода намудани мутахассисони дорой таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ нисбат ба давраи охири мавҷудияти чумхурии мухтор дигаргуниҳо ба миён омадаанд. Агар дар соли таҳсили 1929/30 ҳамагӣ 12 мактаби касбӣ ва курси тайёр намудани мутахассисон бо 1197 хонанда амал мекарда бошад, пас дар соли таҳсили 1930/31 шумораи онҳо ба 53 адад ва миқдори шунавандагонаш ба 8250 нафар расиданд [2, в.81-83; 13, с.78]. Шумораи мактабҳои миёнаи касбӣ аз 4 адади соли таҳсили 1929/30 то ба 10 адад дар соли таҳсили 1930/31 афзоиш ёфт [13, с.78].

Дар самти маориф нисбат ба дигар соҳаҳои хоҷагии халқи чумхурӣ ба омода намудани мутахассисони касбӣ бештар тавачҷуҳ зоҳир мешуд. Дар соли аввали ташкилҳои ҚШС Тоҷикистон барои соҳаи Донишкадаи маорифи тоҷик дар Тошканд, омӯзишгоҳҳои педагогии мардона ва занона дар Сталинобод (Душанбе) ва курсҳои педагогӣ дар маркази вилоятҳо ба омода намудани омӯзгор машғул буданд. Умуман, дар соли таҳсили 1930/31 барои соҳаи маориф 9 омӯзишгоҳи омӯзгорӣ, ки дутои он омӯзишгоҳи занона буданд ва 12 курсҳои педагогӣ мутахассис тайёр менамуданд [2, в.81-83]. Ба зами он тавассути курсҳои азнавтайёркунии педагогӣ низ омӯзгорон омода карда мешуданд, аз чумла, соли таҳсили 1929/30 тавассути чунин курсҳо 990 нафар мутахассис омода карда шуд [5, в.77]. Пойгоҳи дигари омодакунии муаллимони курсҳои тоҷикикунонӣ буданд, ки тавассути онҳо соли хониши 1929/30 1,5 ҳазор нафар касб омӯхтанд. Раванди тайёр намудани кадрҳои омӯзгориро метавон тавассути ҷадвали зер мушоҳида намуд [16, с.139; 13, с.78-79]:

Соли таҳсил	Омӯзишгоҳҳои педагогӣ		Курсҳои омӯзгорӣ	
	шумора	талабагон	шумора	талабагон
1928/29	3	360	4	274
1929/30	4	546	5	382
1930/31	10	1491	26	2770

Новобаста ба норасоии камбудии ҷойдошта, дар солҳои аввали ташкилҳои ҚШС Тоҷикистон низоми ягонаи тайёр намудани мутахассисони дорой таҳсилоти миёнаи касбӣ, бавижа макотиби миёнаи касбии педагогӣ ташкил ёфт. Аввалан, шумораи омӯзишгоҳҳо ва курсҳои омодакунии мутахассисони дараҷаи ибтидоӣ ва миёна ба маротиб афзуд, аз тарафи дигар инкишоф ва рушди иқтисодии чумхурӣ имконият меод, ки чунин муассисаҳо на дар берун, балки дар худуди худӣ чумхурӣ ташкил дода шаванд. Дар давоми солҳои таҳсили 1928/29 ва 1930/31 танҳо аз ҷиҳати шумораи омӯзишгоҳҳои педагогӣ 3,5 баробар ва теъдоди хонандагони он 4 баробар, шумораи курсҳои педагогӣ 6,5 баробар ва миқдори талабагони он 10 баробар афзудааст [16, с.139]. Ин нишондод аз эъморӣ низоми ягона ва рӯ ба инкишофи маорифи чумхурӣ гувоҳӣ медиҳад.

Вале, новобаста аз ин пешравиҳо ҳоло ҳам масъалаи пурра таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо теъдоди зарурии омӯзгорони касбӣ ҳалли худро наёфта буд. Чунин ҳолат, албатта ба пешрафт ва рушди маориф, хусусан ба сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ монеаи ҷиддӣ мегардид. Ибтидоӣ соли таҳсили 1935/36 аз 4533 омӯзгорони мактабҳои чумхурӣ 3348 нафар дорой маълумоти ибтидоӣ, 425 нафар дорой маълумоти миёнаи нопурра, 385 нафар соҳиби маълумоти миёна, 79 нафар дорой маълумоти олий буданд ва 296 нафар умуман маълумот надоштанд. Аз 3657 омӯзгорони макотиби деҳоти чумхурӣ 3093 нафар, яъне зиёда аз 80 % хатмкунандагони мактабҳои ибтидоӣ 2-3 сола буданд [15, с.235-236]. Дар соли таҳсили 1936/37 аз 851 нафар муаллимони мактабҳои ҳафтсола ва миёна 109 нафар дорой маълумоти олий, 621 нафар дорой маълумоти миёна, 72 нафар дорой маълумоти нопурраи миёна, 49 нафар дорой маълумоти ибтидоӣ буданд [8, в.41].

Муассисаҳои миёна ва олии касбӣ ҳоло ба пойгоҳи асосии тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ пурра таъмин наёфта буданд. Агар дар давоми солҳои 1935-1936 муассисаҳои миёнаи касбии педагогӣ-

ро 207 нафар хатм карда бошад, тавассути курсҳои муаллимтайёркуни 346 нафар омӯзгор омода гардид. Зиёда аз ҳазор нафар омӯзгорони ба мактабҳои ибтидоӣ дар соли таҳсили 1936/37 ба қор омада, хатмкунандагони курсҳои махви бесаводӣ буданд. Худи ҳамин сол дар мактабҳои ибтидоӣ чумхурӣ 140 нафар, дар мактабҳои ҳафтсола ва миёна 241 нафар, аз ҷумла 28 муаллими физика, 58 омӯзгори биология, 19 муаллими адабиёт, 39 муаллими таърих, 47 омӯзгори география, 30 муаллими математика, 20 омӯзгори забонҳои хориҷӣ намерасиданд [8, в.42].

Барои тақмили ихтисос ва баланд бардоштани дониш ва маҳорати касбии омӯзгорон ҳар сол дар вақти таътили тобистона курсҳои кӯтоҳмуддати педагогии думоҳа ташкил мегардид. Тавассути чунин курсҳо шумораи зиёди омӯзгорон аз тақмили ихтисос мегузаштанд. Аз ҷумла, соли 1935 2775 нафар, соли 1936 3729 нафар аз чунин курсҳо гузаштанд ва тибқи нақша дар соли 1937 шумораи онҳо бояд ба 4500 нафар мерасид [8, в.43]. Вале сифат ва сатҳи таҳассусии хатмкунандагони ин курсҳо ба талаботи рӯзафзунӣ макотиби чумхурӣ ҷавобгӯ набуд, дараҷаи омодагии хатмкунандагони курсҳои педагогӣ аз сатҳ ва дараҷаи хонандаи мактаби ибтидоӣ дорои ду синф он қадар баланд набуд. Аз ин рӯ, 23-уми ноябри соли 1933 КМ ҶК Тоҷикистон тибқи қарори «Оид ба чорабиниҳо барои баланд бардоштани сатҳи омӯзгорони мактабҳои чумхурӣ ва вазъи моддию маишӣ онҳо» вазифаи мушахасси беҳтар намудани сифати омода намудани кадрҳои омӯзгорӣ тавассути муттаҳид намудани курсҳои азнавтайёркунии омӯзгорон дар марказҳои калон, ки дорои пойгоҳи моддию таълимӣ ва кадрҳои педагогӣ буданд, пеш гузошт. Аз ҷумла, дар қарор оварда шудааст, ки аз низоми мавҷудаи курсҳои хурди педагогӣ даст кашида, ду маркази азнавтайёркунии омӯзгорон дар шаҳри Хучанд барои минтақаи шимолӣ ва дар Шаҳринав барои ноҳияҳои ҷанубӣ чумхурӣ ташкил дода шавад ва ин марказҳо бо омӯзгорони беҳтарин таъмин гарданд [6, в.199].

Дар давоми панҷсолаҳои якум ва дуҷуми инкишофи хоҷагии халқ муассисаҳои асосии омодакунандаи кадрҳои омӯзгорӣ омӯзишгоҳҳо ва курсҳои педагогӣ буданд. Вазифаи асосии ин муассисаҳо тайёр намудани мутахассисони дорои таҳсилот ва касби омӯзгорӣ буда, нақшаю барномаи онҳо ба вазифаи асосӣ мутобиқат менамуд. Аммо таҳлили фаъолияти солҳои аввали онҳо маълум сохт, ки барои таъмини онҳо бо миқдори зарурии хонандагон душворихоӣ зиёд ҷой доранд ва ба ин, пеш аз ҳама ниҳоят кам будани мактабҳои миёнаи нопурра ва миёна сабаб гардида буданд.

Дигаргунӣ чиддӣ дар фаъолияти муассисаҳои таълимӣ педагогӣ пас аз қабули қарори КИМ Иттиҳоди Шуравӣ «Оид ба барномаҳои таълимӣ ва низоми кории макотиби олий ва омӯзишгоҳҳо» аз 19-уми сентябри соли 1932 ба миён омад. Қарори мазкур ҷой доштани норасоӣҳои чиддиро дар барнома ва нақшаҳои таълимӣ, методи таълим дар муассисаҳоро ошкор намуда, очилан барҳам додани онҳоро талаб намуд [9, с.83-84]. Дар заминаи қарори мазкур 3-8-уми январи соли 1933 ҷамъомади чумхуриявӣ оид ба мушкилоти таҳсилоти педагогӣ доир гардид, ки масъалаҳои дар қарори КИМ Иттиҳоди Шуравӣ баррасишуда ва вазифаҳои асосии соҳаи маорифи халқ, хусусан вазъи таълим дар Омӯзишгоҳи омӯзгорӣ Тошканд, таҷрибаи педагогӣ дар омӯзишгоҳҳо, ҳолати таълими фанҳои педагогӣ ва иҷтимоӣ иқтисодиро мавриди муҳокима қарор дод. Дар натиҷаи чораҳои андешида шуда, нақшаҳои ягонаи таълимӣ мураттаб гардидад, ки тибқи он бахши бештари раванди таълимро таҷрибаи омӯзгорӣ ташкил меод [11, с. 650].

Дар ташаккул ва тақомули низоми таҳсилоти миёнаи касбии чумхурӣ қарори муштараки КМ ҶК(б) ва ШКХ Тоҷикистон аз 29-уми майи соли 1934 «Оид ба муассисаҳои таълимӣ педагогӣ» нақши майян гузоштааст. Дар асоси ин қарор Комиссариати халқии маорифи чумхурӣ азнавсозии муассисаҳои таълимӣ миёнаи касбиро гузаронид, ки тибқи он курсҳои кӯтоҳмуддати мустақили педагогӣ бо омӯзишгоҳҳои педагогӣ муттаҳид карда шуданд ва дар заминаи онҳо комбинатҳои педагогӣ ташкил гардиданд. Бо ин роҳ дар қаламрави чумхурӣ 16 комбинати педагогӣ таъсис ёфт, ки онҳо дар Душанбе (2 комбинат, занона ва мардона), Қўрғонтеппа, Кўлоб, Кангурт, Орҷоникидзеобод (ҳоло Ваҳдат) Фарм, Ҷилликўл, Хучанд (2 комбинат, занона ва мардона), Нов (ҳоло Спитамен), Ўротеппа (Истаравшан), Конибодом, Панҷакент, Хоруғ ҷойгир буданд [1, в.30].

Дар рафти дигаргунсозии муассисаҳои таълимӣ педагогӣ баъзе камбудихоӣ низ роҳ ёфтанд. Тибқи қарорҳои қабул намудаи мақомоти марказии ҳизбию давлатӣ маъракаи сиёсати тозакунии сафи кормандони соҳаи маориф, бавижа муассисаҳои таълимӣ гузаронида шуд, ки дар натиҷа бо

баҳонаи мансубияти синфӣ шумораи зиёди мутахассисони варзидаи соҳаи омӯзгорӣ аз низоми маориф берун карда шуданд. Пеш гирифтани чунин сиёсат баробари тарки соҳа намудани мутахассисони соҳибкасб инчунин боиси сиёсикунонии муассисаҳои таълимӣ гардид ва тадричан дар соҳа меъёри асосии ба қор қабул намудани омӯзгорон на касбияти онҳо, балки ҷаҳонбинии сиёсӣ ва садоқат ба идеологияи ҳукмронӣ сиёсати пешгирифтаи ҳизбӣ гардид [11, с.650].

Ҳамзамон, сиёсати мунтазам зиёд намудани шумораи омӯзишгоҳҳои педагогӣ ба имконияти мавҷудаи пойгоҳи таълимию моддӣ соҳа, бинои таълимӣ ва шумораи зарурии омӯзгорони касбӣ ва теъдоди хонандагон (соли 1936 шумораи омӯзишгоҳҳои педагогии ҷумҳурӣ ба 26 адад расид [11, с. 650] мувофиқ набуд.

Аз ин рӯ, ҚМ ҲК(б) Тоҷикистон бо қарори худ аз 3 июни соли 1936 дастур дод, ки омӯзишгоҳҳои дорои пойгоҳи зарурии таълимию моддӣ надошта, барҳам дода шаванд. Аз ҷумла, муқаррар гардид, ки теъдоди умумии хонандагонро дар сатҳи ҷумҳурӣ кам накарда, як қатор омӯзишгоҳҳо ва курсҳои педагогии занона барҳам дода шаванд, баъзе аз онҳо бо муассисаҳои иқтидорашон баландтар муттаҳид карда шаванд, мӯҳлати таҳсил дар омӯзишгоҳҳо то 4 сол тамдид гардида, қоидаҳои қабул ба ин муассисаҳо таҷдиди назар шаванд ва ҳадди ақали синнусолӣ на кам аз 15 сол муқаррар гардад [3, в. 30]. Бо амалӣ шудани қарори мазкур шумораи омӯзишгоҳҳои педагогии ҷумҳурӣ соли таҳсили 1937/38 то 18 адад кам шуд, вале миқдори муҳассилини он аз 2760 то ба 3500 нафар зиёд гардид [11, с.651].

Аммо, новобаста аз афзоиши шумораи омӯзгороне, ки ба воситаи омӯзишгоҳҳо ва курсҳои педагогӣ омода мегардиданд, суръати афзоиши тайёркунии кадрҳо ба суръати рушд ва талаботи рӯзафзуни таҳсилоти умумии ибтидоӣ ва таҳсилоти ҳафтсола дар ҷумҳурӣ мувофиқат намекард. Тибқи қарори ҚМ ҲК(б) Тоҷикистон аз 19 декабри соли 1937 масъалаи тақмили курсҳои педагогӣ ва куллан тағйир додани низоми фаъолияти онҳо ба миён гузошта шуд. Умуман, тавассути омӯзишгоҳҳо ва курсҳои омӯзгорӣ дар солҳои 30-юм барои макотиби ҷумҳурӣ 3971 нафар омӯзгор тайёр карда шуд, ки 3245 нафари он тоҷикон буданд [15, с.315].

Шумораи умумии омӯзгорони макотиби ҷумҳурӣ дар соли таҳсили 1940/41 ба 12411 нафар баробар буд, ки 2500 нафари онҳоро занон ташкил медоданд [11, с.650-651]. Ба ин нигоҳ накарда, ҳоло ҳам бахши асосии омӯзгорон дорои маълумоти миёнаи нопурра ва ё ибтидоӣ буданд. Масалан, омӯзгорони дорои маълумоти миёнаи нопурра ва ибтидоӣ 61,2 % ё 7859 нафар, маълумоти миёна- 31 % ё 3886, дорои маълумоти олии нопурра -3,7 % ё 464 ва дорои маълумоти олий - 3,2 % ё 402 нафарро ташкил медоданд [16, с.157]. Таҳлили рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки раванди таъминоти мактабҳои ибтидоии ҷумҳурӣ бо омӯзгорон тавассути омӯзишгоҳҳо ва курсҳои кӯтоҳмуддати педагогӣ то андозае ҳалли худро пайдо намуда бошад ҳам, вале дар таъмин намудани мактабҳои миёнаи нопурра, миёна ва омӯзишгоҳҳо бо кадрҳои омӯзгорӣ ҳоло ҳам душворҳои зиёд ҷой доштанд. Мушкилоти мазкур танҳо тавассути инкишофи низоми таҳсилоти олии педагогӣ дар ҷумҳурӣ ва пурқувват намудани иқтидори донишкадаҳои олии педагогӣ метавонист ҳалли худро пайдо намояд.

Баробари муассисаҳои миёнаи омӯзгорӣ дар самти ташкил ва ривоҷи муассисаҳои таълимии касбӣ барои таъмини ниёзи дигар соҳаҳои хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ низ дигаргунӣ ва то андозае як пешравӣ дар ин соҳа ба миён омад. Дар ин самт низ дар ибтидо роҳи асосии омодакунии кадрҳои ташкили мактабҳои миёнаи касбӣ ва курсҳои гуногуни кӯтоҳмуддат, омӯзишгоҳҳои ғоибона, факултаҳои коргарӣ, мактабҳои ҳизбию шуравӣ, маҳсуб меёфт. Солҳои 30-юм омӯзишгоҳҳои кишоварзӣ дар Ленинобод (Хучанд), Сталинобод (Душанбе) ва Кӯлоб, омӯзишгоҳи тиббӣ дар Сталинобод ва Ленинобод, Донишкадаи коммунистии Сталинобод, Омӯзишгоҳи театрии мусиқии Ленинобод амал менамуданд [14, с.147-148]. Соли таҳсили 1940/1941 дар ҷумҳурӣ зиёда аз 30 омӯзишгоҳ ва мактабҳои миёнаи касбӣ бо 5919 хонанда амал менамуданд [16, с.158].

Тавассути мактабҳои миёнаи касбӣ дар ҷумҳурӣ мутахассисони самтҳои гуногун-иқтисодчиён, бинокорон, кормандони соҳаи тиб, китобдорон ва кормандони касбии самти гуногуни фарҳанг омода карда мешуданд. Дар шаҳри Ленинобод (Хучанд) омӯзишгоҳҳои кооперативӣ, молиявӣ иқтисодӣ, дар Душанбе омӯзишгоҳҳои саноатӣ, сохтмонӣ, роҳсозӣ ва тарғибгарони сиёсӣ-маърифатӣ ба омода намудани мутахассисони самтҳои худ машғул буданд.

Аввалин муассисаи таълимии тиббӣ соли 1933 бо номи Мактаби тиббӣ дар Хучанд ва пас аз ду сол (1935) бо чунин ном дар Душанбе кушода шуд. Баъдан дар Душанбе мактабҳо барои омода намудани духтурони дандон ва дорушиносӣ, дар Панҷ мактаби оморасозии хоҳарони шафқат кушода шуданд [10, с.228], ки дар омода намудани аввалин мутахассисони миёнаи касбии соҳаи тиббӣ ҷумҳури нақши муайян гузоштаанд. Мутахассисони касбии самти фарҳанг ва санъат солҳои 20-ум асосан тавассути маҳфилҳо, курсҳои хунаромӯзӣ омода мегардиданд. Солҳои 30-юм чунин мутахассисонро Омӯзишгоҳи театрии мусиқии Ленинобод (аз соли 1929) ва Мактаби мусиқӣ, дар Душанбе Комбинати бадеӣ (с.1934), ки дорои шуъбаҳои театрий, мусиқӣ ва санъати тасвирӣ буд, омода менамуданд.

Мақомоти ҳизбию давлатӣ ба раванди омода намудани мутахассисони зарурӣ барои зерсоҳторҳои худ ва ҳокимияти маҳаллӣ низ диққати ҷиддӣ меоданд. Дар ин самт шабакаи васеи муассисаҳо фаъолият доштанд, аз ҷумла соли 1931 нахустин Донишкадаи коммунистӣ дар Душанбе ба фаъолият шуруъ намуд. Умуман соли 1933 дар ҷумҳурӣ 8 мактаби анъанавии ҳизбию шуравӣ бо муҳлати дусола амал мекарданд, ки дар Шаҳритус, Қўрғонтеппа (Бохтар), Мўъминобод, Фарм, Шаҳринав, Ёротеппа (Истаравшан), Конибодом ва Хоруғ ҷойгир буданд.

Ҳамин тавр, дар давоми солҳои 30-юми асри гузашта шабакаи муназзами муассисаҳои таҳсилоти касбии миёна ташаккул ёфт, ки барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мутахассисони заруриро омода менамуд. Дар байни онҳо шумораи муассисаҳои самти омӯзгорӣ бештар буданд, ки ниёзмандии шабакаи ниҳоят васеи муассисаҳои таълимиро бо муаллимон таъмин менамуданд. Аммо, рушди босуръати иқтисодию иҷтимоӣ дар назди Ҳукумати ҷумҳурӣ вазифаи боз ҳам баланд бардоштани сифат ва сатҳи касбии мутахассисони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқро мегузошт. Ин вазифа, пеш аз ҳама тавассути мустаҳкам намудани заминаи таълимӣ моддии макотиби миёнаи касбӣ ва ҳамчунон кушодани макотиби олии соҳавӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ ҳалли худро ёфта метавонист.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҚТ). Ф.- 360.-Н.-2. Б. -538. В.- 30. БМД ҚТ. Ф.- 359.- Н.- 1. Б.- 10- В.-81-83.
2. Бойгонии ҳизбии Институти таҳқиқоти сиёсии Кумитаи Марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон (БҲ ИТС КМ ҲҚТ). Ф.- 3. Н.- 3. Б.-47.- В.-30.
3. БҲ ИТС КМ ҲҚТ. Ф.- 3. Н.- 5. Б.- 99.- В.-3.
4. БҲ ИТС КМ ҲҚТ. Ф.- 3. Н.- 5. Б.- 1205.- В.-74-78.
5. БҲ ИТС КМ ҲҚТ. Ф.- 3. Н.- 5. Б.-504. - В.-199.
6. БМД ҚТ. Ф.- 359.- Н.- 1. Б.- 10.- В.-81-83.
7. БҲ ИТС КМ ҲҚТ. Ф.- 3. Н.- 55. Б.-84- В.- 41.
8. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании за 1917 -1947 гг. –М. –Л., 1947. – С.83-84.
9. Из истории культурного строительства в Таджикистане. Сб. документов. Т.1. – Душанбе, 1966. – 670 с.
10. История таджикского народа. Т.V. Новейшая история (1917-941 гг.). – Душанбе, 2004. – 752 с.
11. Народное хозяйство Таджикской ССР. - Сталинабад, 1957. – 257 с.
12. Пирумшоев Ҳ., Убайдуллоев Н. ва диг. Донишгоҳи омӯзгорӣ дар масири таърихи миллат / Ҳ. Пирумшоев, Н. Убайдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 488 с.
13. Убайдуллоев Н. Становление советской системы народного образования Таджикистана в отечественной историография / Н. Убайдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2014. –176 с.; Ҳамин муаллиф. Убайдуллоев Н. Историография народного образования Таджикистана второй половины XIX-первой половины XX вв. – Душанбе, 2016. – 410 с.
14. Шукуров М.Р. История культурной жизни советского Таджикистана. (1917-1941гг.) / М. Р. Шукуров. – Душанбе, 1985. – 160 с.
15. Шукуров М. Р. Революция мадания в Таджикистане / М. Р. Шукуров. – Душанбе, 1957. – 338 с.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ ДАР ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВОМИ СОЛҲОИ 1929-1941 БАХШИДА ШУДААСТ. МУАЛЛИФ ДАР АСОСИ МАВОДИ МУЪТАМАДИ БОЙГОНӢ ВА ТАҲҚИҚОТИ МАВҶУДАИ ИЛМӢ РАВАНДИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБИРО ДАР ДАҲСОЛАИ АВВАЛИ МАВҶУДИЯТИ ҶУМҲУРИИ ИТТИФОҚИИ ТОҶИКИСТОН ТАҲКИҚ НАМУДА, МУҚАРРАР МЕНАМОЯД, КИ ИН РАВАНД ҲАНӮЗ ДАР ҶАҲОРҶӮБАИ ҶУМҲУРИИ МУХТОР ОҶОЗ ЁҶТА, МАҲЗ ДАР ДАҲСОЛАИ АВВАЛИ ҶУМҲУРИИ ИТТИФОҚӢ ҲАМЧУН НИЗОМ ТАШАККУЛ ЁҶТААСТ.

Зарурияти истехсолӣ, пеш аз ҳама нарасидани мутахассисони соҳибкасб дар ҷумҳурӣ водор месохт, ки мақомоти олии кишвар дар ҷаҳорҷӯбаи ташаккули низоми ягонаи шуравии маорифи халқ ба ташкил ва омода намудани мутахассисони дорои таҳсилоти миёнаи касбӣ диққати чиддӣ равона намояд. Солҳои 1929-1930 дар муассисаҳои гуногуни хоҷагии халқи кишвар 12,1 ҳазор мутахассис қору фаъолият доштанд, ки аз он 11,1 ҳазор дорои маълумоти ибтидоӣ, 0,7 ҳазор дорои маълумоти миёна ва ҳамагӣ 0,3 ҳазор соҳиби таҳсилоти олии касбӣ буданд. Миёнаи соли 30-юм ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ 2 омӯзишгоҳи кишоварзӣ, 3 омӯзишгоҳи омӯзгорӣ, Донишкадаи маорифи тоҷик дар Тошканд, курсҳои гуногуни кӯтоҳмуддати муаллимтайёркунӣ дар ҷумҳурӣ фаъолият менамуданд.

Хусусияти фарқкунандаи ташаккули низоми таҳсилоти миёнаи касбии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама дар он аст, ки он аз таъсис ва рушди макотиби миёнаи касбии самти омӯзгорӣ оғоз ёфта, дар давоми солҳои 30-юми асри гузашта бо қушодашавии муассисаҳои таълимии касбӣ дар дигар самтҳо ба низоми ягонаи таҳсилотӣ табдил ёфт. Тавассути мактабҳои миёнаи касбӣ дар ҷумҳурӣ мутахассисони самтҳои гуногун-иктисодчиён, бинокорон, кормандони соҳаи тиб, китобдорон ва кормандони касбии самти гуногуни фарҳанг омода карда мешуданд. Дар шаҳри Ленинобод (Ҳучанд) омӯзишгоҳҳои кооперативӣ, молиявӣ иқтисодӣ, дар Душанбе омӯзишгоҳҳои саноатӣ, сохтмонӣ, роҳсозӣ ва тарғибгарони сиёсӣ-маърифатӣ ба омода намудани мутахассисони самтҳои худ машғул буданд.

Ҳусусияти фарқкунандаи ташаккули низоми таҳсилоти миёнаи касбии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама дар он аст, ки он аз таъсис ва рушди макотиби миёнаи касбии самти омӯзгорӣ оғоз ёфта, дар давоми солҳои 30-юми асри гузашта бо қушодашавии муассисаҳои таълимии касбӣ дар дигар самтҳо ба низоми ягонаи таҳсилотӣ табдил ёфт. Тавассути мактабҳои миёнаи касбӣ дар ҷумҳурӣ мутахассисони самтҳои гуногун-иктисодчиён, бинокорон, кормандони соҳаи тиб, китобдорон ва кормандони касбии самти гуногуни фарҳанг омода карда мешуданд. Дар шаҳри Ленинобод (Ҳучанд) омӯзишгоҳҳои кооперативӣ, молиявӣ иқтисодӣ, дар Душанбе омӯзишгоҳҳои саноатӣ, сохтмонӣ, роҳсозӣ ва тарғибгарони сиёсӣ-маърифатӣ ба омода намудани мутахассисони самтҳои худ машғул буданд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалии Тоҷикистон, таърихи маорифи халқ, маориф, таҳсилот, низоми маориф, таҳсилоти миёнаи касбӣ, омӯзишгоҳи касбӣ, техникум, курсҳои кӯтоҳмуддат, мутахассис, омӯзгор, соҳибкасб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Убайдулло Насрулло Каримзода – доктори илмҳои таърих, профессор, сарҳодими илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ. Телефон: (+992) 938500010; E-mail: nasrullokarimovich@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВЕТСКОМ ТАДЖИКИСТАНЕ (1929-1941 гг.)

Статья посвящена анализу процесса становления и развития системы среднего профессионального образования в Таджикской ССР в 1929-1941 гг. Автор на основе достоверных архивных материалов и имеющихся научных исследований исследует процесс формирования системы среднего профессионального образования в первое десятилетие существования союзной республики Таджикистан и констатирует, что этот процесс начался в рамках автономной республики и оформился как система именно в первое десятилетие существования союзной республики.

Производственные потребности, прежде всего нехватка в республике квалифицированных кадров, заставили высшее руководство страны уделить серьезное внимание формированию и подготовке специалистов со средним профессиональным образованием в рамках формирования единой советской системы народного образования. В 1929–1930 г. в различных народнохозяйственных учреждениях страны работало 12,1 тыс. специалистов, из них 11,1 тыс. имели началь-

ное образование, 0,7 тыс. — среднее и 0,3 тыс. — высшее профессиональное образование. В середине 1930-х годов в республике действовали всего 2 сельскохозяйственных техникума, 3 педагогических училища, Таджикский педагогический институт в Ташкенте и различные краткосрочные курсы подготовки учителей.

Отличительной особенностью становления системы среднего профессионального образования в республике является, прежде всего, то, что она началась с создания и развития средних профессиональных учебных заведений педагогического профиля, а в течение 1930-х годов, с открытием профессионально-технических учебных заведений в других направлениях, трансформировалась в единую образовательную систему. Через средние профессиональные учебные заведения республики осуществлялась подготовка специалистов различного профиля - экономистов, строителей, медицинских работников, библиотекарей, специалистов различных сфер культуры. В городе Ленинабаде (Худжанде) подготовкой специалистов по своим специальностям занимались кооперативные и финансово-экономические училища, а в городе Душанбе — промышленные, строительные, дорожно-строительные и политико-просветительские пропагандистские училища.

Ключевые слова: Таджикская ССР, история народного образования, народное образование, система образования, среднее профессиональное образование, профессионально-техническое училище, техникум, краткосрочные курсы, специалист, учитель, профессионал.

Сведения об авторе: Убайдулло Насрулло Каримзода – доктор исторических наук, профессор. Главный научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ,. Телефон: (+992) 938500010; E-mail: nasrullokarimovich@mail.ru

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION IN SOVIET TAJIKISTAN (1929-1941)

The article is devoted to the analysis of the process of formation and development of the system of secondary vocational education in the Tajik SSR in 1929-1941. The author, on the basis of reliable archival materials and existing scientific research, examines the process of formation of the system of secondary vocational education in the first decade of the existence of the Union Republic of Tajikistan, and states that this process began within the framework of the autonomous republic and took shape as a system precisely in the first decade of the existence of the union republic.

Production needs, primarily the shortage of qualified personnel in the republic, forced the country's top leadership to pay serious attention to the formation and training of specialists with secondary vocational education within the framework of the formation of a unified Soviet system of public education. In 1929–1930, 12.1 thousand specialists worked in various national economic institutions of the country, of which 11.1 thousand had primary education, 0.7 thousand had secondary education, and 0.3 thousand had higher professional education. In the mid-1930s, there were only 2 agricultural technical schools, 3 teacher training colleges, the Tajik Pedagogical Institute in Tashkent, and various short-term teacher training courses operating in the republic.

A distinctive feature of the development of the secondary vocational education system in the republic is, first of all, that it began with the creation and development of secondary vocational educational institutions with a pedagogical profile, and during the 1930s, with the opening of vocational schools in other areas, it was transformed into a unified educational system. The republic's secondary vocational educational institutions trained specialists in various fields - economists, builders, medical workers, librarians, and specialists in various cultural fields. In the city of Leninabad (Khujand), cooperative and financial-economic schools trained specialists in their specialties, and in the city of Dushanbe, industrial, construction, road construction, and political-educational propaganda schools trained specialists.

Key words: Tajik SSR, history of public education, public education, education system, secondary

vocational education, vocational school, technical school, short-term courses, specialist, teacher, professional.

About the author: Ubaydullo Nasrullo Karimzoda - Director of the Institute of History, Archeology and ethnography named after A. Donish NAST, Doctor of Historical. Tel: (+992) 938500010; E-mail: nasrullokarimovich@mail.ru

ҚАЛЪАИ ХУЧАНД ПАЙВАНДИ ДИРӮЗУ ИМРӮЗДАР ЭӲӲИ ХУНАРӲОИ МАРДУМӲ

Файзуллозода Ш. Ф.¹

Қалъаи Хучанд яке аз ёдгориҳои қадимтарин ва муҳимми таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад, ки дар тӯли асрҳо на танҳо ҳамчун як қалъаи мудофиавӣ, балки ҳамчун маркази иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳунармандӣ хизмат кардааст. Ин ёдгорӣ дар шимоли кишвар, дар шаҳри бостонии Хучанд ҷойгир буда, таърихи он ба ҳазорсолаҳо бармегардад.

Аз нигоҳи таърихӣ Қалъаи Хучанд дар давраҳои мухталиф аз аҳди Суғд то замони Искандари Мақдунӣ, давлати Сомониён ва баъдан дар давраи ҳукмронии амируну хонҳо нақши басо ҳам калидӣ бозидааст. Мавқеи ҷуғрофӣи Хучанд дар масири Роҳи Абрешим имкон медод, ки шаҳр ба як маркази бузурги тичоратӣ ва ҳунармандӣ табдил ёбад [1, с.188].

Маҳз дар ҳамин муҳит ҳунарҳои мардумӣ рушд ёфта, шакл ва мазмуни хоси маҳаллиро пайдо карданд. Мероси таърихӣю фарҳангии ҳар як миллат пеш аз ҳама пояи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ ба шумор меравад. Қалъаи Хучанд дар тӯли асрҳо ҳамчун қалъаи муҳимми стратегӣ ва маркази маъмурии шаҳр хизмат кардааст. Он дар соҳили дарёи Сир ҷойгир буда, ҳамеша таҳти назорати роҳҳои асосии тичоратӣ қарор дошт.

Ин мавқеи мусоид имкон медод, ки шаҳри бостонии Хучанд ба як нуқтаи муҳимми мубодилаи молу маҳсулот табдил ёбад. Дар натиҷа, шаҳр тадриҷан ба маркази ҳунармандӣ ва савдо мубаддал гашт. Дар ин маврид ёдгориҳои таърихӣю меъморӣ ҳамчун шоҳиди зиндаи гузашта, нақши муҳим дар ҳифз ва интиқоли арзишҳои фарҳангӣ ба наслҳои оянда мебозанд.

Қалъаи Хучанд на танҳо ҳамчун иншооти мудофиавӣ, балки ҳамчун маркази муҳимми ҳаёти шаҳрӣ ва ҳунармандӣ шинохта гардид. Мавқеи мусоиди ҷуғрофӣи шаҳр дар масири Роҳи Абрешим боис гардида буд, ки шаҳри бостонии Хучанд ба як гиреҳгоҳи тичоратӣ ва фарҳангӣ табдил ёбад. Дар чунин шароит ҳунарҳои мардумӣ рушд ёфта, ба як бахши ҷудонопазири иқтисод ва фарҳанги маҳаллӣ мубаддал гардиданд [1, с.282].

Пайвандҳо ва ҳамкориҳои байни самтҳо:

- Ҳифз ↔ омӯзиш: техникаро ҳифз намуда, ба насли наврас интиқол медиҳад.
- Омӯзиш ↔ муаррифӣ: ҳунармандон малакаи худро намоиш медиҳанд ва тавачҷухро ҷалб мекунанд.
- Муаррифӣ ↔ ҳифз: тавачҷуҳ ва фурӯши маҳсулот барои нигоҳдорӣи ҳунар ва рушди платформа маблағ медиҳад.

Ҳамин тариқ, Қалъаи Хучанд ҳамчун платформаи ҳифз, омӯзиш ва муаррифии ҳунарҳои анъанавӣ нақши басо ҳам калидӣ дорад ва саҳми устоҳои маҳаллӣ дар нигоҳдорӣи мероси фарҳангӣ ва рушди устувори ҳунармандӣ хеле ҳам муҳим арзёбӣ мешавад.

Қалъаи Хучанд ҳамчун маркази муҳимми ҳунармандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дар самти ҳифз ва рушди анъанаҳои суннатӣи халқӣ мебозад. Дар ҳудуди қалъа устоҳои маҳаллӣ, аз ҷумла адрасбофон ва қолинбофон маҳсулоти дастӣи худро аз қабилҳои гилемҳо, қолинҳо ва матоъҳои адрас омода карда, ба намоишгоҳҳо ва чорабиниҳои фарҳангӣ пешниҳод менамоянд [11, с.43]. Фаъолияти онҳо ба нигоҳдорӣи ҳунарҳои мардумӣ ва интиқоли онҳо ба насли ҷавон низ мусоидат мекунад.

Аз ҷумла, ҳунармандони мумтоз аз қабилҳои Мавҷуда Ҳақимова ва Матлуба Ниёзова [17] барои саҳми худ дар рушд ва тарғиби ҳунарҳои анъанавӣ қадрдонӣ шудаанд. Ҳунармандӣ дар қалъа ҳамзамон аҳаммияти зиёде иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дорад: он сатҳи шуғли занону ҷавонро баланд мебардорад ва сайёҳии фарҳангиро рушду нумуш мебахшад.

Ҳамин тариқ, Қалъаи Хучанд ҳамчун платформаи ҳифз, омӯзиш ва муаррифии ҳунарҳои суннатӣ нақши муассир ва устувори худро дорад. Нақши бозорҳо ва равобитаи тичоратӣ дар рушди ҳунарҳо басо ҳам қалон аст. Бар замми ин гуфтаҳо ҳунарҳои бофандагӣ ва дӯзандагӣ дар шаҳри

1. Файзуллозода Шафоат Файзулло - номзоди илмҳои таърих, дотсенти факултети таърих ва ҳукуқи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров.

бостонии Хучанд хело ҳам рушду нумуъ ёфта буд. Матоъҳои дастибоф, қолинҳо, адрас, атлас ва дигар навъҳои матоъҳо дар бозорҳои назди қалъа фурӯхта мешуданд. Ин гуна маҳсулот бо сифати баланд ва нақшу ниғори хоси худ басо ҳам машҳур буданд ва ҳатто ба бозорҳои дурдаст ва берун аз ҷумҳури тавассути Роҳи абрешим роҳ меёфтанд.

Яке аз омилҳои муҳимми рушди ҳунароҳои мардумӣ дар муҳити Қалъаи Хучанд мавҷудияти бозорҳои доимӣ ва равобитаи ғаъол бо минтақаҳои дигар ба ҳисоб мерафт. Бозорҳои назди қалъа на танҳо макони харидуфурӯш, балки майдони мубодилаи таҷриба, ғоя ва услубҳои ҳунармандӣ буданд. Тоҷирон аз шаҳрҳои гуногун ба шаҳри бостонии Хучанд меомаданд ва бо худ намунаҳои нави маҳсулот, ашёи хом ва завқи зебоишиносии дигар халқҳоро меоварданд [13, с.120]. Ин раванд боис бар он мегардид, ки ҳунармандони маҳаллӣ маҳорати худро такмил дода, ҳамзамон маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол намоянд.

Роҳи Абрешим, ки аз наздикии шаҳри Хучанд мегузашт ба густариши бозорҳо ва зиёд шудани талабот ба маҳсулоти ҳунармандӣ мусоидати ҳамаҷониба мекард. Зарфҳои кулолӣ, матоъҳои дастибоф, қолинҳо ва зарфҳои мисин ба шаҳрҳои дигар содир шуда, номи шаҳри Хучандро ҳамчун маркази ҳунармандӣ машҳур сохтанд. Ин содирот ба иқтисоди шаҳр даромади иловагӣ меовард ва шумораи ҳунармандонро бошад нисбатан зиёд менамуд.

Муҳити Қалъаи Хучанд барои шаклгирӣ ва тақомули касбу ҳунароҳои анъанавӣ шароити мусоид фароҳам овард. Аз замонҳои қадим шаҳри Хучанд дар сари роҳи Бузурги Абрешим қарор дошт. Ин мавқеи ҷуғрофӣ боиси омадурафти тоҷирони бешумор, ҳунармандон ва сайёҳон мегардид. Дар натиҷа, дар атрофи қалъа бозорҳо ва коргоҳҳои ҳунармандӣ ба вучуд омаданд. Ҳунармандон бештар ба истеҳсоли маснуоти заргарӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, оҳангарӣ, кандакорӣ ва чармгарӣ машғул буданд [14, с.120].

Қалъаи Хучанд метавонад ҳамчун як платформаи мукамал барои ҳифз, омӯзиш ва муаррифии ҳунароҳои анъанавӣ тавсиф карда шавад, зеро он чанд функсия ва мақсади муайянро ҳамзамон иҷро мекунад:

1. Ҳифзи ҳунароҳои анъанавӣ

Қалъа ҳамчун макони нигоҳдорӣ ва эҳёи ҳунароҳои қадима, аз ҷумла дӯзандагӣ, қолинбофӣ, заргарӣ, адрасбофӣ ва дигар касбу ҳунароҳои миллӣ хизмат мекунад. Ҳунармандон метавонанд техника ва тафсилоти махсуси ҳунаро дар он ҷо нигоҳ доранд, ба насли наврас ва миёна омӯзанд ва аз фаромӯшӣ муҳофизат кунанд.

2. Омӯзиш ва рушди малакаҳо

Платформаи омӯзишӣ барои ҷавонон ва калонсолон мебошад, ки мехоҳанд ҳунари анъанавиро омӯзанд ё малакаи худро такмил диҳанд. Дастрасии курсҳо, мастер – классҳо ва семинарҳо имконият медиҳад, ки дониш ва малакаи ҳунармандон тақсим ва ба таври систематикӣ интиқол дода шавад.

3. Муаррифӣ ва таблиғи ҳунароҳо

Қалъа барои намоишгоҳҳо ва Фестивалҳои ҳунари ҳамчун макони намоиш ва фурӯш хизмат мекунад.

Он ҳамзамон барои сайёҳон ва тамошобинон платформаи омӯзишӣ ва иттилоотӣ мебошад, ки фарҳанг ва ҳунароҳои маҳаллӣ, эҷод ва маҳсулоти ҳунармандонро муаррифӣ мекунад.

4. Иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои ҳунармандон

Платформа ҷойи ҳамгирӣ ва мубодилаи таҷриба байни ҳунармандон, мутахассисон ва ҷомеаи маҳаллӣ мебошад. Ин муҳит на танҳо малакаи ҳунармандонро тақвият медиҳад, балки барои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии маҳаллӣ низ замина фароҳам меорад.

Қалъаи Хучанд ҳамчун платформа на танҳо макони таърихӣ ё ҷойи намоиш мебошад, балки муассисаи ғаъол барои ҳифз, омӯзиш ва тарғиби ҳунароҳои анъанавӣ, ки ҳам ба рушди фарҳанг ва ҳам ба рушди иқтисодии маҳаллӣ хизмат мекунад.

Омӯзиши нақши Қалъаи Хучанд дар рушди ҳунароҳои мардумӣ барои дарки амиқи таърихи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа аҳамияти басо ҳам калони худро дорад. Нақши Қалъаи Хучанд дар рушди ҳунароҳои мардумӣ на танҳо ба гузашта маҳдуд намешавад. Дар даври муосир қалъа ҳамчун маҷмааи таърихӣ фарҳангӣ бозсозӣ гардида, ба маркази муаррифии

мероси миллӣ табдил ёфтааст [2, с.14].

Осорхонаҳои дохилии қалъа намунаҳои хунарҳои мардумиро ба намоиш мегузоранд ва ба насли ҷавон дар бораи таърихи касбу хунарҳои ниёгон маълумот медиҳанд. Имрӯз Қалъаи Хучанд ҳамчун рамзи пайванди гузашта ва имрӯз хизмат мекунад. Он на танҳо ёдгории меъморӣ, балки гувоҳи равшани рушди фарҳанг ва хунарҳои мардумии тоҷикон мебошад. Нигоҳдорӣ ва эҳёи чунин ёдгориҳо барои ҳифзи хувияти миллӣ мебошад.

Муҳити иҷтимоӣю иқтисодие, ки дар атрофи Қалъаи Хучанд ташаккул ёфта буд, барои рушди хунарҳои мардумӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Дар Қалъаи Хучанд маҳаллаи хунармандон ташкил шудааст, ки як гурӯҳи калони хунармандон амал мекунад. Касбҳои асил аз қабилӣ дӯзандагӣ, адрасбофон, қолинбофон, ки асосан гирем шугли занона мебошад, дар қалъаи Хучанд амал карда истодааст.

Айни замон, зиёда аз 10 намуди хунарҳои суннатии занона ва инчунин намудҳои маъмултари хунарҳои мардумӣ дар ҳудуди Қалъаи Хучанд фаъолият мекунанд, ки зардӯзӣ, сӯзанидӯзӣ, чакандӯзӣ, куртадӯзӣ ва бофандагӣ аз ҷумлаи асоситаринҳоянд [6, с.8].

Дар Қалъаи Хучанд хунармандон пайваста иваз мешаванд (қисме доимӣ, қисми дигарашон мавсимӣ ва лоиҳавӣ). Рӯйхати расмӣ ягона вучуд надорад, аммо дар солҳои охир дар матбуот ва чорабиниҳои фарҳангӣ бештар номҳои хунармандон зикр шудаанд. Яке аз соҳаҳои муҳимми хунарҳои мардумии шаҳри бостонии Хучанд бофандагӣ ба ҳисоб мерафт.

Матоҳои дастибоф, аз қабилӣ адрас, атлас ва дигар навъҳои матоҳои миллӣ, дар байни аҳолии талаботи зиёд доштанд. Ин матоҳо бо рангу нақшу нигори хос истехсол шуда, ҳам дар дохили шаҳр ва ҳам берун аз он машҳур буданд. Бо хунармандони моҳири адрасбоф Воҳидова Муҳпира, Шерматова Замирахон, Мамадова Дилафрӯз, Ҳочиева Назокат [18], ки маҳсулоти омодакардаи онҳо дар ҷумҳурӣ ва берун аз ҳудуди Тоҷикистон машҳур мебошад.

Адрасҳои бофтаи хунармандон аз ҷиҳати экологӣ тоза буда, дар бозорҳои ҷаҳонӣ арзиши баланд дорад. Қолинҳо на танҳо ашёи рӯзгор, балки нишонаи мақом ва зебоии хонадон ба шумор мерафтанд [9, с.18].

Дар ҳудуди Қалъаи Хучанд гилембофон фаъолияти эҷодии худро пеш мебаранд, ки маҳсулоти онҳо дар намоишгоҳҳои хунармандӣ ва марказҳои фарҳангӣ ба маърази тамошобинон гузошта мешавад. Маҳз ин гуна устоҳои гулдаст ва хунармандони маъруфу содиқ ба касбу пеша дар рушди суннатҳои қолинбофӣ саҳми устувори худро мегузоранд ва нақши онҳо дар ҳифзи мероси фарҳангии миллӣ бошад хуб арзёбӣ мешавад.

Дар Қалъаи Хучанд гилембофҳои маҳаллӣ қору фаъолият доранд, ки дар намоишгоҳҳои хунарҳои мардумӣ маҳсулоти дастии худро аз қабилӣ гилемҳо ва қолинҳои суннатиро пешкаши тамошобинон менамоянд. Ин хунармандон нақши муҳим дар ҳифзи анъанаҳои қолинбофӣ ва рушди хунарҳои мардумӣ дар ва тарбияи шогирдони сазовор (интиқол тавассути омӯзгор шогирд) ва аз ҷумлаи мероси фарҳангии ғайримоддӣ арзёбӣ мешаванд.

Дар Қалъаи Хучанд гилембофҳо (қолинбофҳо) одатан занон ва мардон мебошанд, ки хунари суннатии қолинбофиро аз аҷдодони худ ба мерос гирифтаанд ва онро дар устохонаҳо, марказҳои хунармандӣ ва намоишгоҳҳо бештар ба қору мебаранд.

Гилембофҳо низ устоҳои маҳаллӣ мебошанд. Аксарияти занон, ки дар хунарҳои мардумӣ фаъоланд, бештар ба касби гилембофӣ машғуланд. Ба онҳо шогирдон ва наслҳои ҷавон, ки хунар меомӯзанд кӯмак мекунанд. Маҳсулоти онҳо дар намоишгоҳҳо, марказҳои хунармандӣ ва Фестивалҳои фарҳангӣ ба маърази намоиш гузошта мешаванд.

Дар Қалъаи Хучанд қолинбофҳои маҳаллӣ қору фаъолият мекунанд, ки маҳсулоти дастии худро ба таври мунтазам ба намоиш мегузоранд ва нақши муҳим дар ҳифзи анъанаҳои қолинбофӣ мебошанд. Дар Қалъа хунармандон - қолинбофон фаъолият мебаранд, қолинҳои бофтаи хунармандон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он машҳур аст. Хунармандон - қолинбофон Тӯхсанбоева Норӣ, Зарипова Раъно [19] бо дастони моҳири худ баҳри рушди хунарҳои қолинбофӣ саҳми бориз гузошта истодаанд.

Қолинбофӣ низ ҳамчун як баҳши муҳимми фарҳанги мардумӣ дар минтақа мақоми хос дошт. Мутахассиси пешбар, хунарманди маъруф Ҳочиева Назокат [20] зимни суҳбат қайд намуд, ки аз

солҳои 70-80-уми асри гузашта ба фаъолияти атласу адрасбофӣ машғул буд ва ҳоло дар Қалъаи Хучанд дар рушди хунарҳои қолинбофӣ саҳмгузор аст.

Занони хунарманд дар муҳити Қалъаи Хучанд на танҳо устодони хунар ҳастанд, балки саҳмгузoron дар ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ мебошанд. Онҳо асосан дар шакли гурӯҳӣ ва коргоҳҳои маҳаллӣ бештар фаъолият мекунанд. Имрӯз таваҷҷуҳ ба онҳо афзоиш ёфтааст ва фаъолияти онҳо бо ярмаркаҳо, намоишгоҳҳо ва дастгирии грантӣ пурзӯр мешавад.

Хунармандони моҳир либосҳои миллӣ, тоқӣ, чома ва дигар ашӯи либосӣ бо даст дӯхта шуда, бо гулдӯзиҳои нозук оро меёфтанд. Дар атрофи Қалъаи Хучанд чевархона амал мекунанд. Чеварони чирадаст Набиева Мавҷуда, Шарипова Дилбар, Саторова Нигора чеварони чирадасти Қалъаи Хучанд ба ҳисоб мераванд.

Бар замми ин гуфтаҳо дар назди Қалъаи Хучанд гурӯҳи калони хунармандони гуногун марбут ба масоили таҳияи барномаҳои шахрдорӣ ва лоиҳаҳои фарҳангӣ пурсамар қору фаъолият мекунанд.

Занони хунарманд дар муҳити Қалъаи Хучанд на танҳо устодони хунар ҳастанд, балки яке аз саҳмгузoronи асосӣ дар ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ мебошанд. Онҳо асосан дар шакли гурӯҳӣ ва коргоҳҳои маҳаллӣ фаъолият мекунанд. Имрӯз таваҷҷуҳ ба онҳо афзоиш ёфтааст ва фаъолияти онҳо бо ярмаркаҳо, намоишгоҳҳо ва дастгирии грантӣ пурзӯр мешавад [15, с.120]. Дар қалъа хунармандон бештар ба хунарҳои мардумии зардӯзӣ ва чаканадӯзӣ машғуланд.

Бонувони хунарманд бештар ба дӯхтани куртаҳои миллӣ бо нақшҳои суннатӣ ва рӯйпӯшҳои ороишӣ, панноҳои деворӣ, ҷузвдон ва сумкаҳои занона машғуланд. Чеварони моҳир аз қабиле Каримова Саодат, Турсунова Мавҷуда бо хунарҳои зебои худ иштирокчиҳои якҷанд намоишҳои бузурги вилоятӣ гаштаанд. Инчунин гурӯҳи хунармандон ба омода намудани дастархонҳои миллӣ, болопӯш, сарпӯшу рӯймол, қисми ороишии либосҳо машғул мебошанд. Хунармандони маъруф Исмадова Манижа, Раҳимова Шаҳноза дар қатори он хунармандоне, ҳастанд ки сазовори грантҳои президентӣ буда, масолеҳи омода кардаи онҳо сазовори ҷойҳои беҳтарин дар озмунҳои сатҳи вилоятӣ ва ҷумҳурӣ гардиданд.

Хунармандон куртаи чакан, либосҳои маросимӣ, либосҳои саҳнавӣ барои ансамблҳо ва тоқиҳои занона бо нақшҳои Суғд, қулоҳҳои кӯдакона, тоқиҳои арӯсӣ омода менамоянд. Хунармандони моҳир Юсуфова Маърифат, Набиева Зухро баҳри рушди хунари худ кӯшиш менамояд.

Хунармандони моҳири соҳаи бофандагӣ дар қалъаи Хучанд дар омода кардани чуробҳои дастбоф, камарбанд, шол ва рӯймол, ҷузвдонҳои (сумкаҳои миллӣ), қуттиҳои ороишӣ, тухфаҳои дастӣ барои сайёҳон нақши бориз мегузоранд. Барои мисол Набиева Зухро, Саидова Гуландом бофандаи хунарҳои дастӣ буда, дар якҷанд озмунҳои сатҳи болоӣ иштирок намуда, баҳри рушди ин хунар кӯшиш менамояд.

Хунарманди шинохта Манижа Исмадова бошад бештар ба наққошӣ ва ороиши матоъ машғул буда, ҳамзамон дар рушди маҳорати касбии худ саъю кӯшиш намуда истодааст. Дар дохили Қалъаи Хучанд устохонаҳои хунармандӣ ва дукконҳои зиёди намоишӣ мавҷуд аст. Дар Осорхонаи таърихии Қалъаи Хучанд баҳши хунарҳои мардумӣ низ амал мекунанд. Хунармандон дар намоишгоҳҳои вилояти Суғд чорабиниҳои мухталифи идона ва фарҳангӣ маҳсулоти худро пешниҳод менамоянд. Намунаҳои дастранҷи хунармандони Қалъаи Хучанд дар шакли зардӯзӣ, чаканадӯзӣ, сӯзанидӯзӣ, либосҳои миллӣ ва ашӯи ороишӣ дар устохонаҳо ва осорхонаҳои қалъа ба намоиш гузошта шудаанд [8, с.33].

Дар Қалъаи Хучанд хунармандони маҳаллӣ, аз ҷумла устоҳои адрасбоф ва қолинбофон, бо меҳру муҳаббати зиёд қору фаъолият намуда, маҳсулоти суннатии худро дар рафти баргузории намоишгоҳҳо ва инчунин чорабиниҳои хунарҳои мардумӣ пешкаш мекунанд. Аз ҷумла, дар озмунҳои шахрӣ устодон мисли Мавҷуда Ҳакимова ва Матлуба Ниёзова барои нақши худ дар рушд ва тарғиби хунарҳои анъанавӣ қадрдонӣ шудаанд.

Қалъаи Хучанд ҳамчун яке аз муҳимтарин ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо объекти меъморӣи бостонӣ, балки маркази фаъоли эҷодӣ ва рушди хунарҳои мардумӣ ба шумор меравад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар заминаи фаъолияти марказҳои хунармандӣ ва устохонаҳои доимӣ дар ҳудуди қалъа шароити мусоид барои ҳифз, интиқол ва тақмили анъанаҳои хунари фароҳам оварда шудааст.

Дар чараёни таҳлил муайян гардид, ки Қалъаи Хучанд ҳамчун майдони омӯзишӣ ва намоишӣ амал намуда, ба чалби занон чавонон ба фаъолияти хунармандӣ ҳамаҷониба мусоидат мекунад.

Намудҳои асосии хунар, аз қабилӣ зардӯзӣ, чакандӯзӣ, сӯзанидӯзӣ, куртадӯзӣ, тоқидӯзӣ ва бофандагӣ дар муҳити қалъа на танҳо ҳифз, балки мутобиқ ба талаботи бозори муосир рушду нумуъ меёбанд [15, с.210].

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки фаъолияти хунармандон дар Қалъаи Хучанд дорои аҳаммияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад: аз як тараф, он ба баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли, хусусан занон ҳамаҷониба мусоидат мекунад.

Аз ҷониби дигар, ба рушди сайёҳии фарҳангӣ ва муаррифии мероси ғайримоддӣ тоҷикон дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ хизмат мерасонад [13, с.133].

Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки Қалъаи Хучанд дар шароити муосир на танҳо ёдгории таърихӣ, балки платформаи муассири рушди устувори хунармандӣ буда, нақши калидӣ дар ҳифзи анъанаҳо, тарбияи насли нав ва ҳамгироии хунарҳои мардумӣ ба иқтисоди фарҳангӣ иҷро менамояд.

Қалъаи Хучанд дар шароити муосир ҳамчун маркази муҳимми эҳё ва рушди хунарҳои мардумӣ қору фаъолият менамояд. Бар замми ин фаъолияти устохонаҳо ва марказҳои хунармандӣ дар ҳудуди қалъа барои ҳифз ва интиқоли анъанаҳои суннатӣ шароити мусоид фароҳам овардааст.

Маврид ба зикр аст, ки фаъолияти пурсамари хунармандон ба рушди соҳаи сайёҳии фарҳангӣ ва муаррифии мероси ғайримоддӣ тоҷикон низ ҳамаҷониба мусоидат мекунад. Зиёда аз ин Қалъаи Хучанд платформаи муҳим барои рушди устувори хунармандӣ ба шумор меравад. Таҳлилҳои нишон медиҳад, ки фаъолияти хунармандон дорои аҳаммияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад, зеро он ба баланд бардоштани сатҳи шуғли занон ва чавонон, инчунин ба рушди сайёҳии фарҳангӣ низ бештар мусоидат мекунад.

Қалъаи Хучанд ҳамчун платформаи муассири ҳамгироии мероси ғайримоддӣ ба фазои фарҳангии муосир баромад намуда, дар ҳифзи ҳувияти миллӣ нақши басо ҳам калидӣ мебошад. Нақши Қалъаи Хучанд дар рушди устувори хунармандӣ ҳамчун омилҳои муҳимми фарҳангӣ ва иҷтимоӣ арзёбӣ мегардад. Дар Қалъаи Хучанд гилембофрон ва адрасбофҳои маҳаллӣ нақши мондагор дар ҳифз ва рушд додани анъанаҳои хунари доранд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Ғафуров Бобочон. Тоҷикон, Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Бобочон Ғафуров. Ирфон- Нашриёти муосир, 2020. – С. 975.
2. Бобочонова М. Р. Таърих ва ёдгориҳои меъморӣ Хучанди асрҳои XIII-XIV [Текст] / М. Р. Бобочонова, Н. Т. Раҳимов // Ахбори ДДҲБСТ. – 2022. – № 3 (92) – С.13 -22. ISSN 2113-2004.
3. Бобочонова М. Р. Таърих ва ёдгориҳои меъморӣ Хучанди асрҳои XIII - XIV [Текст] / М. Р. Бобочонова, Н. Т. Раҳимов // Ахбори ДДҲБСТ. – 2022. – № 3 (92) – С.13 -22. ISSN 2113-2004.
4. Бободжонова М. Р. Саҳми бостоншинос Т. В. Беляева дар ҳафриёти Қалъаи Хучанд [Текст] /М. Р. Бободжонова// Номаи донишгоҳ (Учёные записки ХГУ). – 2023. - № 1 (74). – С.44-47. ISBN 2077-4990.
5. Бобочонова, М. Р. Ёдгориҳои Хучанд: Маҷмаи таърихӣ - меъморӣ Шайх Муслиҳиддин / М. Р. Бобочонова// Муаммоҳои илму фан аз нигоҳи муҳаққиқон// Маводи Конференсияи илмӣ байналхалқӣ, 20.05.2023. – Хучанд - Фарғона, 2023. – С.177-184.
6. Жуков В. А., Раҳимов Н. Т. Охранные изыскания в Худжанде на Мунджактеппа и Карасаколе / В. А. Жуков, Н. Т. Раҳимов // Археологические работы в Таджикистане. Вып.26 (1986 г.). – Душанбе - Худжанд, 2005. – С.178-184.
7. Иброҳимов И. Дастовардҳои Муассисаи давлатии “Маҷмаи фарҳангии таърихӣ Қалъаи Хучанд” дар 30-соли соҳибистиклолӣ / И. Иброҳимов // Ахбори Осорхонаи таърихӣ-илоҳӣ Суғд. – № 6. – Хучанд: Ношир, 2021. – С.3-10.
8. Тоҷикистон дар замони Истиклол: ҳафриёти ёдгориҳои Хучанд / Н. Т. Раҳимов //Тоҷикистон дар Шоҳроҳи Истиклол. Маҷмуаи мақолаҳо. – Хучанд, 2021. – С.59-69.

9. Раҳимов Н. Т., Азизов М. Асрори Қалъаи Хучанд / Н. Т. Раҳимов, М. Азизов // Мероси ниёгон (Наследие предков).- №21. - Душанбе, 2019. – С.31-34.
10. Раҳимов Н. Т., Бободжонова М. Керамика Худжанда IX-XII вв.: украшение на ручках кувшинов /Н. Т. Раҳимов, М. Бободжонова // Мероси илмии З. А. Широкова ва масъалаҳои омӯзиши эҷодиёти халқ. Маводи Конференсияи байналмилалии илмӣ (Научное наследие З. А. Широковой и вопросы изучения народного промысла. - Душанбе, 7 ноября 2020. – Душанбе, 2021. – С.19-23.
11. Назаров Ш. Иқтисоди эҷодӣ ва ҳунармандӣ дар Тоҷикистон / Ш. Назаров. – Хучанд: Ношир, 2020. – С. 73-89; 120-138.
12. Қурбонов Ҷ. Рушди ҳунарҳои мардумӣ дар иқтисоди муосир / Ҷ. Қурбонов //Мачаллаи илмии «Истиқлол». – 2021. – № 2. – С. 44–53.
13. Раҳимов Р. Р. Народные ремёсла и быт таджиков / Р. Р. Раҳимов. –Душанбе, 1987. – 231 с.
14. Сафаров А. Таърихи ҳунарҳои мардумии тоҷикон / А. Сафаров. – Душанбе: Дониш, 2002. – 198 с.
15. Султанов Ш. Рушди ҳунарҳои мардумӣ дар шаҳрҳои Тоҷикистон / Султанов Ш. – Душанбе, 2010. – 176 с.
16. Народные ремёсла и художественные центры Центральной Азии: сб. статей. – М.: Восточная литература, 1990. – 320 с
17. Сухбат бо ҳунармандон Мавҷуда Ҳақимова ва Матлуба Ниёзова 16.12.2025.
18. Сухбат бо ҳунармандон Воҳидова Муҳпира, Шерматова Замирахон, Мамадова Дилафрӯз, Ҳоҷиева Назокат. 16.12.25
19. Сухбат бо ҳунармандон Тӯхсанбоева Норӣ, Зарипова Раъно. 17.12.25.
20. Сухбат бо ҳунармандон Ҳоҷиева Назокат. 17.12.25.
21. Сухбат бо ҳунармандон Набиева Мавҷуда, Шарипова Дилбар, Саторова Нигора. 17.12.25.
22. Сухбат бо ҳунармандон Набиева Зухро, Саидова Гуландом, Ҳақимова Мавҷуда ва Ниёзова Матлуба.

ҚАЛЪАИ ХУЧАНД ПАЙВАНДИ ДИРӮЗУ ИМРӮЗ ДАР ЭҶӢИ ҲУНАРӢОИ МАРДУМӢ

Дар мақолаи мазкур саҳми Қалъаи Хучанд дар ташаккул ва инчунин густариши ҳунарҳои мардумӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Чунки қалъаи мазкур ҳамчун платформаи ҳифз, омӯзиш ва муаррифии ҳунарҳои анъанавии мардумӣ нақши калидӣ дорад ва саҳми устоҳои маҳаллӣ дар нигоҳдории мероси фарҳангӣ ва рушди устувори ҳунармандӣ беш аз пеш арзёбӣ мешавад.

Яке аз омилҳои муҳимми рушди ҳунарҳои мардумӣ дар муҳити Қалъаи Хучанд мавҷудияти бозорҳои доимӣ бо минтақаҳои дигар ба ҳисоб мерафт. Бозорҳои назди Қалъа на танҳо макони харид ва тижорати фарҳангӣ, балки ғоя ва услубҳои ҳунармандӣ буданд.

Калидвожаҳо: Қалъаи Хучанд, ҳунармандӣ, бофандагӣ, адрасбофӣ, қолинбофӣ, зардӯзӣ, чакандӯзӣ, сӯзанидӯзӣ, куртадӯзӣ, токидӯзӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллозода Шафоат Файзулло - номзади илмҳои таърих, дотсенти факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров. Телефон: (+992) 92 - 990 -14 - 45. E-mail: shafokat2603@mail.ru

КРЕПОСТЬ ХУДЖАНДА - СВЯЗЬ ПРОШЛОГО И НАСТОЯЩЕГО В ВОЗРОЖДЕНИИ НАРОДНЫХ РЕМЕСЕЛ

В данной статье рассматривается вклад крепости Худжанд в формирование и развитие народных ремесел. Поскольку эта крепость играет ключевую роль как платформа для сохранения, изучения и демонстрации традиционных народных ремесел, вклад местных мастеров в сохранение культурного наследия и устойчивое развитие ремесла получает все большее признание.

Одним из важных факторов развития народных ремесел в окрестностях крепости Худжанд было наличие постоянных рынков, связанных с другими регионами. Рынки вблизи крепости были не только местами для покупок, торговли и культуры, но и источниками идей и стилей ремесла.

Ключевые слова: ремесла, ткачество, вышивка, ковроткачество, золотая вышивка, вышивка, рукоделие, вышивка на рубашках, вышивка.

Сведения об авторе: Файзуллозода Шафоат Файзулло - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и права Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова. Телефон: (+992) 92 – 990 -14 - 45. E-mail: shafloat2603@mail.ru

KHUIJAND FORTRESS - A CONNECTION BETWEEN PAST AND PRESENT IN THE REVIVAL OF FOLK CRAFTS

This article examines the contribution of Khujand Fortress to the formation and development of folk crafts. Because the fortress plays a key role as a platform for the preservation, study, and demonstration of traditional folk crafts, the contribution of local artisans to the preservation of cultural heritage and the sustainable development of crafts is increasingly recognized.

One important factor in the development of folk crafts in the vicinity of Khujand Fortress was the presence of permanent markets with connections to other regions. Markets near the fortress were not only places for shopping, trade, and culture, but also sources of ideas and craft styles.

Key words: crafts, weaving, embroidery, carpet weaving, gold embroidery, embroidery, handicrafts, embroidery on shirts, embroidery.

Information about the author: Fayzullozoda Shafloat Fayzullo - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Faculty of History and Law, Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov. Phone: (+992) 92 – 990 - 14 -45. E-mail: shafloat2603@mail.ru

БОРЬБА ЗА ПАМИР: ИНТЕРЕСЫ, СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ СВЕРХДЕРЖАВ В XIX в.

Карамалишоев К. Н.¹

История человечества знает и хорошо помнит все тяготы конфликтов и войн, которые разделяли людей, стали причиной нищеты и разрухи. Однако общеизвестно что есть и моменты в истории, когда империалистические страны Запада в ходе «Великих географических открытий» реализовали свои цели и колонизировали новые земли по всему миру. К концу XIX века волна колонизации охватило и высокогорных краёв Азии, в том числе и Памира. В современных условиях независимо от того, что уже начиная со времен окончания Второй мировой войны большинство колониальных государств получили государственную независимость, колониальная политика принимало новый стандарт и форму. Сверхдержавы изменили свою политику по отношению вновь приобретенных независимости стран Азии и Африки. Поэтому данная тема остаётся актуальным в научной среде, да и в дипломатии, международных отношениях и внутренней и внешней политики одновременно. Памир с давних времен находился в эпицентре внимания сильных держав. Их привлекали особенная природа (своеобразная флора и фауна [1.]), этнографические и антропологические особенности населения региона [2.], полезные ископаемые, драгоценные камни и т.д.

Памирский регион, расположенный в Центральной Азии, имеет стратегическое значение как связующее звено между Азией и Европой в геополитическом контексте. Этот регион является перекрестком различных культур, религий, языков и торговых путей, что делает его ключевым игроком в международных отношениях. Это особенно заметно на современном этапе развития инфраструктуры, коммуникации, расширения торгово-экономических связей между республиками Центральной Азии, Китаем, Пакистаном и Индией. Видятся новые перспективы развития связей, отношений для улучшения коммуникационных возможностей этих стран, что дает широкие возможности развитию и укреплению экономики большого азиатского региона.

Памирский регион также является местом, где встречаются интересы различных государств и региональных акторов, таких как Китай, Россия, Иран, Пакистан, Индия и Центрально-азиатские страны. Эти страны стремятся использовать свое влияние в регионе для достижения своих геополитических целей, что приводит к сложным дипломатическим отношениям и конфликтам.

Регион также играет важную роль в транспортных и энергетических маршрутах между Азией и Европой. Транспортные коридоры открывают новые возможности для торговли и экономического сотрудничества между регионами.

Таким образом, как было отмечено выше, данный регион играет важную роль в геополитическом смысле, и его значение будет продолжать расти в будущем в контексте усиливающейся конкуренции между государствами за влияние и ресурсы в этом стратегически важном регионе. Необходимо отметить, что исторический аспект имеет важное влияние на ход событий и процессов в будущем, поэтому для принятия решений особое внимание нужно уделять именно этому феномену.

Ко второй половине XIX века большая часть мира была поделена между мировыми державами. Однако огромные территории Евразийского континента стали ареной соперничества России и Великобритании. Это драматическое противостояние и соперничество вокруг Центральной и Южной Азии, Ближнего и Дальнего Востока называют в истории «Большая игра».

Для России, контроль над Памиром был важен в связи с ее стремлением к расширению влияния на Восток и Центральную Азию. Памир являлся ключевым стратегическим пунктом на пути к Индии, которая была колонией Британской империи. Кроме того, контроль над Памиром давал России возможность контролировать торговые пути и обеспечивать безопасность своих границ.

1. Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан..

Для Британской империи, сохранение своего влияния в Центральной Азии и предотвращение расширения российского влияния были приоритетными задачами. Британия опасалась, что потеря контроля над Индией может привести к угрозе ее колониальной империи в Азии.

Таким образом, борьба за Памир в XIX веке была связана с геополитическими интересами и стратегическими целями сверхдержав, которые стремились укрепить свое влияние в регионе и обеспечить свою безопасность.

Что касается Памирского региона то здесь тоже видится та же картина действий колониальных империй, то есть в борьбе за территории абсолютно не учитывались интересы местного населения. Во многих научных статьях и работах отечественных и зарубежных исследователей особое внимание уделяется соперничеству империалистических держав нежелезному положению местного населения. Мы хотели обратить внимание читателей на последствия колониальной политики, разграничения (разделение народов), разрыва контактов, отношений между районами населенными одной этнической группой. Народы Памира стали заложниками «Большой игры» между двумя империями XIX в.

Соперничество Великобритании и России широко известно по названиям «Большая игра» или «Памир между империями», эпопеей которого является «Памирский вопрос».

Как было отмечено выше в условиях современных международных отношений политика крупных держав мира не изменила свою сущность, изменилась тактика, стратегия, форма внешней политики, а борьба за природные, экономические ресурсы, за гегемонию и баланс сил продолжается. В контексте такой борьбы особую трудность ощущают те же народы, которые живут в так называемых странах третьего мира. В советское время было принято говорить о прогрессивном значении присоединения к России, так обсуждая данный вопрос необходимо определить и негативные стороны этого процесса в истории народов Памира.

То есть можно ли говорить о том, что в нагнетании напряженности вокруг региона виноваты только Российская или Британская империи. Понятно, что регион по своим природным условиям являлся труднодоступным и именно по этой причине интерес империалистических держав к этому региону возник позже. Научное изучение тоже параллельно начинается с экспансией империй. Однако интерес к захвату и изучению региона возник еще на рубеже XVIII века, а к последней четверти XIX века обострилась борьба и соперничество двух великих империй. На исследование и изучение географии, экономики, этнографии и истории, секретной военной информации региона, обе империи тратили большие ресурсы.

Дэвид Фромкин в своих исследованиях утверждает, что уже к середине XIX века у Великобритании возникли несколько причин ожидания конфликта и войны с Россией в направлении экспансии Азии:

- a) Экспансия нарушила бы баланс сил, сделав Россию слишком могущественной;
- b) Рано или поздно Россия вторгнется в Индию;
- c) Успех России подтолкнет антиколониальные элементы в Индии к восстанию;
- d) Это подорвало бы старые исламские режимы Центральной Азии, что привело бы к безумной войне между державами за долю добычи;
- e) Это добавило бы власти и престижа российскому режиму, который был заклятым врагом политической свободы;
- f) Британский народ ненавидел и боялся Россию и требовал отпора;
- g) Это может нарушить налаженную британскую торговлю с Азией;
- h) Это усилило бы протекционизм и тем самым подорвало бы идеал свободной торговли, которому была привержена Великобритания;
- i) Когда Россия достигнет Индийского океана, она может поставить под угрозу морские коммуникации, которые сплачивали Британскую империю
- j) К концу 19 века Лондон добавил аргумент, что успех России против Османской империи серьезно подорвет репутацию Великобритании как дипломатического мастера [3,39].

Выше мы отметили о том, что конфликты и конкуренции, конфронтации и противоборства разделяли народы и регионы, стали причинами распада государств и империй, но были и моменты, когда государства сотрудничали и в ходе их взаимодействий человечество сопровождала

сила притяжения и отталкивания друг друга на протяжении более пяти тысяч лет. Это на первый взгляд схоже на игру на международной арене, которая может вестись между двумя или тремя субъектами международных отношений. Так в научной литературе, в устной традиции и письменных источниках широко используют термин «Большая игра» в Центральной и Восточной Азии, которая велась в основном между Россией и Англией.

Установление контроля над пограничными районами Туркестана в конце XIX и начале XX вв. до сих пор в исторической науке имеет свои белые пятна, что является актуальным вопросом. Именно это обстоятельство не позволяет в полной мере представить действительное состояние дел в Припамирье, без которого сложно оценить развитие международных отношений конца XIX начала XX вв. в целом [4. 67-77]. Данный вопрос можно разрешить путем глубокого и точного изучения и анализа существующих материалов, хранящихся в различных архивах.

Необходимо отметить, что политика Российской и Британской империй направленная на обеспечение своих сфер влияния на Памире, была направлена на защиту своих стратегических целей в глобальной политике. Соперничество империй за установление своего влияния в центрально-азиатском регионе отчетливо замечалось уже в конце XVIII в. К последней четверти XIX века данное соперничество резко обострилось.

В это время на самом Памире существенных изменений не наблюдалось. Шугнан и Вахан независимо от того, что платили дань Бадахшану, не были подчинены центральной власти. При поддержке Англии в Афганистане усиливалась политическая сила существующей власти. Народы Памира в силу своей изолированности не обладали необходимой информацией о реальном положении мира в целом. Это усугубило положение населения и их борьбу за сохранение своего суверенитета.

Однако события, происходившие вокруг региона, влияли на дальнейшее существование и развитие области. К ним нужно отнести противостояния двух империй, интересы Китая в определение границ на Памире и наконец военное вторжение и грабеж местного населения со стороны афганских правителей. Внутри самого региона господствовала феодальная раздробленность и борьба владений за расширение своих территорий за счет других ханств и владений.

Английское содействие афганским правителям способствовали захвату территорий принадлежащих Бухарскому эмирату, такие как Шибирган, Маймене, Андхой, Хулм и Кундуз. Эти захватнические действия афганских войск происходили в 50-х гг. XIX в.

Несмотря на заключение ряда соглашений о создании буферных, потенциально входящих в сферу интересов двух держав зон между территориями движение к территориальному расширению империй не прекратилось. В отечественной и зарубежной исторической науке англо-русское противостояние на узком «фронте» Припамирья, традиционно рассматривалось в русле глобальной стратегии двух держав в Азии. Между тем, именно здесь противоречия приняли наиболее жесткую форму, что могло спровоцировать не дипломатический, а военный конфликт. Такой конфликт неизбежно втягивал в себя соседние Афганистан, Китай и Иран и мог кардинальным способом изменить всю политическую ситуацию в мире. Представляется важным с научной точки зрения ответить на вопрос, как удалось избежать крайних форм проявления колониальной политики и каковы были последствия конфликта [4, 77]. Военные действия в регионе могли привести к глобальному конфликту, привлекая к себе внимание мировых держав и вызывая их вмешательство. Это могло привести к изменению границ, режимов власти и влияния в регионе, что в свою очередь повлияло бы на баланс сил в мировой политике.

Кроме того, конфликт в Афганистане мог вызвать рост радикализма и терроризма, угрожая безопасности не только региона, но и всего мира. Таким образом, важно было предотвратить эскалацию конфликта и найти мирное решение, которое учитывало интересы всех сторон.

Дипломатические усилия и международное сотрудничество играли ключевую роль в урегулировании конфликта в Афганистане и предотвращении его распространения на соседние страны. Важно было стремиться к диалогу и компромиссам, чтобы избежать кровопролития и сохранить мир и стабильность в регионе.

В ходе таких событий вокруг Памирской области каждая из этих стран стремились к захвату территорий. «Казачи-уральцы смело взобрались на Памирское нагорье и дошли до перевала Ак-

байтал, что вознесся на 4.655 метров над уровнем моря! Уже тогда мы были вправе занять и весь Памир до его южной границы - снежного хребта Гиндукуш: все это были владения Кокандского ханства, присоединенного теперь к России. Однако от Акбайтала скобелевцы вернулись: слишком много забот было у нас и по эту сторону Алая. Кроме того, Россия не хотела раздражать своего старого врага Англию: ведь мы приближались к «жемчужине британской короны» - Индии! Со своей стороны, Петербург полагался на англо-русские соглашения 1872 - 1873 годов, по которым Памир признавался сферой влияния России. Однако в 1883 году британцы нарушили этот договор и побудили своего вассала - афганского эмира занять западно - памирские ханства Рошан и Шугнан. Родственные таджикам обитатели этих областей испытали все ужасы восточного завоевания с вырезанием целых кишлаков, тотальным грабежом, угоном женщин и детей в Кабул», [5.] отмечается в статье Александра Приятельчука пограничника-афганца, серьезно занимающегося историей Памира.

Договор 1873 года, известный как Памирский протокол, был подписан между Российской империей и Великобританией. Этот договор установил границы влияния двух империй в регионе Памира. Согласно этому протоколу, Россия признавала Афганистан как зону влияния Великобритании, в то время как Великобритания соглашалась не вмешиваться в дела территорий к северу от Памира, которые были признаны зоной влияния России. Это был один из многих договоров, заключенных в рамках так называемой "Большой игры" - геополитического противостояния за Центральную Азию между Российской империей и Британской империей.

Эти тяжелые годы экономических лишений, невероятных зверств и духовного унижения привели народов Памира к большому истощению и разорению. До сих пор народы Памира с ужасом и ненавистью помнят эти времена со слов своих старожил, по статьям и книгам, написанными русскими военными и учеными. По данным архивных материалов и Б. Л. Громбчевского (1855-1926) подполковника русской армии: «...казни проводились ежедневно, выжигались кишлаки; девушки и красивые женщины были частью отправлены к афганскому эмиру, частью же отданы афганским воинам в жёны и наложницы, в Шугнани набрали 600 мальчиков возрасте семи - семнадцати лет в качестве заложников»[6].

Многие люди потеряли свои дома, семьи и средства к существованию. Они вынуждены были бежать из своих родных мест в поисках лучшей жизни. Но даже в этих трудных условиях народы Памира не утратили своей силы и выносливости.

Они продолжали бороться за выживание, поддерживая друг друга и не теряя надежды на лучшее будущее. Их культура и традиции помогли им сохранить свою идентичность и преодолевать все трудности.

Сегодня народы Памира постепенно восстанавливают свои жизни и стремятся к процветанию. Они строят новые дома, восстанавливают свои семьи и развивают свои общины. Их упорство и вера в себя помогают им преодолевать все препятствия на пути к благополучию.

Несмотря на все испытания и трудности, народы Памира остаются сильными и непоколебимыми. Их духовное богатство и культурное наследие делают их уникальными и неповторимыми. Они гордятся своим прошлым и стремятся к светлому будущему, в котором каждый человек будет жить в мире и процветании.

Знаменитый исследователь и знаток Памира О. Е. Агаханянц глубоко изучив культуру и быт народов региона отмечает следующее: «... памирец – понятие не географическое, а нравственное... – Поведение памирца – это способ выживания в горах. Если не будешь гостеприимен, терпим к ближнему - встретишь в ответ то же самое. Небольшая популяция людей, замкнутая в горах, истребила бы себя, если бы в ней поселились раздоры, зло и ненависть» [7].

Далее он отмечает, что памирские народы имеют удивительное чувство гостеприимства и дружелюбия, а их культура и искусство являются настоящим сокровищем человечества.

Агаханянц также подчеркивает важность сохранения и передачи этих ценностей будущим поколениям, чтобы сохранить уникальность и красоту памирской культуры.

Британский дипломат Ний Илеяс (1844 - 1897) по данному вопросу отмечает следующее: Однако злобные и нечеловеческие действия афганских захватчиков и бесчинства мангитских представителей стали причинами массовых народных волнений на Памире 1885, 1887, 1889 гг.

[8., 29-36] Начинается массовое переселение населения Западного и Восточного Памира в Ош и Ферганскую долину. Тем временем императору России были посланы десятки писем с просьбой о принятии населения Памира в подданство. В это время усиливается симпатии местного населения к российскому управлению, о чем говорит капитан Б.Л. Громбчевский, который посетил Памир в 1889 г. «... был «приятно удивлен» симпатию населения к русским. Жители называли себя не иначе, как подданными Белого Царя ...». [9.]

Ний Илеяс, выразил обеспокоенность по поводу положения на Памире. Он отметил, что конфликт между различными этническими группами на этой территории угрожает миропорядку и стабильности в регионе. Илеяс подчеркнул необходимость диалога и урегулирования конфликта путем мирных средств и сотрудничества всех заинтересованных сторон. Он также призвал к международной поддержке усилий по разрешению конфликта на Памире.

Измученный поборами, грабежами и другими насильственными действиями бухарских чиновников, афганских захватчиков и китайцев. Таким образом, к концу XIX в. обостряется международная обстановка вокруг Памирской области («Крыша мира») сразу между несколькими государствами. С 1884 по 1889 гг. у англичан созрел план раздела этой области между Китаем и Афганистаном. Такой план был весьма плачевным для местного населения, последствия которого стало очевидным действиям войск и афганских и китайских правителей. Этот план также ограничил стратегические возможности Российской империи, особенно строительство шоссе Сринагар начатое 1890 выводило англичан на ближайшие подступы к Памиру.

Договора, заключённые в рамках "Большой игры", были частью долгосрочного противостояния между Российской империей и Британской империей за влияние в Центральной Азии. Это противостояние началось примерно в начале XIX века и продолжалось до начала XX века. "Большая игра" включала в себя разведывательную деятельность, военные экспедиции и серию договоров, таких как Памирский протокол 1873 года [10.], которые были направлены на установление и укрепление сфер влияния в регионе.

Ключевые моменты "Большой игры" включали в себе договоры определяющие границы между территориями, контролируемые двумя империями. Обе стороны использовали шпионов для сбора информации о территориях друг друга и наконец время от времени проводились военные экспедиции для исследования и утверждения контроля над новыми территориями [11. с.71].

Эти действия были частью более широкой глобальной политики того времени, когда европейские державы стремились расширить свои колониальные империи. "Большая игра" оказала значительное влияние на политическую карту Центральной Азии, последствия которой ощущаются и по сей день.

Договор 1895 года относится к соглашению, известному как Договор о русско - афганской границе, который был подписан между Российской империей и Афганистаном. Этот договор установил границу между Афганистаном и Российской империей и был результатом длительных переговоров, начавшихся после подписания Памирского протокола 1873 года.

Важные моменты договора 1895 года можно отметить так: Уточнение границ: Договор уточнил границы между Афганистаном и Туркестаном, который на тот момент был частью Российской империи, Соглашение также включало условия, касающиеся безопасности и управления границей.

Установление этой границы имело важное значение для обеих стран и для "Большой игры" в целом, так как оно помогло предотвратить дальнейшие конфликты между Россией и Великобританией в регионе.

Этот договор был одним из многих международных соглашений, которые формировали границы и баланс сил в Центральной Азии во время "Большой игры".

Последствия договоров о разграничении Памира имели долгосрочное значение для региона и внешней политики участвующих держав.

Стабилизация региона: Установление чётких границ способствовало снижению напряжённости и конфликтов между Россией и Британской империей, а также между местными правителями.

• Влияние на международные отношения: Договоры закрепили статус Афганистана как буферного государства между двумя империями, что повлияло на последующие международные отношения в регионе.

- Колониальное наследие: Установленные границы оставили наследие, которое до сих пор влияет на межгосударственные отношения и внутреннюю политику стран Центральной Азии.

Этнические и культурные разделения: Произвольное разграничение территорий могло не учитывать этнические и культурные связи между народами, что привело к долгосрочным проблемам идентичности и границ. Произвольное разграничение территорий, осуществлённое во время "Большой игры", действительно не учитывало этнические и культурные связи между народами. Это привело к созданию границ, которые разделили естественные этнические и культурные области, что до сих пор вызывает проблемы с идентичностью и управлением границами в Центральной Азии.

Основные проблемы, вызванные этими разделениями, включают:

- Люди, чьи этнические или культурные группы были разделены границами, могут испытывать конфликты идентичности, поскольку они должны адаптироваться к новым политическим и социальным реалиям.

- Границы, проведённые без учёта местных условий, могут привести к дипломатическим спорам между странами, особенно когда речь идёт о доступе к ресурсам и управлении территориями.

- Разделение этнических групп может усилить социальное напряжение и даже привести к внутренним конфликтам, поскольку группы борются за признание и права в пределах новых государственных структур.

Эти последствия подчёркивают сложность исторического наследия колониализма и важность учёта этнических и культурных факторов при определении государственных границ.

Эти договоры и их последствия продолжают оказывать влияние на политическую и социальную динамику Центральной Азии, подчёркивая важность исторического контекста в современных международных отношениях.

По следующим фактам и аспектам колониальные империи стремились к захвату и контролю за регионом:

- стратегическое значение Памира заключалось в его географическом положении, которое позволяло контролировать торговые пути и важные геополитические регионы;

- борьба за Памир привела к серии конфликтов и дипломатических переговоров между Россией и Великобританией, таких как Бухарский и Памирский вопросы;

- результате этих противоборств были заключены различные соглашения, которые определили границы влияния сверхдержав в регионе и привели к формированию современных государств Центральной Азии.

Изучая факты и события вокруг решения «Памирского вопроса» можно сделать следующие выводы:

1. Борьба за Памир в XIX веке была связана с интересами и стратегическими целями сверхдержав того времени, такими как Российская империя и Британская империя. Обе державы стремились расширить своё влияние на Центральную Азию и контролировать ключевые торговые пути и ресурсы.

2. Эта борьба привела к конфликтам и войнам, таким как Англо-афганская война и Русско-бухарская война, которые оказали значительное влияние на политическую карту региона.

3. В современных международных отношениях интересы сверхдержав в Центральной Азии остаются актуальными. Регион продолжает привлекать внимание крупных государств из-за своего геополитического положения, ресурсов и потенциала для экономического развития.

4. Современные стратегии сверхдержав в Центральной Азии включают в себя укрепление союзов с региональными державами, развитие экономических проектов и инфраструктуры, а также укрепление военного присутствия.

5. Однако, в отличие от XIX века, современные международные отношения характеризуются более сложными взаимосвязями и учетом интересов других акторов, таких как региональные организации, международные институты и неправительственные организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов, П.А., Гурский, А.В., Остапович, Л.Ф. Земледелие и сельскохозяйственные культуры Горно-Бадахшанской автономной области Таджикской ССР / П.А. Баранов, А.В. Гурский, Л.Ф. Остапович. - Душанбе: Изд-во АН ТаджССР, 1964. – Т. 2. - 206 с.
2. Бобринский, А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы, ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам. (М. 1908): 48; Иванов Д. Шугнан. Афганские очерки. Вестник Европы. №7. (СПб., 1885): 48.
3. Дэвид Фромкин, «Большая игра в Азии», «Foreign Affairs», 58 № 4 (1980), С. 39-44.
4. Куценко Б.О. Русско-английский конфликт на Памире: несостоявшаяся война 1902 года / Б.О. Куценко // Вестник Рязанского государственного университета имени С. А. Есенина. 2020. № 2 (67). С. 67-77. <https://doi.org/10.37724/2020.67.2.007>
5. Он же.: Куценко Б. О. Русско-английский конфликт на Памире: несостоявшаяся война 1902 года // Вестник Рязанского государственного университета имени С. А. Есенина. 2020. № 2 (67). С. 77.
6. Александр Приятельчук, Статья взята с сайта Пограниц.ру
7. Агаханянц О.Е. Один памирский год / О.Е. Агаханянц.– Москва: «Мысль», 1987. – 190 с.
8. Юсуфбеков Хуршед. Экспедиции Михаила Ионова и вхождение Памира в состав России. Vatnikstan.ru. Познавательный журнал о русскоязычной цивилизации (Интернет-издание об общественной жизни и культуре Российской империи, СССР и современной России) (15 октября 2020). 29-36 с.
9. Громбчевский Б.Л. Наши интересы на Памире: военно-политический очерк / Б.Л. Громбчевский // Новый Маргелан, - Спб., 1891. - 29 с.; 21 см.
10. Пирумшоев Хайдаршо. Англо - русское соперничество на Памире во второй половине XIX в. / Хайдаршо Пирумшоев // Вестник Педагогического университета. 2020. №5 (88). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/anglo-russkoe-sopernichestvo-na-pamire-vo-vtoroy-polovine-XIX-VV> (дата обращения: 26.06.2024).
11. Постников А.В. Схватка на «Крыше мира»: политики, разведчики и географы в борьбе за Памир в XIX веке. (монография в документах) / А.В. Постников. Общая редакция и предисловие академика В.С. Мясникова. – М.: Памятники исторической мысли, 2001. – 415 с.

БОРЬБА ЗА ПАМИР: ИНТЕРЕСЫ, СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ СВЕРХДЕРЖАВ В XIX в.

Статья анализирует историческую конкуренцию между Российской империей и Британской империей за влияние в Центральной Азии, особенно в регионе Памира. В ней учитывались некоторые аспекты обзора влияния ход и последствия «Большой игры» на события, происходящие вокруг Памирской области. Дается краткий обзор соперничества между двумя империями за геополитическое доминирование в историческом аспекте. Анализированы стратегические интересы России и Великобритании, включая доступ к торговым путям и природным ресурсам.

Другие важные аспекты охватившие взор автора - это дипломатические усилия и переговоры, приведших к подписанию Памирских протоколов и других соглашений и обсуждение долгосрочных последствий установления границ для народов Центральной Азии и современных геополитических отношений.

В статье подчёркивается, что, хотя "Большая игра" завершилась более столетия назад, её наследие продолжает оказывать влияние на региональную политику и международные отношения до сих пор.

Ключевые слова: Памир, договор, разграничения, стратегия, интересы, геополитические отношения, международные отношения, регион, колониальный, конфликт, этнография, народ, политика, Центральная Азия.

Сведения об авторе: Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, г. Душанбе, улица Саида Насыра, 33. E-mail: sosim_08@mail.ru. Тел.: (+992) 93 832 27 68.

МУБОРИЗА БАРОИ ПОМИР: МАНФИАТҲО ВА ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ АБОҲТАРИНҲО ДАР АСРИ XIX

Дар мақола рақобати таърихии Империяи Русия ва Империяи Британия барои нуфуз дар Осиёи Марказӣ, махсусан дар минтақаи Помир мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар он баъзе ҷиҳатҳои баррасии таъсири рафт ва оқибатҳои «Бозии бузург» ба воқеаҳои дар атрофи вилояти Помир ба амалнома ба назар гирифта шудаанд. Ҳамчунин шарҳи мухтасари таърихии рақобати ду империя барои бартарияти геополитикӣ оварда шудааст. Манфиатҳои стратегии Русия ва Британияи Кабир, аз ҷумла дастрасӣ ба роҳҳои тиҷоратӣ ва захираҳои табиӣ таҳлил карда мешаванд.

Дигар ҷанбаҳои муҳимме, ки муаллиф инъикос кардааст, талошҳо ва гуфтушунидҳои дипломатие мебошад, ки боиси имзои Протоколҳои Помир ва дигар созишномаҳо ва баррасии оқибатҳои дарозмуддати таъсиси сарҳад барои мардуми Осиёи Марказӣ ва муносибатҳои муосири геополитикӣ гардид. Дар мақола таъкид мешавад, ки ҳарчанд «Бозии бузург» беш аз сад сол пеш ба поён расида бошад ҳам, мероси он то имрӯз ба сиёсати минтақаӣ ва равобити байналмилалӣ таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: Помир, шартнома, сарҳад, стратегия, манфиатҳо, муносибатҳои геополитикӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, минтақа, мустамлика, низоъ, этнография, мардум, сиёсат, Осиёи Марказӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич - ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: sosim_08@mail.ru. Тел.: (+992) 93 832 27 68.

THE STRUGGLE FOR THE PAMIR: INTERESTS AND STRATEGIC GOALS OF THE SUPERPOWERS IN THE 19TH CENTURY

The article analyzes the historical competition between the Russian Empire and the British Empire for influence in Central Asia, especially in the Pamir region. It took into account some aspects of the review of the influence of the course and consequences of the “Great Game” on the events taking place around the Pamir region. A brief overview of the rivalry between the two empires for geopolitical dominance is given in historical terms.

The strategic interests of Russia and Great Britain are analyzed, including access to trade routes and natural resources. Other important aspects that the author looks at are the diplomatic efforts and negotiations that led to the signing of the Pamir Protocols and other agreements and the discussion of the long-term implications of the establishment of borders for the peoples of Central Asia and contemporary geopolitical relations.

The article emphasizes that although the Great Game ended more than a century ago, its legacy continues to influence regional politics and international relations to this day.

Key words: Pamir, treaty, demarcations, strategy, interests, geopolitical relations, international relations, region, colonial, conflict, ethnography, people, politics, Central Asia.

Information about the author: Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich, vice-rector for science and innovation of the Academy of public Administration under the President of the Republic of Tajikistan 734003, Dushanbe, Said Nasyr Street, 33. E-mail address: sosim_08@mail.ru. Phone: (+992) 93 832 27 68.

ҶОЙГОҶИ ТАЪРИХӢ ВА МАЪНАВИИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ ДАР ХУРОСОН ВА МОВАРОУННАҲР

Назаров У.¹

Балхи бомӣ зодгоҳи Мавлавист,
Машриқи сад офтоби маънавист!

Бо илҳомписандӣ аз тасмими Пешвои фарҳандӯст ва муддабири миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи таъсиси Конуни тамаддуни ориёӣ, мақолаи мазкур дар бораи ҷойгоҳи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва заминаҳои таърихии зуҳури ин ҳақими шинохтаи ҷаҳонӣ нигошта мешавад, ки муште аз хирвори укёнуси ақидаҳои фалсафӣ ва таърихии ин нобиғаи нодири Шаркро барои хонандагон бозгӯ намояд.

Оғози матн байтест илҳомбахш аз забони иштиёқмандон, ки ҳамвора ба забон меоваранд ва дар Балх он маҳду гаҳвораи тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон, ки як пояш кӯҳи Албурз ва пояи дигараш бар кӯҳи маънавии Мавлоно устувор аст, хотираҳоро зиёда аз 800 сол зинда нигоҳ медоранд. Таъсирпазирӣ аз Мавлоно ва осори ӯ дар ботини ҳар як сокини хиттаи таърихии Балх эҳсос мегардад, ки беш аз ҳама дар таҳаммулпазирӣ, садоқат, инсондӯстӣ ва созандагӣ муаррифӣ мешавад. Гӯё, ки Мавлоно тоҷикони имрӯзаро муҳотаб қарор додааст, ки дар пешбурди қору пайкор бар ақлоният ва донишу фароҳ така кунанд.

Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ (1207-1273) шоир ва файласуфи тоҷикӣ форс ва ифтихори кулли ориёнаҷодон, ки бо нигоштаҳои волои ҳақимона ва дидгоҳи дақиқаш ба мақоми олам ва одам аз ҳамасронаш фарқ менамояд, дар қарни XXI вучуди инсонҳои асили ҷаҳонро тасхир кардааст. Назарияи «Сулҳи кулл»-и Мавлоно, ки роҳҳои бурунрафти масъалаҳои калонмиқёси ҷаҳониро раҳнамун шудааст, сармашқи кишварҳои сулҳҷӯст.

«Маснавии маънавӣ» серхонандатарин китоб ва роҳнамои инсонҳои бедордил, новобаста аз мансубияти миллӣ ва гароишҳои салиқавӣ, гаштааст. Мавлоно олимest мумтоз ва адибест инсоншинос, ки ҳарчанд ба гуфти шоир «Ман чӣ гӯям васфи он олиҷаноб, -Нест пайғамбар, вале дорад китоб», нуктаи арши аълои васфи ӯст, бинобар пуштивонаи ғании илмию фалсафии осораш боз ҳам ниёз ба пажӯҳиши иловагӣ дорад.

Вижагии асари Мавлоно бар ақидаи ғолиби аксари олимон ва пажӯҳишгарон ин аст, ки ҷузъи навоарӣ ва навгонӣ баҳши аъзами онро ташкил медиҳад [1], хонандаро ба кашфи як дунёи саршор аз ҷаҳду талош мебарад [2], шигифтӣ ва ҳисси кунҷковиро меангезад [3], забонаш сода, бетакаллуф ва шевову салис аст [4], муҳотабро ҳаста намесозад [5], иштиёқи инсонро барои хондан, қорҳои созанда ва нафъовар таҳрик мекунад [6], аз хошияравихоӣ ноҷо дар он парҳез шудааст [7], сохтори шеър ва вожаҳо қолабшиканона ва боназоқат шакл меёбанд [8], барои дигарон ҷозибат меофаринад [9] ва, аз ҳам муҳиммаш, тавоноӣ ва иқтидори зеҳнии андешидан ва амал қарданро боз мегардонад [10].

Ҷалолуддини Балхӣ, офтоби маърифат ва ҳикмату адаби тоҷикон аст, ки шуҳрат ва таълимоти ӯро ҷаҳониён барои шахсиятсозӣ, шинохти оламу одам ва роҳҳои масъалаҳои ҳаётӣ пазируфтаанд. Рисолати ӯ, ки аз ибораҳои мактаби худсозӣ маншаъ мегирад, паёми равшан ва гиро «Ҷар касеро бозсозӣ боядо, - Гар насозӣ, худшиносӣ н-оядо!» ба иштиёқмандони илму маърифат медиҳад.

Адабиёти форсии тоҷикӣ бо вучуде, ки зиёда аз ҳазор сол арзи вучуд дорад, боз ҳам дар амри рақобатпазир будан бо адабиётҳои пешрафтаи ҷаҳон бинобар пуштивонаи ғании маънавӣ ва пойгоҳи фалсафӣ бовиқор дасту панҷа нарм мекунад, ки дар ин росто нақши Ҷалолуддини Балхӣ басо бузург аст.

Нуктаи зариф ва иқтидори зеҳнии тасвири Мавлоно дар равандҳои воқеъбинонаест, ки бо

1. Назаров У.Қ – ходими илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

така ба арзишҳои давлатмадорӣ ва фалсафаи амалӣ, бо дарки маниш ва моҳияти «худӣ» маъсалаҳои калонмиқёсро ҳаллу фасл менамояд. Посухи Мавлоно ба маҷро ва мочароҳои ҳаётӣ дақиқкорона ва бунёдан илмӣ будааст. Меҳвари андешаварзиро дар ҷустуҷӯи масири худӣ ва огоҳии фалсафӣ ташкил медиҳад, ки пайомадҳои ногуворро зина ба зина бар бунёди илми пешрафта ва ақлгароии таърихӣ рафъ ва баргараф менамояд.

Ҷавҳари асли ва калидии хикмати ҳаёт ва фалсафаи Мавлоно ҳамчун илм – инсон будан аст, инсонии воқеӣ, ки орий аз хислатҳои манфӣ, бо иродаи маҳкамаи равшан нигоҳ доштани чароғи ҳамешабедори зиндагист. Мавлоно ишораи боназокате дорад, ки Инсон ҳамчун субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ марҳилаҳои гуногуни худсозиро ба сонӣ «Ҷар касеро худшиносӣ боядо, - Гар насозӣ худшиносӣ, н-оядо» (Ҷ.Балхӣ) тай менамояд.

Сайри такомули инсонсозӣ ба як мактаби комилхуқуқ ва тамомийёр ниёз дорад. Мактаби дорои омӯзгори ҳақиқӣ – таҷриба. Инсонро баъзе пажӯҳишгарон «мавҷуди ношинохта» унвон кардаанд, вале агар ҳақимона ва бо усули фалсафӣ ба умқи маъсала зеҳн ронем ва ба ин маъсала одилона бархӯрд кунем, ба шинохти инсон ба осонӣ ва суҳулат метавон дарёфт, агар ӯ рисолатасос, ҳадафмадор ва серталаш бошад. Дар ин ҷо маъсалаи «инсонии ормонӣ» рӯ мезанад, ки дар тасвири симои инсонии заҳматкаш ва бовикор инъикос ёфтааст.

Мавлоно паёми равшан ва возеҳ ба хонандаи зақӣ дорад, ки танҳо бо талошҳои воқеӣ, иродаи безавол, рӯҳи шикастнопазири фалсафӣ метавон ба сарманзили мақсуд расид ва шоистагӣ, ҷавонмардиву футувват, шуҷоату ҷасорат, мардумсолорӣ ва саводи комили илмӣ дар масири зиндагӣ гомҳои устувор бардошт.

Таърихшиносии тоҷик Убайдулло Насрулло бо истинод ба ақидаи муҳаққиқ В. Бартолд бар асосати меҳварии Балх, зодгоҳи Мавлоно ишораи ҷолиб дорад: “Дар ҳамин замина олим инчунин наздик будани Ҳиндустонро ба инобат гирифта, бартариҳои шаҳри Балхро ҳамчун маркази фарҳангӣ дар ибтидои давраи исломӣ бо далелҳо собит месозад. Тибқи хулосаи ӯ нахустин намояндагони хонадонҳои эронии Бармакиёну Сомониён чун эҳёгарони фарҳанги эронӣ на аз шаҳрҳои Форси Сосонӣ, балки аз Балх баромадаанд” [10, 7].

Бармакиёни Балх сулолаи давлатсозии тоҷик буданд, ки дар бахши аъзами Хуросон ҳукумат меронданд. Тадқиқоти саҳроӣ дар солҳои 2004-2008 дар вилояти Самангону Балх нишон доданд, ки боқимондаҳои ин сулола дар деҳаҳои Хуррам, Ҳабаш, Кулур, Абдулмалик, Ғозимари водии Хуррам ва Сарбоғи вилояти Самангон сукунат доранд ва бо виқори хоса таҳаллуқи авлодии худро Бармакӣ мусаммо мекунанд. То соли 2021 баъзе намояндагони онҳо дар мақомоти вилояти Балх кор мекарданд [15, 3].

Дар ҷойи дигари мақола, ҳамин муаллиф зикр менамояд, ки “... фарҳанги волоии мардуми Мовароуннаҳр ва Хуросон дар тӯли таърих борҳо аҷнабиёни омадаро тасхиру тобеъ намудааст. Барои тақвияти фикри худ ӯ (В.В.Бартолд) шаҳри Балхро чун мисол оварда менависад, ки баъди аз нав барқарор гаштани ин шаҳр ҳокими араб шаҳри Боруқонро нест намуда, аҳолии онро ба Балх овард. Ин яке аз ҳодисаҳои нодир дар таърихи исломӣ аст, ки ғосибон ба хошири эҳёи шаҳри тоисломии Балх шаҳри худро вайрон намуданд” [10, 13].

Муҳаққиқ Соҳибназар Муродӣ бо дарки муҳимияти шаҳри Балх бар воқеияти дигари ин шаҳр таъкид меварзад, ки «Ин ки шаҳре аз рӯзгори мелоди Одам то кунун ҳамвора ранҷ дида ва нафас кашидааст, чаро аз мавҷудияти он ҳама шуҳуди таърихӣ дучори фақри фарҳангӣ гардидааст? Шояд ба далели он, ки ҳукамо ва сардорони мустабиде ба шеваи мучассамаҳои Буддо дар Бомиён (21 мартӣ соли 2000), хуни осори таърихии Балхро ҳамвора низ рехтаанд ва чехрае аз ҷинси Чингизи хуношом ҳамаи ҳастии таърихӣ ва фарҳангии моро қурбонии амёл (хостаҳо, майлҳо – У.Н.)-и ҷунуномези худ кардааст. Мардуми Балх шикаҷат доранд, ки дар замони ноиб-ул-ҳукумагии Муҳаммадгули Муманд осори марбут ба давраи исломӣ ва пеш аз исломӣ, ки ҳавли садҳо санғнабиштаи таърихӣ бар фарози мақобира, хонақоҳо, зиёратгоҳҳо, абнияти таърихӣ ба шумули оромгоҳи Зардушт дар Балх, ба сурати бераҳмонае дар зери занҷирҳои булдозер нобуд шуданд ва замини он ба ақорибии ноиб-ул-ҳукума тавзеъ шудааст [8, 718]. Мушоҳидаҳои саҳроӣ нишон доданд, ки заминҳои атрофи хонақо дарвоқеъ мансуби авлодони ноқилин ҳастанд ва мардуми ин ҳума ба забони форсӣ тасаллут надоранд.

Муаллифи ин сатрҳо аз соли 2004 то соли 2008 дар Афғонистон хизмати дипломатӣ адо

намуда, чандин дафъа аз макони зисти Мавлоно Чалолуддини Балхӣ ва хонаводааш дар атрофи шаҳри Балх дидан кардааст ва бинобар зарурати корӣ ҳайатҳои гуногуни давлатӣ, аз ҷумла хабарнигорони телевизиону радиои тоҷикро ҳамроҳӣ намудааст. Моҳи сентябри соли 2007 дар шаҳри Мазори Шарифи Афғонистон ҳамоини байналмилалӣ бахшида ба 800-солагии Чалолуддини Балхӣ баргузор гардид, ки дар он аз Тоҷикистон адабиётшиносони шинохта Худой Шариф ва Алимардони Амрияздон иштирок намуда, бо суханронии олимонаи худ ба маҳфил зинат бахшиданд. Ин дастоварди муҳимми «неруи нарм»-и дипломатияи тоҷик буд.

Дар ин қисмати мақола сухан аз мавқеи ҷойгиршавии хона ва хонақоҳи Мавлоно меравад, ки барои пажӯҳишгарони таърихи адабиёт муфид мебошад. Шаҳри Мазори Шарифро ҳамчун пойтахти Бохтар ва Бухдӣ қадим модари шаҳрҳо, «умм-ул-билод», «умм-ул-қуроъ», «шаҳри вилоятмаоб» ва маъвогоҳи шоири оламшумул Мавлоно Чалолуддини Балхӣ медонанд. Дар 20 км дуртар аз ҷануби шаҳри Мазори Шарифи вилояти Балх, ноҳияи ҳамноми Балх ҷойгир аст, ки дар маркази маъмурии он қалъаи қадима бо чор бурчи айёрон дар атрофаш, оромгоҳи шахсиятҳои машҳур ва шинохтаи адабу ирфони тоҷик низ макон ёфтаанд.

Фарзияи илмие, ки бар тақвият ва пажӯҳиши иловагӣ ниёз дорад, асосгузори шаҳри Мазори Шарифи вилояти Балх будани Абумуслими Хуросонӣ аст, ки дар шароити деҳаи дурдасти Хуросон – Хоҷа Ҳайрон эъмор ёфтани ин – шаҳр дадеди ин гуфтаҳост.

Оромгоҳи шоири зиндаёд Робиаи Балхӣ (асри X) - модари шеърӣ порсӣ ва ҳамзамони Одам-уш-шуаро Абуабдуллои Рӯдакӣ дар ҳамин ҳудуд ҷойгир аст. Ба гуфти мардуми маҳал қабри орифи тавоно Хоҷа Муҳаммади Порсо дар маркази маъмурии Балх маскан гирифтааст. Вале пажӯҳиши мо нишон дод, ки ин далел ниёз ба дурустсанҷиро дорад. Зеро пири маъруфи тариқати нақшбандия Хоҷа Муҳаммади Порсои Бухороӣ - солики дувуми шайх Баҳовуддини Нақшбандия, тибқи баъзе сарчашмаҳо ҳамеша дар Бухоро зиндагӣ кардааст ва ба андешаи муҳаққиқи эронӣ Муҳаммад Карими Зинҷонӣ ӯ хангоми сафари дувумаш бар асари беморӣ баъд аз адои ҳаҷ даргузаштааст ва пайкари ӯро дар Мадина дар ҷавори оромгоҳи Аббос ба хок супурдаанд. Ба гуфтаи ин муҳаққиқи эронӣ пас аз марги Хоҷа Муҳаммади Порсо писараш Хоҷа Абунастри Порсо, ки худ аз пирони номдори тариқати нақшбандия буд, бо фарзандонаш ба Балх рафт ва он ҷо зиндагӣ кард. Дар ин шаҳр фарзандони Хоҷа Абунастри Порсо хонадони муътабар ва соҳибномери бо номи порсоиён ба вучуд оварданд. Аз ин рӯ, бо эҳтимоли зиёд ин оромгоҳ на ба худи Хоҷа Муҳаммади Порсо, балки мутаалиқ ба писараш Хоҷа Абунастри Порсо ё яке аз наберагонаш бояд бошад [5,7].

Дар масофаи 2,5 километрӣ аз самти рости маркази Балх дар деҳаи Хоҷа Баҳовуддин хонақоҳи падари Мавлоно – Хоҷа Баҳовуддини Валад ҷойгузин аст, ки макони илму фарҳанг, тадрис ва роҳнамоии аҳли иштиёқмандон ва пайравони тариқат будааст.

Бинои баландиаш тахминан 10 метр бо равзанаҳои барҳаво аз чор тараф дар гӯшаи заминҳои обии мардуми маҳалли Балх ҷойгир мебошад. Он аз як гунбази калон ва чор гунбази хурд иборат мебошад. Бино бо хишти хом сохта шуда, танҳо ҳарими онро аз газанди боду борон сақфи оҳанӣ маҳфуз нигоҳ медорад. Даромадаш ба андозаи се метр ва баландиаш низ ба ҳамин андоза мебошад. Дар атрофи бино умуман маҳалле, ки хонақоҳ мебошад, қамишзори калон аст, ки касе ин чоро дид, ба фикр фуру меравад, ки мисраҳои нахустини «Маснавии маънавий» «Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад...» баргирифта ва мутаассир аз муҳити зисти Мавлоно будааст.

Ҳинесте ки аз маркази маъмурии Балх ба сӯи хонақоҳ ва хонаи Мавлоно меравед, дар гардиши роҳе, ки ба сӯи хонақоҳ аст, аз тарафи чапи роҳ байти Мавлоно бо ранги осмонӣ дар тиккаи оҳанин сабт шудааст:

Наъраи ҳойу ҳуйи ман, аз дари Балх то бар Рум,
Асл кучо хито кунад, Шамси ману Худойи ман!

На он қадар дуртар аз хонақоҳи Баҳовуддин Валад маъбади Навбаҳор ҷойгир мебошад, ки соли 2006 аз ҷониби Институти таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ дар ин ҷо ҳафриёт гузаронида шуд [15, 3]. Маъбади Навбаҳорро ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар “Шоҳнома”-и

безавол бо иқтибос ба абёти “Гуштоспнома”-и Дақиқӣ ин тавр тасвир кардааст:

Чу Гуштоспро дод Лухросп тахт,
Фуруд омад аз тахту барбаст рахт.
Ба Балхи гузин шуд бад-он Навбаҳор,
Ки яздонпарастон бад-он рӯзгор,
Мар он чойро доштандӣ чунон,
Ки мар Маккаро тозиён ин замон.
Бад-он хона шуд шоҳи яздонпараст,
Фуруд омад аз чойгоҳу нишаст.

[12, 674]

Ба ривояте, ки байни мардуми Балх роиҷ аст, вақте ки дар маъбади Навбаҳор оташ меафрӯх-танд, бо истифода аз усули рамзҳои давраи оромӣ ва ҷанг дар гирду атроф то ба шаҳри Тирмиз паёми он мерасид ва мардумро аз ҳар гуна ҳодиса ва пайомадҳои хуш ва ногувор хабардор мекард. Хишти пухтаи Навбаҳор ҳамсон бо хишти қалъаи Хулбук мебошад, ки таъсирпазирии хунароҳи ду қаламрави тоҷикнишинро дар эъмори иншооти муҳим бозгӯ менамояд.

Ба гуфтаи балхӣён хонақоҳи Султон-ул-уламо Баҳовиддин Валад, падари Мавлоно Чалолиддини Балхӣ низ то ҳамин аҳд дар Балх вучуд дошт, ки дучори тилисми таассуб ва бадбинӣ гардид. Акнун дар имтидоди хиёбони Қуния гузари Баҳовуддин Валад махрубаҳои «Хонаи Мавлоно» боқист, ки интизори эҳё ва бозсозиро мекашад. Бо ин чӣ метавон гуфт: чузъ он ки Балх ва балхӣён дар азои инҳидоми таърих ва дастнишонҳои аҷдоди фарҳангпарвари худ сӯғ-номаи ҷонсӯзи фарҳангсигезонро ба дасти бод ва борон бисупоранд ва худ расми фарҳангдӯстӣ ва инсонгароии ононро идома диҳанд [3, 719].

Эҷодиёти Чалолиддини Балхӣ ҳамчун шоҳаи бузурги дарахт ва нахустунсури тамаддунии тоҷикон ва форсивонон нақши давлатсозӣ, зиндагисозӣ, фарҳангпарварӣ, миллатмеҳварӣ ва шахсиятмадории наслҳои гуногунро дар Хуросони таърихӣ бар дӯш доштааст ва бо мурури замон нишонаи соҳибмаърифатӣ, хушмандӣ, пешсафӣ, фарҳехтагӣ ва донишмандии дорандагони онро таҷассум мекунад. Дар бунёди шудани ин забони оламшумул нақши саромадони забону адаби тоҷик, ба мисли Мавлоно бузург аст. Соҳибони ин забони кӯҳанбунёд ва тамаддунофар ба қавли Ҳофизи бузург чун «Булбул ба шоҳи сарв ба гулбонги паҳлавӣ,-Мехонд дӯш дарси мақомоти маънавӣ» рисолати инсонсозӣ, равшанфикрӣ ва талқини ҷавҳари биниши илмандӯзиро ба дигарон манзур медоштанд, то ки ҷаҳли мураккаби афкорӣ ва таассуби камёфти рафторӣ бар ақлҳо мусалат нагардад.

Мавлоное, ки дар ҷустуҷӯи инсонии ормонӣ арз менамуд, ки «Аз деу дад малуламу инсон-нам орзу» даричаи илмҳои ҳастишиносиро барои пажӯҳишгарон боз кардааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Акимбеков С. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии / С. Акимбеков. – Алматы, 2003.
2. Барзин М. Биёед аз Мавлоно биёмӯзем / М. Барзин. – Кобул, 2005.
3. Бартольд В.В. Персидская шуубийя и современная наука / В.В.Бартольд Соч.Том VII. – М., 977.
4. Зиёй Х. Нақши шоирони Балх дар рушди фарҳанги даврони Сомониён // Махзани электронӣ:www.amit.tj, санаи нашр:16.07.2024с.
5. Зинҷонӣ М.К. Хоча Муҳаммади Порсо / М.К. Зинҷонӣ. Махзани электронӣ::cgie.org.ir\\, санаи нашр: 2019.
6. Мавлоно Фарбро тасхир мекунад, тарҷумаи С.Ҳорун Юнусӣ. –Кобул, 2007.
7. Мухторов А. Позднесредневековый Балх (материалы к исторической топографии города в XVI-XVII вв) / А. Мухторов. –Душанбе, 1980.
8. Муродӣ С. Тоҷикони Хуросон: таърих, фарҳанг ва сарнавишт, ҷ.1 / С. Муродӣ. – М., 2024.
9. Рубоиёти Чалолуддини Балхӣ. Тарҷумаи А. Равон Фарҳодӣ ва А. Гамард. – Кобул, 2007.
10. Убайдулло Н. Инъикоси таърихи ниҳодҳои омӯзишии Варорӯд дар осори академик В.В. Бартолд / Н.К. Убайдулло // Муаррих №1(21), 2020.
11. Фарҳанг М.С. Афғонистон дар панҷи қарни ахир. – Техрон, ҷ.2, 1995.
12. Фирдавсӣ А. Шоҳнома, ҷ.1 / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе, 2025. – 792 с.
13. Губор М. Афғонистон дар масири таърих / М. Губор. – Виржиния, ҷ.2, 1999.
14. Ҳошимӣ С.С. Алмоси кӯхи нур (Афғонистон–гузаргоҳ ва сахнаҳои бузурги таърихи он) / С.С. Ҳошимӣ // маҷаллаи «Кобулшаҳр» №40, ноябри соли 2007.
15. Пажӯҳишҳои сахрони муаллиф дар солҳои 2004-2008 дар Афғонистон (суратҳо)

ҶОЙГОҲИ ТАЪРИХӢ ВА МАЪНАВИИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ ДАР ХУРОСОНУ МОВАРОУННАҲР

Мақола бо илҳомписандӣ аз тасмими Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи таъсиси Конуни тамаддуни ориёӣ, дар бораи ҷойгоҳи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ дар Хуросону Мовароуннаҳр ва заминаҳои таърихии зуҳури ин файласуфи шинохта бо таъқиқот ва пажӯҳишҳои охир ва мушоҳидаҳои илмӣ бевосита дар макони тадқиқот нигошта шудааст. Бо иқтибос аз таърихшиносони ватанӣ ва хориҷӣ мақому мартабаи шаҳри Балх, яке аз марказҳои тамаддунии тоҷикону форсизабонон, заминаҳои таърихӣ-сиёсии вазъияти Балх ва таълимоти фалсафии Мавлоно Чалолуддини Балхӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Маълумоти тавсифӣ бар мабноси мушоҳидаҳои шахсӣ дар бораи хонаҳои падари Мавлоно Баҳовуддин Валад дар ноҳияи Балх ироа гардидааст.

Калидвожаҳо: Чалолуддини Балхӣ, Баҳовуддин Валад, шаҳри Балх, Хуросон, Мовароуннаҳр, Навбаҳор, тоҷик, форс, ориё, фалсафа, ҳикмат, адабиёт, инсонии ормонӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров У.Қ. - номзоди илмҳои таърих, e-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

ИСТОРИЧЕСКАЯ И ДУХОВНАЯ МИССИЯ МАВЛОНО ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ В ХОРАСАНА И ТРАНСОКСИАНА

Статья написана под вдохновением решения Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона о Каноне арийской цивилизации и посвящена месту и роли Мавланы Джалалуддина Балхи в Хорасане и Трансоксиане, историческому контексту появления философа, основываясь на по-

следних исследованиях и научных наблюдениях. Со ссылкой на отечественных и зарубежных историков анализируется и обсуждается статус и положение города Балха, одного из центров цивилизации таджиков и персоязычных народов, историко-политический контекст ситуации Балха, а также философское учение Мавланы Джалалуддина Балхи. Приводится информация, основанная на личных наблюдениях о хонакое отца Мавланы Баховуддина Валада в Балхе.

Ключевые слова: Джалолуддини Балхи, Бахоуддин Валад, город Балх, Хорасан, Мовароуннахр, Навбахор, таджик, перс, ория, философия, литература.

Сведения об авторе: Назаров У.К. - кандидат исторических наук, e-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

HISTORICAL AND SPIRITUAL PLACE OF MAVLANA JALALUDDIN BALKHI IN KHORASAN AND TRANSOXIANA

The article, inspired by the decision of the Leader of the nation, the Honorable Emomali Rahmon, to establish the Kanon on Aryan Civilization, is devoted to the place of Mavlana Jalaluddin Balkhi in Khorasan and Transoxiana and the historical context of the appearance of this famous philosopher, based on the latest research and scientific observations directly at the research site. With quotations from domestic and foreign historians, the status and position of the city of Balkh, one of the centers of civilization of the Tajiks and Persian-speaking peoples, the historical and political context of the situation in Balkh, as well as the philosophical teachings of Mavlana Jalaluddin Balkhi, are analyzed and discussed. Descriptive information is provided based on personal observations of the houses of Mavlana Bahavuddin Valad's father in the Balkh.

Information about author: Nazarov U.K. – candidate of history, e-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

ЧАНБАҲОИ МУҲИММИ ҲАМКОРИҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Алимов Б. Х.¹

Аҳаммияти геополитикӣ ва геоиқтисодии минтақаи Осиеи Марказӣ тавачҷуҳи бузурги сиёсатмадорони ҷаҳон, муҳаққиқон ва коршиносони хориҷӣ ва русро ба худ ҷалб кардааст. Ба ақидаи салоҳиятноки А. Д. Богатуров «афзоиши тавачҷуҳи давлатҳои пурқудрат ба Осиеи Марказӣ дар даҳсолаи аввали асри XXI – нишонаи бозгашти минтақа ба маркази сиёсати бузурги байналмилалӣ мебошад» [1].

Дар адабиёти сершумор ҷанбаҳои мухталифи рушди давлатҳои Осиеи Марказӣ дар замони пасошуравӣ таҳлил карда шудаанд. Тавачҷуҳ на танҳо ба хусусияти хоси минтақа дар маҷмӯъ, балки ба гуногунии низомҳои сиёсӣ ва моделҳои рушди иқтисодӣ дар он низ зоҳир мегардад.

Зимнан бояд қайд намуд, ки аз ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта Осиеи Марказӣ ба таври муназзам ба равандҳои сиёсӣ ва иқтисодии байналмилалӣ ҳамроҳ шуд. Давлатҳои навбунёд, аз қабилҳои Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, ва Туркменистон, пас аз эълони Истиқлоли худ ба ҷустуҷӯи роҳҳои рушд дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ пардохтанд.

Соли 2011 ғояи ҳамгироии Авруосиё дар мақолаҳои роҳбарони кишварҳои ифодаи худро ёфт. Чунончи рӯзи 4-уми октябри соли 2011 дар рӯзномаи «Известия» мақола таҳти унвони «Лоихаи нави ҳамгирӣ барои Авруосиё-ояндае, ки имрӯз таваллуд мешавад» нашр шуд, баъдан мақолаҳои «Дар бораи сарнавишти ҳамгироии мо» ва «Иттиҳоди Авруосиё: аз ғоя то таърихи оянда» нашр шуданд [8].

Таҳлили муқоисавии нашрияҳои имкон медиҳад, ки якҷанд мавқеи умумии андешаҳои дар бораи рушди ҳамгироии Авруосиёро инъикос намоем: Пеш аз ҳама, мақсади асосии ҳамгирӣ ин таъсиси Иттиҳоди иқтисодии солим ва мустаҳкам мебошад, ки бояд дар сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ рақобатпазир бошад;

- баъдан ҳамгирӣ ҳамчун як лоихаи нави геополитикӣ ва ҷузъи таркибии тартиботи нави бисёрқутбаи ҷаҳонӣ баррасӣ мешавад.

Ба ғайр аз ин омӯзиш ва мақоми Осиеи Марказӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ дар асарҳои муаллифони зиёд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, метавон ба таҳқиқоти муҳимми зерин ишора кард, чунончи Гарбузарова Е. «Осиеи Марказӣ дар равандҳои муосири сиёсати ҷаҳонӣ» [3]. Звягелская И. «Шарқи Наздик ва Осиеи Марказӣ: тамоюлҳои глобалӣ дар сиёсати минтақавӣ» [4]. Малишева Д. «Осиеи Марказӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ», [5] Комилова Х. «Давлатҳои Осиеи Марказӣ дар низомии муносибатҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар шароити тартиботи нави ҷаҳонӣ» [6] ва дигар асарҳои, ки ба ин мавзӯ бахшида шудаанд.

Осиеи Марказӣ, яке аз минтақаи ҷаҳон мебошад, ки ҳамаи кишварҳои аъзо ба баҳрҳои ҷаҳонӣ дастрасӣ надоранд. Масофа аз марзҳои ҷанубии Осиеи Марказӣ то наздиктарин бандарҳои баҳрӣ дар Халиҷи Форс аз 2 то 3,5 ҳазор километрро ташкил медиҳад. Новобаста аз ин кишварҳои минтақа дар ҳифзи сулҳ, амният ва ҳамфикрӣ саҳми босазое гузоштанд.

Дар шароити муосир Осиеи Марказӣ ин рисолати наҷиб ва масъулиятнокро бомуваффақият идома медиҳад, зеро кишварҳои дар хусуси масъалаҳои рушди устувор, таъмини амният ва суботи ҷаҳонӣ ҳамдигарро дар доираи сохторҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ҳамҷониба дастгирӣ намуда, ҳамзамон қатъномаҳои муҳимми Маҷмаи умумии Созмони Милали Муттаҳидро ҷонибдорӣ мекунанд.

Масъалаҳои амниятӣ дар Осиеи Марказӣ ва Русия имрӯз ба далели шиддати геополитикӣ мавқеи басо ҳам калидӣ доранд. Афзалиятҳои асосии давлатҳои минтақа ва ташаккули фазои ҷудонашавандаи амният дар Осиеи Марказӣ, ҷустуҷӯи равишҳои ҳамҷониба барои ҳалли масъалаҳои асосӣ дар мубориза алайҳи таҳдидҳои анъанавӣ ва нав, таҳияи чораҳои воқуниш ва пешгирӣ, инчунин ҳамкориҳои фаъол бо СММ ва дигар созмонҳои байналмилалию минтақавӣ дар

1. Алимов Б.Х. – н. и. т., дотсенти кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ, сиёсати ҷаҳонӣ ва дипломатияи Донишқадаи муносибатҳои байналхалқӣ, таърих ва шарқшиносии Донишгоҳи федералии Қазон.

ин самт мебошанд. Ба андешаи мо, дар таъмини амният сатҳҳои зерин мавҷуданд:

Аҳамияти геополитикии минтақаи Осиёи Марказӣ, дар он аст, ки минтақа ҳамчун нақши пайвандгари байни Русия ва Осиёи Ҷанубӣ, инчунин Ховари Миёна ва Ҷинро мебозад [7, с.87].

Хусусиятҳои асосии минтақаи Осиёи Марказӣ – ин мавқеи иқтисодӣ - ҷуғрофии он мебошад, ки дар чорроҳаи муҳимтарини робитаҳои ҷаҳонӣ ҷойгир гардидааст. Майдони умумии давлатҳои минтақа 3 миллиону 882 ҳазор километри мураббаъ, аҳолиаш бештар аз 80 миллион нафар, маҷмуи маҳсулоти умумии дохилӣ ба 450 миллиард доллари ИМА мерасад [11].

Дар ин бора муҳаққиқи рус А. И. Фурсов қайд мекунад, ки Осиёи Марказӣ дар масири "долонҳои" муҳимтарин, ки аз Ғарб ба Шарк тӯл мекашиданд, ҷойгир гардидааст. Долони Шимолӣ аз баҳри Эгей – баҳри Сиёҳ – «роҳҳои Хазар» – Осиёи Миёна (Роҳи абрешим) мегузашт; долони миёна – аз Сурия – Байнаннаҳрайн – халиҷи Форс, сипас тавассути баҳр ба Чин расидан имкон дошт ва тавассути хушкӣ – аз «шоҳаи Бағдод»-и Роҳи абрешим тавассути Ҷамадон, Нишопур, Марв ба Осиёи Марказӣ – Бухоро, Фарғона, Қашқар ва ба Чин расидан мумкин буд; долони ҷанубӣ аз Нил - баҳри Сурх ва тавассути баҳр ба самти Ҷиндустон мегузашт» [7, с.87].

Мавқеи муҳимми ҷуғрофӣ: Дар шароити муосир Осиёи Марказӣ макони баргузории бисёр ташаббусҳои муҳимми фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошад. Аз ин рӯ, кишварҳои минтақа ҳамчун як қисми фаъоли фазои пасошуравӣ ё худ ҳамчун як Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё муҳимияти минтақаро аз нигоҳи ҷуғрофиву иқтисодӣ нишон медиҳад.

Зимнан бояд зикр намуд, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати мақоми ҷуғрофӣ ва имкониятҳои иқтисодӣ мақоми хосаро касб мекунад, зеро кишварҳои минтақа дорои иқтисодии бузург мебошанд, ки асосан ба захираҳои бойи табиӣ ва иқтисодии нисбатан рушдкардаи онҳо вобаста аст. Ин минтақа макони асосии захираҳои металлҳои ранга ва нодир, аз он ҷумла нафт, гази табиӣ, ангишт ва ғайраҳои дигар мебошад. Илова бар ин, шароити мусоиди иқлимӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ ҳамачониба мусоидат мекунад.

Роҷеъ ба имкониятҳои кишварҳои минтақа самтҳои зеринро қайд намудан мумкин аст, ҷунонҷӣ: захираҳои энергетикӣ: кишварҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва Туркменистон дорои захираҳои азими нафту газ мебошанд, ки барои таъмини амниятии энергетикӣ минтақа ва берун аз он нақши басо ҳам калидӣ доранд. Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон бо иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ худ метавонанд, ки манбаи муҳимми энергияи барқароршаванда гарданд.

Имкониятҳои иқтисодӣ: Дар оянда минтақа дорои имкониятҳои васеъ дар соҳаҳои мошинсозӣ, металлургия, саноати сабук ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Ин соҳаҳо метавонанд ба рушди иқтисодии кишварҳои минтақа ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ҳамачониба мусоидат намоянд.

Иқтисодии транзитӣ: Шабакаи васеи нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ ба кишварҳои минтақа имкон медиҳад, ки иқтисодии транзитии худро пурра истифода баранд ва ҳамчун пайвандгари муҳим байни Шарқи Ғарб ва Шимолу Ҷануб хизмат кунанд.

Дар муносибатҳои байнидавлатӣ кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ сиёсати бисёрсамтaro амалӣ менамоянд ва пеш аз ҳама манфиатҳои миллиро дар муносибатҳои байналхалқӣ пайгирӣ мекунад. Яке аз кишварҳои, ки дар шароити муосир барои кишварҳои минтақа муҳим арзёбӣ мегардад ин Федератсияи Русия мебошад. Барои Русия Осиёи Марказӣ на танҳо ҳамчун давлати ҳамсоя, балки як минтақаи дорои манфиатҳои таърихӣ мебошад.

Кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун шарикони стратегӣ ва инчунин ҳамкорихоро бо Федератсияи Русия дар соҳаҳои сиёсӣ - низомӣ, тичоративу иқтисодӣ ва фарҳангӣ - гуманитарӣ амалӣ меамоянд. Ҷамчунин мақоми Осиёи Марказӣ дар таъмини амниятии умумии давлатҳои Авруосиё аз самти ҷануб нақши калидиро иҷро менамояд [8].

Русия бо ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ муносибатҳои шарикӣ стратегӣ барқарор кардааст ва бо аксарияти онҳо муносибатҳои иттифоқӣ дорад. Муколамаи мунтазами созандаи сиёсӣ миёни кишварҳо дар сатҳи олӣ ва баланд ба роҳ монда шудааст. Саммитҳои Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҳалли муштараки масъалаҳои мубрам ва таҳкими шарикӣ дарозмуддат ҳамачониба мусоидат мекунад. Ин вохӯриҳо ҳамчун як чорабинии муҳимми сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки аҳамияти стратегӣ мулоқотхоро барои ҳар ду ҷониб таъкид мекунад, арзёбӣ мешаванд.

Дар раванди баргузории аввалин саммити «Осиёи Марказӣ- Россия», ки соли 2022 дар кишва-

ри Қазоқистон баргузор гардид, Президенти Федератсияи Русия В. В. Путин изҳор дошт, ки «Вазъияти мураккаби ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, инчунин кӯшишҳои беруна барои ҳалалдор кардани ҳамгироии мо дар соҳаҳои мухталиф ва вайрон кардани робитаҳои таърихӣ миёни кишварҳо ва ҳамкориҳои зиҷ дар сиёсат, иқтисод ва соҳаи маориф, моро водор месозад, ки ҳамаи унсурҳои ҳамкориҳо фаъл созем. Ба андешаи мо, ҳоло қадамҳои ҳамоҳангшудаи кишварҳои мо барои таҳкими ҳампаймонӣ ва шарикӣ стратегӣ, инчунин барои баланд бардоштани устувории иқтисодии кишварӣ мо хеле зарур мебошанд» [9]. Инчунин қайд карда шуд, ки «Дар Беларус 10 миллион нафар, дар Ўзбекистон қариб 40 миллион, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз 10 миллион, дар Қазоқистон бештар аз 20 миллион нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Ин як захираи бузург аст. Ва ин маънои онро дорад, ки имкониятҳои хуб барои рушди муносибатҳои иқтисодии мо мавҷуданд» [10].

Зимнан бояд қайд кард, ки музокиротҳои Президенти Федератсияи Русия Владимир Путин бо роҳбарони ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Қазоқистон ва Қирғизистон нишон медиҳанд, ки Маскав ҷонибдори ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Чунончӣ, дар доираи сафари давлатии Владимир Путин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзҳои 8 – 10-уми октябри соли 2025, музокироти сарони кишварҳои дӯст ба таҳкими муносибатҳои шарикӣ стратегӣ ва иттифоқӣ, инчунин ба имзорасии 16 санади ҳамкорӣ дар доираи муносибатҳои байнидавлатӣ, байниҳукумати ва байниидоравӣ амалӣ гардиданд.

Дар давоми сафари худ Владимир Путин инчунин дар қори Саммити дуҷониби «Осиёи Марказӣ - Русия» ва ҷаласаи Шурои сарони давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил иштирок намуд. Муҳимияти Саммити «Осиёи Марказӣ - Русия» дар он буд, ки дар раванди он масъалаҳои фаъл-олгардонии ҳамкорӣ миёни давлатҳои минтақа дар доираи Иттиҳоди иқтисодии Авросиё дар соҳаҳои тиҷорату иқтисод, молия, саноат, логистика ва энергетика баррасӣ шуданд.

Таваҷҷуҳи махсусро иштирокчиёни саммит ба таъмини амнияти минтақавӣ бо назардошти вазъи муташанниҷ дар кишварҳои Афғонистон ва Ҳовари Миёна равона карданд. Ҷамъунин бояд зикр намуд, ки мақоми калидиро дар изҳороти ниҳоии Саммит «Нақшаи амалҳои муштарак барои солҳои 2025 - 2027» ишғол намуд. Марбут ба фаъолияти ҷаласаи Шурои сарони давлатҳои ИДМ, ки бо иштироки сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ, Русия, Беларус, Озарбойҷон, Арманистон ва Котиби генералии ИДМ баргузор гардид, иштирокчиён самтҳои асосии фаъолиятро барои соли 2026 муайян намуданд. Дар ин раванд мақоми нозир ба Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қабул шуданд.

Нақши геополитикӣ: Бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофӣ худ дар маркази қитъаи Авросиё, минтақа дар таъмини амният ва суботи ин қисмати бузурги материк нақши басо ҳам муҳим мебозад.

Яке аз масъалаи муҳими муносибатҳои байнидавлатӣ ин устувории амнияти кишварҳо ба шумор меравад. Аз ин нуқтаи назар, масъалаҳои амният дар Осиёи Марказӣ ва Русия айни замон мавқеи калидиро ишғол мекунад. Ба пиндори мо, сатҳҳои таъмини амният пеш аз ҳама чуни-нанд:

Ҳамкориҳо дар доираи ИДМ-заминаи асосии муқола:

Сатҳи аввали таъмини амният дар Осиёи Марказӣ ҳамкориҳо дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мебошад. ИДМ ҳамчун заминаи асосии муқолаи бисёрҷониба оид ба муносибатҳои байни кишварҳои узви он боқӣ мемонад. Дар доираи ИДМ сохторҳои бисёрҷониба мавҷуданд, ки имкон медиҳанд амниятро дар минтақаи Осиёи Марказӣ таъмин намоянд. Барномаи ҳамкориҳои давлатҳои иштирокчиҳои ИДМ дар таҳкими амнияти сарҳадӣ дар марзҳои беруна барои солҳои 2026 - 2030 ба имзо расид.

Маҷмуи тадбирҳои, ки дар ин Барнома пешбинӣ шудаанд, ҷорабиниҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва ташкилию амалӣ, ҷорабиниҳои оид ба ҳамкорӣ дар соҳаҳои иттилоотӣ, ҳарбӣ-техникӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ ва гуманитарӣ, инчунин омодагии кадрҳои дар бар мегирад. Ин санад ба принсипҳои ва меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқ, санадҳои бунёдии ИДМ, аз ҷумла Эълумияи Алмаато асос ёфтааст.

Боз як санади муҳимме, ки ҳамкориҳо дар соҳаи таъмини амният танзим мекунад ва дар Саммит, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид, Консепсияи ҳамкориҳои ҳарбӣ то соли 2030

мебошад. Мутобиқи афзалиятҳои давлатҳои ИДМ ҳамкорӣ дар соҳаи ҳарбӣ хусусияти кушода, пешбинишаванда, пайваста дошта, ба муқобили кишварҳои сеюм равона нашудааст.

Ҳамкории низомии бисёрҷониба дар доираи СААД:

Сатҳи дуҷуми таъмини амният дар Осиёи Марказӣ ҳамкорӣҳои низомии бисёрҷонибаи кишварҳо дар доираи Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ (аз соли 2001 – Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ, гардид. Ин созмон дар таҳкими иқтисодии дифоии кишварҳои узв ва мубориза бо таҳдидҳои муосир нақши басо ҳам муҳим мебозад.

Дар марҳалаи муосири рушди худ, Созмони Амнияти Дастаҷамъӣ барои амнияти низомии кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти беназир дорад, зеро он ягона сохтори бисёрҷонибаи дорои унсури низомӣ дар ин минтақа мебошад. Ба пиндори мо, Паймони амнияти дастаҷамъӣ, ки рӯзи 15 - уми майи соли 1992 дар шаҳри Тошканд аз ҷониби ҷумҳуриҳои Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Русия, Тоҷикистон ва Ўзбекистон ба имзо расид ва асоси ҳуқуқии таъсиси созмони ҳамном – СААД-ро даҳ сол баъд фароҳам овард, ки дар ҳифзи суботи низомӣ -сиёсии фазои пасошуравӣ нақши хело ҳам муҳим бозид. Зеро ин созмон Иттиҳоди дифоии кишварҳои пасошуравӣ буда, ҳадафи он таҳкими сулҳ, амният ва субот мебошад.

Созишномаҳои дучонибаи Русия бо кишварҳои минтақа:

Сатҳи сеюми таъмини амният дар Осиёи Марказӣ созишномаҳои дучониба байни Русия ва кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мебошанд. Шакли асосии ҳамкорӣҳои дучониба имзои шартномаҳо оид ба масоили робитаҳои дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ёрии мутақобила гардидааст. Ин созишномаҳо заминаи ҳуқуқиро барои таҳкими амният ва субот дар минтақа фароҳам меоранд.

Дар доираи Саммити дуҷуми «Осиёи Марказӣ – Русия», ки моҳи октябри соли 2025 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид, аъзои Шурои сарони давлатҳо «Барномаи ҳамкориро дар соҳаи мубориза бо терроризм ва экстремизм барои солҳои 2026–2028» тасдиқ намуданд. Ҳадаф ва вазифаҳои ин Барнома – тақмили минбаъдаи ҳамкорӣҳои давлатҳо, мақомоти оинномавӣ ва инчунин ҳамкорӣҳои соҳавии ИДМ дар ин самт мебошад.

Вохӯрии машваратии сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки дар шаҳрҳои Остона, Тошканд, Туркманистон, Чолпон-Ота ва Душанбе баргузор шуданд, натиҷаҳои назаррасро ба бор оварданд, ки онҳо, бидуни муҳолиға, ҳамкорӣҳои минтақавиро амиқтару густариш дода, ҳамзамон ба равандҳои ҳамгироӣ, хусусияти пешқадам, системавӣ ва муҳимтар аз ҳама доимӣ бахшиданд.

Хулласи калом, таҳлили ин машваратҳо онро инъикос менамояд, ки маҳз кишварҳо дар фаъолияти созандаи худ ҳамдигарро дастгирӣ менамоянд. Чунончӣ дар нахустин вохӯрии сарони кишварҳо, ки соли 2018 дар шаҳри Остона баргузор гардид, самтҳои асосии ҳамкорӣҳои панҷ кишвари минтақа ба таври пурра муайян шуданд. Яке аз масъалаҳои калидӣ, яъне густариши робитаҳо дар соҳаи таъмини амнияти минтақавӣ фаъол гардиданд.

Зимни вохӯрии дуҷуми соли 2019 дар шаҳри Тошканд роҳбарони Осиёи Марказӣ бо як қатор ташаббусҳои созанда чӣқати пешбурди ҳамкорӣҳои минтақавӣ баромад карданд. Аз ҷумла, дар мавриди имзои Шартномаи дӯстӣ, ҳусни ҳамҷаворӣ ва ҳамкорӣ барои рушди Осиёи Марказӣ дар асри XXI ва баргузориҳои вохӯриҳои муназзами котибони шуроҳои амниятии кишварҳои минтақа ташаббус нишон дода шуд.

Рӯзномаи нишасти сеюм дар Ҷумҳурии Туркманистон соли 2021 хеле гуногунранг буд. Сарони давлатҳо ташаббуси даъвати анҷуманҳои байнипарлумонӣ ва ҷавонон, инчунин, таъсиси Шурои соҳибкоронро пешниҳод карданд. Бояд зикр намуд, ки анҷуманҳои байнипарлумонӣ ба равобит ва ҳамкорӣҳои кишварҳои ҳамҷавор як тақони хуб бахшид.

Натиҷаҳои асосии сиёсии вохӯрии чорумин дар шаҳри Чолпон - Ота, ки соли 2022 баргузор шуд, оғози расмиёти имзои Шартномаи панҷҷонибаи дӯстӣ, ҳусни ҳамҷаворӣ ва ҳамкорӣ барои рушди Осиёи Марказӣ дар асри XXI, инчунин тасвиби Барномаи “Рӯзномаи сабз” барои Осиёи Марказӣ ва Консепсияи ҳамкорӣ дар доираи форматҳои бисёрҷониба буданд.

Дар вохӯрии чашми солгарди панҷумин соли 2023 дар Душанбе қадами аввал дар самти институтсионализатсияи формати вохӯриҳои машваратии сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ гузошта шуд. Сарони кишварҳо тасмим гирифтанд, ки Шурои ҳамоҳангсозони миллӣ (барои вохӯриҳои машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ) таъсис дода шавад.

Бо мақсади рушди минбаъдаи ҳамкорӣ дар соҳаи иқтисодӣ, дар ҷаласаи Шурои сарони дав-

латҳо Эълomia дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи таъмини амнияти энергетикии минтақавӣ тасдиқ гардид. Ин санад ҳадафҳои умумии чунин ҳамкориро муайян мекунад, ки:

- барои ҳифзи иқтисодиёт ва аҳоли аз таҳдидҳои иқтисодӣ, техногенӣ, иҷтимоӣ, табиӣ ва киберӣ;

- таъмини бозғамӣ ва устувори истеъмолкунандагон бо захираҳои энергетикии сифати стандартӣ ва хизматрасониҳо дар соҳаи энергетика, истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои энергетикӣ ва ғайраҳои дигар, ки метавонанд ба таъмини амнияти миллии давлатҳои иштирокчиҳои ИДМ таъсир расонанд, иборатанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша барои дастгирии ҳамгироии минтақавӣ талош менамояд ва амалҳои худро бо субъектҳои минтақавӣ дар татбиқи «Стратегияи миллии то соли 2030» ҳамроҳанг менамояд.

Бо дарназардошти рушди муносибатҳои байнидавлатӣ, метавон зикр намуд, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Русия дар шароити муосир ба дастовардҳои назаррас ноил шудаанд. Зеро барои Русия Осиёи Марказӣ ин минтақаи манфиатҳои таърихан муайяншуда, шарикҳои муҳимми ҳамкориҳои имтиёзнок дар соҳаҳои низомӣ - сиёсӣ, тичоратӣ - иқтисодӣ ва фарҳангӣ - гуманитарӣ, инчунин дар таъмини амнияти умумии давлатҳои Авруосиё ба шумор меравад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Богатуров А. Д. Введение : Центральная Азия в международной политике / А.Д. Богатуров // Международные отношения в Центральной Азии : События и документы. – М., 2011. – С. 13.

2. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня / В. Путин // Известия. 2011. 3 окт. URL: <http://izvestia.ru/news/502761> (санаи дастрасӣ 27.05.2025) ; Лукашенко А. О судьбах нашей интеграции // Известия. 2011. 17 окт. URL: <http://www.izvestia.ru/news/504081>(санаи дастрасӣ 27.05.2025) ; Назарбаев Н. Евразийский союз: от идеи к истории будущего // Известия. 2011. 25 окт. URL: <http://izvestia.ru/news/504908> (санаи дастрасӣ 27.05.2025).

3. Гарбузарова Е. Г. Центральная Азия в современных мирополитических процессах : монография / Е. Г. Гарбузарова. – Москва : Издательство «Аспект Пресс», 2020. – 192 с.

4. Звягельская И. Д. Ближний Восток и Центральная Азия: глобальные тренды в региональном исполнении / И. Д. Звягельская. – Москва : Аспект Пресс, 2019. – 224 с.

5. Малышева Д. Б. Центральноазиатский узел мировой политики / Д. Б. Малышева. – Москва : Институт мировой экономики и международных отношений РАН, 2010. – 100 с.

6. Комилова Х. Г. Государства Центральной Азии в системе региональных и международных отношений в условиях нового мирового порядка / Х. Г. Комилова // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – 2019. – № 1. – С. 116 -120.

7. Фурсов А. И. Срединность Средней Азии: Долгосрочный взгляд на место Центральной Азии в макрорегиональной системе Старого Света / А.И. Фурсов //Русский исторический журнал.-Т.1-№ 4.1998 - с.81 - 99.

8. Россия и Центральная Азия// https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e-problematika-prostranstva-sng/rossia-i-problemy-central-noj-azii/ (санаи дастрасӣ 20.10.2025).

9. В Астане состоялся Первый саммит стран Центральной Азии и России// <https://www.newscentralasia.net/2022/10/16/v-astane-sostoyalsya-perviy-sammit-stran-tsentralnoy-azii-i-rossii/> (санаи дастрасӣ 20.10.2025).

10. Россия будет укреплять торговлю с Центральной Азией – Путин // <https://crimea.ria.ru/20251009/rossiya-budet-ukreplyat-torgovlyu-s-tsentralnoy-aziey--putin-1150085333.html> (санаи дастрасӣ 20.10.2025).

11. Осиёи Марказӣ дар қаламрави рушди устувор ва шукуфӣ. <https://jumhuriyat.tj/4059-osiei-markaz-dar-alamravi-rushdi-ustuvor-va-shukufi.html> (санаи дастрасӣ 20.10.2025).

ҶАНБАҲОИ МУҲИММИ ҲАМКОРИҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар ин мақола аҳамияти геополитикӣ ва геоиқтисодии минтақаи Осиеи Марказӣ нишон дода шудааст. Инчунин масъалаҳои ҳамгироии фазои пасошуравӣ – барқарорсозӣ ва таҳкими муносибатҳо байни кишварҳои фазои пасошуравӣ, аз ҷумла Федератсияи Русия ва кишварҳои Осиеи Марказӣ, чун раванди санчидашудаи ҳамкории гуногунҷанба мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар мақола ба иштироки кишварҳо дар доираи нишасти сарони кишварҳои Осиеи Марказӣ ва Русия таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шудааст. Дар мақола, инчунин масоили таъмини амният дар Осиеи Марказӣ ва раванди ҳамкории дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллиф зикр менамояд, ки ИДМ ҳамчун заминаи асосии муколамаи бисёрҷониба оид ба муносибатҳои байни кишварҳои узви он боқӣ мемонад. Дар марҳалаи муосири рушди худ, инчунин Созмони Амнияти Аҳдномаи Дастаҷамъӣ барои амнияти низоми кишварҳои Осиеи Марказӣ аҳамияти беназир дорад, зеро он ягона сохтори бисёрҷонибаи дорой унсури низоми дар ин минтақа мебошад, ки нақши кишварҳои Осиеи Марказӣ дар ин раванд низ хеле назаррас мебошад.

Калидвожаҳо: Осиеи Марказӣ, Федератсияи Русия, нишасти сарони кишварҳои шарикони стратегӣ, ИДМ, СААД.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимов Б. Х. – номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ, сиёсати ҷаҳонӣ ва дипломатияи Донишқадаи муносибатҳои байналхалқӣ, таърих ва шарқшиносии Донишгоҳи федералии Қазон.

КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье показана геополитическая и геоэкономическое значение региона Центральной Азии. Рассмотрены вопросы интеграции постсоветского пространства - восстановление и укрепление отношений между странами постсоветского пространства на примере России и стран Центральной Азии, как проверенного варианта тесного политико-экономического сотрудничества.

В статье особо уделяется внимание участию стран в рамках саммита государств Центральной Азии и России. В статье также рассматриваются вопросы обеспечения безопасности в Центральной Азии и процесс сотрудничества в рамках Содружества Независимых Государств.

Автор отмечает, что СНГ остается основной платформой для многостороннего диалога об отношениях между его государствами -членами. На нынешнем этапе своего развития Организация Договора о коллективной безопасности также имеет уникальное значение для военной безопасности стран Центральной Азии, поскольку это единственная многосторонняя структура с военным элементом в этом регионе и роль стран Центральной Азии в этом процессе также весьма значительна.

Ключевые слова: Центральная Азия, Российская Федерация, саммит, стратегическое партнерство, СНГ, ОДКБ.

Сведения об авторе: Алимов Б. Х. - кандидат исторических наук, доцент кафедры международного отношения, мирной политики и дипломатия Институт международного отношения, истории и востоковедения Казанский федеральный университет.

KEY ASPECTS OF MODERN INTERNATIONAL COOPERATION IN CENTRAL ASIA

This article examines the geopolitical and geo-economic significance of the Central Asian region. It examines the integration of the post-Soviet space, including the restoration and strengthening of relations between post-Soviet countries, using Russia and Central Asian countries as a proven example of close political and economic cooperation.

The article particularly focuses on the countries' participation in the Central Asia-Russia summit. The article also examines security issues in Central Asia and cooperation within the Commonwealth of Independent States.

The author notes that the CIS remains the primary platform for multilateral dialogue on relations between its member states. At the current stage of its development, the Collective Security Treaty Organization also has unique significance for the military security of Central Asian countries, as it is the only multilateral structure with a military element in the region, and the role of Central Asian countries in this process is also quite significant.

Key words: Central Asia, Russian Federation, summit, strategic partnership, CIS, CSTO.

Information about the author: Alimov B. Kh. – PhD in History, Associate Professor of the Department of International Relations, Ministry of Foreign Affairs and International Relations, Kazan Federal University.

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ ФАРҲАНГӢ ВА РӢЗНОМАНИГОРИИ АБДУСАТТОР МУХТОРОВ

Қараев Ф.К., Ҳочиев К.М¹

Дар илми муосир яке аз самтҳои муҳимми таҳқиқотӣ омӯзиши ҳаёт, фаъолият ва мероси илмию публитсисти муҳаққиқон ва эҷодкорон мебошад. Таҳқиқи маҳсули меҳнати зеҳнии онҳо имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои муҳимми рушди назария ва амалияи илм равшан гарданд. Аз ҷумла, муҳаққиқон-рӯзноманигорон дар ин самт таҷрибаи арзишманди амалиро чамъ овардаанд, ки метавонад барои рушди минбаъдаи ҳам назария ва ҳам амалияи журналистика аҳаммияти муҳим дошта бошад.

Таҳқиқи таҷрибаи зиндагӣ ва фаъолияти илмии чунин шахсиятҳо нишон медиҳад, ки ташаккули онҳо ҳамчун муҳаққиқ ва эҷодкор натиҷаи роҳи тӯлонии таҷрибаи зиндагӣ, фаъолияти илмӣ ва ҷустуҷӯҳои эҷодӣ мебошад. Ин раванд одатан бо омӯзиш, меҳнати пайваста ва чамъбасти таҷрибаи амалӣ алоқаманд аст.

Мақтаби зиндагии профессор Абдусаттор Мухторов низ дар чунин замина ташаккул ёфтааст. Маҳз шавқи таҳсил ва талош барои андӯхтани дониш ӯро аз деҳаи дурдаст ба марказҳои омӯзишии ноҳия роҳнамун сохт. Ба гуфтаи муҳаққиқон, дастгирӣ ва насихатҳои оилавӣ дар ташаккули шавқу ҳаваси ӯ ба илм нақши муайян доштаанд [3, с. 33].

Абдусаттор Мухторов дар қатори муҳаққиқони маъруфи таърихи халқи тоҷик қарор дорад. Силсилаи таҳқиқоти ӯ ба масъалаҳои гуногуни таърихи Тоҷикистон бахшида шуда, давраҳои мухталифи таърихро дар бар мегирад. Хусусан таҳқиқоти ӯ дар бораи давраи Сомониён ва хусусиятҳои сохтори давлатдорӣ ин сулола дорои аҳаммияти илмӣ мебошанд.

Илова бар ин, Абдусаттор Мухторов дар омӯзиш ва муаррифии шахсиятҳои барҷастаи миллӣ низ саҳми назаррас гузоштааст. Дар ин замина як қатор очеркҳои шарҳиҳои ӯ ба ҳаёт ва фаъолияти шахсиятҳои маъруфи сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангии кишвар бахшида шудаанд. Аз ҷумла, асарҳои чун «Родмард» (дар бораи ходими сиёсӣ-ҳарбӣ Саид Носиров), «Зиндаву ҷовид» (дар бораи муаррих Моёншо Назаршоев), «Марди нақӯкор» (дар бораи ҳуқуқшинос Сафар Ҳомидов), «Садоқат ба савганд» (дар бораи генерал-майор Валихон Мамадов), «Машғалафрӯз» (дар бораи ходими маориф Абдунабӣ Боймуродов), «Ахтари тобони илми таърих» (ба муносибати 110-солагии академик Зариф Шарифович Раҷабов) ва «Дар ҷаҳон ном монд, номи нақӯ» (дар бораи муаррих Асламшо Раҳматуллоев) ба шинохти чехраҳои барҷастаи ҷомеа бахшида шудаанд.

Дар баробари фаъолияти илмӣ ва омӯзгорӣ Абдусаттор Мухторов ҳамчун рӯзноманигор низ фаъолияти назаррас доштааст. Таҷрибаи ӯ дар соҳаи рӯзноманигорӣ ва навиштаҳои сершуморааш дар матбуоти даврӣ барои омӯзиши фаъолияти журналистӣ ва ташаккули таҷрибаи касбии рӯзноманигорон аҳаммияти омӯзанда доранд.

Тибқи таърифи муосири илмӣ, «журналистика яке аз шаклҳои инъикоси оперативии воқеияти иҷтимоӣ тавассути воситаҳои ахбори омма мебошад, ки ҳадафи асосии он таъмин намудани ҷомеа ва шахсият бо иттилооти зарурӣ барои фаъолияти иҷтимоӣ ва рушди устувор аст» [10, с. 127].

Ин рисолати касбиро А. Мухторов дар фаъолияти рӯзноманигории худ пайгирифта иҷро кардааст. Навиштаҳои ӯ аз оғози фаъолияти журналистӣ хусусияти таҳлилий ва масъалагузорона дошта, ба масъалаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа бахшида шудаанд.

Ба гуфтаи муҳаққиқи журналистика М. Муродӣ: «Эҷодкор бояд проблемаҳоро, ки дигарон дида наметавонанд, мушоҳида намояд ва аз баррасии масъалаҳои мураккаби иҷтимоӣ ҳарос надошта бошад. Ҷараёни кори эҷодӣ қолабӣ нест, аммо дар ташкили он се ҷиҳат – интуитсия ва хоҳиш,

¹Қараев Фарҳод Қурбонвич – доктори илмҳои таърих, профессор, кафедраи таърихи халқи тоҷик, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; Ҳочиев Комронҷон Махмадқулович – муаллими калони факултети таърих, Донишдакаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент.

донишу ҷаҳонбинӣ ва маҳорат – нақши муҳим мебозанд» [2, с. 9]. Ин хусусиятҳо дар навиштаҳои А. Мухторов низ ба мушоҳида мерасанд, зеро ӯ аз қадамҳои аввалини фаъолияти рӯзноманигорӣ кӯшиш мекард масъалаҳои воқеии ҷомеаро баррасӣ намояд.

Фаъолияти рӯзноманигории устод А. Мухторов дорои хусусияти гуногунсамт ва серпахлу буда, онро метавон ба якҷанд марҳилаҳои ташаккули касбӣ ҷудо намуд.

Марҳилаи аввал фаъолияти ӯро дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон», ки тақрибан ҳашт сол идома ёфтааст, инчунин як соли фаъолияти ӯро дар рӯзномаи «Коммунисти Тоҷикистон» дар бар мегирад. Марҳилаи дуюм ба фаъолияти ӯ дар идораи рӯзномаи «Ватанпарвар» вобаста аст. Агар фаъолияти мустақими журналистии ӯ ба таври расмӣ баррасӣ гардад, марҳилаи аввал солҳои 1962–1970-ро фаро мегирад, дар ҳоле ки марҳилаи дуюм пас аз фосилаи муайян аз соли 1995 то солҳои охири ҳаёти ӯ идома ёфтааст.

Дар мавриди ҳар ду давраи фаъолияти рӯзноманигории худ А. Мухторов изҳор менамояд, ки аз таҷрибаи андӯхтааш қаноатманд аст. Ба гуфтаи ӯ, ҳар ду марҳилаи фаъолияти касбӣ барои ӯ ҳамчун мактаби муҳими ташаккули маҳорат ва камолоти эҷодӣ хизмат кардаанд. Бо вучуди ин, муаллиф ҳеҷ гоҳ фаъолияти худро ба таври худситоёна арзёбӣ накарда, баръакс таъкид менамояд, ки таҷрибаи касбии ӯ маҳз дар муҳити фаъолияти журналистӣ ташаккул ёфтааст. Аз ҷумла, дар ёдоварӣ аз фаъолияти худ дар рӯзномаи «Ватанпарвар» чунин менависад: «... зиёда аз 16 соли умрам дар ин идораи баландпояи меҳанпарварӣ сипарӣ шуд, ки онро барои худ ҳамчун мактаби обубоҷибии маҳорату ҷасорат медонам...» [3, с. 101].

Дар фосилаи солҳои 1970–2009 А. Мухторов расман дар идораи ягон рӯзнома фаъолият накардааст, аммо ҳамкориҳои пайвастаи худро бо воситаҳои ахбори омма идома додааст. Дар ин давра мақолаҳо ва навиштаҳои ӯ гоҳ-гоҳ дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба нашр мерасиданд. Илова бар ин, як қатор очеркҳои шарҳиҳои ӯ низ маҳсули ҳамин давраи фаъолияти эҷодӣ мебошанд.

Дар мақолаи мазкур асосан давраи аввали фаъолияти рӯзноманигории устод мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Агар фаъолияти рӯзноманигории Абдусаттор Мухторовро аз рӯи гуфтаҳои худ муаллиф баррасӣ намоем, оғози он ба давраи донишҷӯӣ – охири солҳои 1950 рост меояд. Муҳаққиқ дар асари шарҳиҳои худ қайд мекунад, ки хабару мақолаҳои ӯ ҳанӯз аз давраи донишҷӯӣ дар матбуот ва радиои ҷумҳуриявӣ нашр ва пахш мешуданд.

Дар ҷараёни таҳқиқ ва ҷустуҷӯҳои минбаъда, бо дастгирии шогирдони устод, аз ҷумла Фарҳод Қараев ва Абдуриб Қодиров, муяссар гардид, ки як силсила навиштаҳои ӯ аз саҳифаҳои рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» пайдо карда шаванд. Ин навиштаҳо асосан масъалаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиро фаро гирифта, мавзӯҳои чун ҳаёти деҳот, фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳаёти илмии донишҷӯён, варзиш, садоқат ба касб ва арзиши меҳнатро дар бар мегиранд.

Бо вучуди ин, худ Абдусаттор Мухторов бештар аз як лавҳа ёд мекунад, ки 15 март соли 1962 дар саҳифаи рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» (№ 28) таҳти унвони «Ҷароғҳои фурузон» ба таъб расидааст. Дар бораи ин рӯйдод муҳаққиқ чунин менависад: «Миёнаҳои моҳи март соли 1962 ба истироҳати баҳорӣ баромада, ҳамроҳи ҳамсабақам Ҳасанбой ба ноҳияи Колхозобод ба аёдати дӯстон рафтем. Ду-се рӯз меҳмони мардуми диёр шуда, бо ҳаёт ва фаъолияти ҷорводорони колхозии овозадори ба номи Ленин ошно гаштем. Аз ҳаёт ва фаъолияти меҳнатии говдӯши номдор Маъмура Гадоева, ки депутати Шӯрои Олии Тоҷикистон буд, як лавҳа навиштам» [3, с. 64].

Муаллиф таъкид мекунад, ки ин лавҳа, ки аслан барои рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» омода гардида буд, дар натиҷаи як мулоқоти тасодуфӣ дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» ба таъб расид. Ба гуфтаи ӯ, маҳз ҳамин нашр ба таври муайян оғози роҳи фаъолияти минбаъдаи ӯро дар соҳаи журналистика муайян кард.

Навиштаҳои давраи ҷавонӣ ва навқаламии Абдусаттор Мухторов, махсусан аз оғози фаъолияти ӯ дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон», ба мавзӯҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ бахшида шудаанд. Агар яке аз аввалин мақолаҳои ӯ, ки дар тағйир ёфтани самти фаъолияти эҷодии ӯ нақши муҳим бозид, ба ҳаёти деҳот ва дастовардҳои меҳнатии деҳқонон бахшида шуда бошад, пас мақолаи дигар – «Тайёрӣ ба конференсияи илмӣ», ки 8 апрели соли 1962 дар ҳамин рӯзнома нашр гардид, аллақай масъалаҳои марбут ба фаъолияти илмии донишҷӯёнро баррасӣ мекард.

Мувофиқи маълумоте, ки дар раванди таҳқиқ дастрас гардид, танҳо дар соли 1962 дар саҳифаҳои рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» 16 мақолаи А. Мухторов нашр шудааст. Ин нишондиҳанда дар муқоиса бо солҳои минбаъда яке аз пурсамартарин давраҳои фаъолияти рӯзноманигории ӯ дар солҳои 1960–1980 ба ҳисоб меравад.

Рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» дар ин давра ва, умуман, дар тамоми давраи фаъолияти худ аз замони таъсис то пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, яке аз минбарҳои муҳими матбуоти тоҷик маҳсуб меёфт, ки дар муҳити он як қатор шахсиятҳои барҷастаи адабиёт ва публицистика ташаккул ёфтаанд. Аз замони таъсиси худ дар соли 1930 ин рӯзнома тадричан ба мактаби муҳими журналистика табдил ёфта, дар ҳаёти кормандони он рӯзноманигорон ва публицистони маъруф фаъолият мекарданд.

Дар даврае, ки Абдусаттор Мухторов дар идораи ин рӯзнома фаъолият дошт, вазифаи сармуҳарриро Бобо Худойдодов, Мутеулло Начмиддинов ва Ибодулло Файзуллоев иҷро мекарданд. Ҳамчунин дар давраҳои гуногун шахсиятҳои маъруфи адабиёт ва публицистика, аз ҷумла Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода ва Фазлиддин Муҳаммадиев, аз мактаби рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» гузаштаанд [7, с. 167].

Абдусаттор Мухторов низ аз ҳамин муҳити эҷодӣ гузашта, дар хотироти худ зикр мекунад: «Сабаки аввалини рӯзноманигориро аз сармуҳаррир Бобо Худойдодов ва инсони шариф, журналисти номии рӯзномаву симои тоҷик Абдумачид Замонов омӯхтам» [3, с. 67].

Аз нигоҳи мавзӯ ва жанр навиштаҳои ӯ гуногунанд. Рӯзноманигор ба масъалаҳои мухталифи иҷтимоӣ тавачҷуҳ намуда, дар баъзе ҳолатҳо маводҳо бо супориши идораи рӯзнома таҳия мешуданд. Аммо омили асосӣ сатҳи таҳлил ва масъулияти касбӣ дар навишти чунин маводҳо мебошад.

Дар фаъолияти ҳар як рӯзноманигори касбӣ одатан ду самти асосии эҷодӣ мушоҳида мешавад: аввал, навиштаҳое, ки бо ташаббуси шахсии муаллиф эҷод мешаванд ва дуюм, маводҳое, ки дар асоси супориши идораи рӯзнома омода мегарданд. Дар ҳар ду ҳолат масъулияти касбӣ ва риояи меъёрҳои журналистӣ бояд роҳнамои фаъолияти эҷодӣ бошанд. Дар навиштаҳои А. Мухторов низ ин хусусият ба мушоҳида мерасад.

Дар замони шӯравӣ яке аз мавзӯҳои муҳими таҳқиқоти журналистӣ масъалаҳои иҷтимоӣ ва идорӣ буданд, ки аксаран бо супориши идораҳои рӯзнома ё сохторҳои ҳизбӣ омода мегардиданд. Ба гуфтаи худ Абдусаттор Мухторов, яке аз аввалин супоришҳои ҷиддии журналистӣ, ки ба ӯ вогузор гардид, аз ҷониби Кумитаи Марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон пешниҳод шуда буд.

Ин гуна мавзӯҳои мураккаб ва пурмасъулият одатан ба рӯзноманигороне супурда мешуданд, ки қобилияти таҳлил ва таҳқиқи мустақилона доштанд. А. Мухторов аз аввалин навиштаҳои худ тавонист эътимоди хонандагон, роҳбарияти рӯзнома ва ниҳодҳои ҳизбиро ба даст оварад.

Аз ҷумла, мақолаи ӯ бо номи «Золусайнҳо», ки ба масъалаи муносибати ноадолатонаи роҳбарияти мактаби миёна ва шӯбаи маорифи ноҳияи Ҳисор бахшида шуда буд, воқуниши ҷиддиро дар сатҳи Вазорати маорифи Тоҷикистон ба вучуд овард. Ин мақола боиси баррасии масъала дар сатҳи идорӣ гардида, эътимоди идораи рӯзнома ва Кумитаи Марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистонро нисбат ба фаъолияти журналистии ӯ бештар намуд.

Дар натиҷа, бисёр масъалаҳои баҳсноки ҳаёти деҳот барои таҳқиқ ба А. Мухторов супурда мешуданд. Дар ёдоварии яке аз чунин ҳолатҳо рӯзноманигор менависад, ки сармуҳаррири ҳамонвақтаи рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» М. Начмиддинов субҳи яке аз рӯзҳои моҳи октябри соли 1963 ӯро ба ҳузур даъват намуда, чунин гуфтааст: «Абдусаттор, шумо ҳисоршинос шудед... Дирӯз маро котиби якуми Ҳизби коммунисти чумхурӣ ба ҳузураш хонда, супориши қатъӣ дод, ки ба арзу шикояти мардум бештар диққат диҳем. Аз Ҳисор арзу шикоят ба унвони ҳизб хеле зиёд ворид мешавад...» [3, с. 69].

Самараи ин даъват ва супориши сармуҳаррир мақолаи таҳқиқии А. Мухторов таҳти унвони «Ҳокими Овзикенти Боло ва безорӣи ӯ» (Комсомоли Тоҷикистон. – 6.02.1963) гардид, ки мавқеи рӯзноманигорро дар назди ҷомеа ва роҳбарияти Ҳизби коммунисти Тоҷикистон тақвият бахшид. Дар мақола зикр мешавад, ки «саркори бригада Темур Юсуфов ном шахс 12 гектар замин колхозро дар мавзеи Овзикенти Боло ба манфиати шахсии худ истифода кардааст» [3, с. 69]. Барои таҳқиқи ин масъала рӯзноманигор чанд рӯз дар ноҳияи Ҳисор қарор гирифта, ҳолати воқе-

иро ҳамаҷониба омӯхта, далелҳои дар аризаҳои шикоятӣ сокинон овардашударо санҷидааст. Натиҷаи ин таҳқиқот ба навиштани мақола ва баррасии масъала дар сатҳи идорӣ оварда расонид, ки дар ниҳоят боиси ҷазо гирифтани шахсони гунаҳкор гардид.

Маҳз чунин навиштаҳо боис гардиданд, ки минбаъд дар масъалаҳои баҳсноки ҳаёти хоҷагии деҳот идораи рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» пайваста А. Мухторовро барои анҷом додани таҳқиқоти журналистӣ сафарбар намояд.

Дар силсилаи мақолаҳои таҳқиқии ӯ оид ба ҳаёти хоҷагии деҳот як қатор маводҳоро метавон ном бурд, ки дар жанрҳои гуногуни журналистӣ навишта шудаанд. Аз ҷумла:

- «Чароғҳои фурӯзон» (Комсомоли Тоҷикистон. – 15.03.1962);
- «Ташаббуси порсола кани?» (Комсомоли Тоҷикистон. – 5.09.1962);
- «Ба кордон кор осон» (Комсомоли Тоҷикистон. – 5.09.1962);
- «Барои чилсентнери ҳосили пахта» (Комсомоли Тоҷикистон. – 18.07.1962);
- «Боз як ғайрат» (Комсомоли Тоҷикистон. – 15.11.1963);
- «Шухрат аз меҳнат» (Комсомоли Тоҷикистон. – 29.11.1963);
- «Дар бригадаи машҳур» (Комсомоли Тоҷикистон. – 14.02.1965);
- «Тачрибаи саркор» (Комсомоли Тоҷикистон. – 30.08.1968);
- «Деҳоти колхозӣ ободу зебо мешавад» (Комсомоли Тоҷикистон. – 12.08.1969).

Дар матбуоти шуравии солҳои 1950–1980 яке аз мавзӯҳои асосии воситаҳои ахбори омма, махсусан матбуоти даврӣ, инъикоси ҳаёти хоҷагии деҳот ба шумор мерафт. Аз рӯзноманигорон талаб карда мешуд, ки дастовардҳо ва мушкилоти соҳаҳои гуногуни хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла пахтакорӣ ва чорводориро бо далелҳои мушаххас ва таҳлили воқеӣ нишон диҳанд.

Дар мақолаҳои А. Мухторов, аз ҷумла «Ба кордон кор осон», «Деҳоти колхозӣ ободу зебо мешавад», «Барои чилсентнери ҳосили пахта», «Боз як ғайрат», «Шухрат аз меҳнат», «Дар бригадаи машҳур» ва «Тачрибаи саркор» дастовардҳои деҳқонони тоҷик дар соҳаҳои гуногуни пахтакорӣ ва фаъолияти хоҷагии деҳот дар асоси таҳқиқоти журналистӣ баррасӣ шудаанд. Дар ин маводҳо тачрибаи пешқадами деҳқонон ва мутахассисони соҳа таҳлил гардида, нишон дода мешавад, ки муваффақиятҳои онҳо натиҷаи меҳнати тӯлонӣ ва тачрибаи амалӣ мебошанд.

Дар айни замон, фаъолияти воситаҳои ахбори оммаи шуравӣ дар чунин мавзӯҳо аз ҷониби давлат низ дастгирӣ мешуд. Муаллифони асари «Чор назарияи матбуот» матбуоти шӯравиро ҳамчун намунаи матбуоти авторитарӣ арзёбӣ намуда, ҳамзамон қайд мекунад, ки яке аз хусусиятҳои муҳими он дастгирӣ ва маблағгузори воситаҳои ахбори омма аз ҷониби давлат буд [9, с. 159].

Бояд таъкид намуд, ки фаъолияти рӯзноманигорӣ бе қобилияти эҷодӣ ғайриимкон аст. Гарчанде адабиёт бештар ба эҷоди бадеӣ таъя мекунад, журналистика ва публицистика низ шакли махсуси фаъолияти эҷодӣ мебошанд. Ин ду соҳа дорои монандиҳо буда, ҳамзамон фарқиятҳои муҳими худро доранд. Агар адиб воқеаҳо ва ҳодисаҳоро тавассути тасвири бадеӣ ва унсурҳои тахайюлӣ инъикос намояд, рӯзноманигор ӯ публицист бояд масъалаҳоро баррасӣ кунад, ки барои ҷомеа дар замони муайян муҳим ва актуалӣ мебошанд.

Ба гуфтаи профессор И. К. Усмонов: «Публицистика ба ҳақиқати воқеӣ, ба имрӯз сару кор дорад. Ёди гузашта ва ишораи фардо ҳам дар публицистика ба воқеаи имрӯз тааллуқ дорад. Барои публицистика муҳим моҳияти имрӯз аст; образ ва ҳаёл ӯ аслан лозим нестанд, ӯ танҳо василаи иловагӣ мебошанд. Публицистика ба ҳақиқати зиндагӣ, яъне ба воқеа ва шахси мушаххас бо ном ва макони муайян сару кор дорад» [6, с. 8].

Дар навиштаҳои аввали А. Мухторов, ҳатто дар сарлавҳаҳои лавҳаҳо ва мақолаҳои ӯ, нишонаҳои касбияти баланди публицистӣ ва рӯзноманигорӣ мушоҳида мешаванд. Сарлавҳа яке аз унсурҳои муҳимми маводи рӯзноманигорӣ ба ҳисоб меравад, зеро маҳз он таваҷҷуҳи хонандаро ба матн ҷалб намуда, ӯро ба мутолиаи минбаъдаи мавод раҳнамун месозад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқоти назариявии журналистика масъалаи сарлавҳа ҳамчун ҷузъи муҳимми сохтори матни журналистӣ мавриди баррасии муҳаққиқон қарор гирифтааст. Аксари онҳо бар он назар ҳастанд, ки сатҳи касбияти рӯзноманигор то андозае дар интиҳоби дурусти сарлавҳа низ инъикос меёбад.

Агар дар лавҳаҳо ва мақолаҳои «Чароғҳои фурӯзон» (Комсомоли Тоҷикистон. – 15.03.1962), «Дар бригадаи машҳур» (Комсомоли Тоҷикистон. – 14.02.1965), «Ташаббуси порсола кани?»

(Комсомоли Тоҷикистон. – 5.09.1962), «Ба кордон кор осон» (Комсомоли Тоҷикистон. – 5.09.1962), «Деҳоти колхозӣ ободу зебо мешавад» (Комсомоли Тоҷикистон. – 12.08.1969) ва дигар маводҳои монанд масъалаҳои мубрами ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии солҳои 1960-уми давраи шуравӣ инъикос ёфта бошанд, пас дар очеркҳои «Ибтидои роҳ», «Қиссаи талх», «Рӯ ба парвоз оварем» ва дигар навиштаҳои жанри очерк масъалаҳои баррасӣ шудаанд, ки хусусияти фарогиртар дошта, барои даврони гуногуни иҷтимоӣ аҳамияти тарбиявӣ ва маънавий доранд.

Дар чунин очеркҳо, одатан, масъалаҳои марбут ба ҳаёт, фаъолияти меҳнатӣ ва талошҳои шахсиятҳо ё фаъолияти муассисаҳо ва корхонаҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, арзишҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла садоқат ба меҳнат, масъулиятшиносӣ ва талош барои пешрафти ҷомеа нишон дода мешаванд.

Ба ин тартиб, фаъолияти рӯзноманигории Абдусаттор Мухторов дорои хусусияти густурда ва гуногунсамт мебошад. Дар доираи як мақола фаро гирифтани тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ӯ имконнопазир аст. Зеро ӯ аз ҷумлаи рӯзноманигорони фаъол ва сермаҳсул ба шумор меравад, ки танҳо фаъолияти ӯ дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» метавонад мавзӯи як таҳқиқоти мукамал ва чандҷанба гардад.

Дар баробари ин, фаъолияти минбаъдаи ӯ дар рӯзномаҳои «Коммунисти Тоҷикистон» ва «Ватанпарвар», инчунин силсилаи очеркҳои публицистии ӯ низ ниёз ба таҳқиқоти алоҳида доранд, ки метавонанд ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти эҷодӣ ва рӯзноманигории ин муҳаққиқро боз ҳам равшантар нишон диҳанд.

АДАБИЁИ ИСТИФОДАШУДА

1. Корконосенко, С. Г. Основы журналистики : учебник для вузов / С. Г. Корконосенко. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 287 с.
2. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. – Душанбе, 2013. – 178 с.
3. Мухторов, А. Саргузашти марди роҳ / А. Мухторов. – Душанбе, 2011. – 156 с.
4. Саъдуллоев, А. Горизонти публицистики / А. Саъдуллоев. – Душанбе, 2009. – 306 с.
5. Тертычный, А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертычный. – М. : Аспект-Пресс, 2011. – 320 с.
6. Усмонов, И. К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 134 с.
7. Усмонов, И. К., Давронов, Д. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. К. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе, 2009. – 360 с.
8. Ученова, В. В. Три грани теории журналистики : гносеологические проблемы публицистики / В. В. Ученова. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 177 с.
9. Сиберт, Ф. С., Шрамм, У., Питерсон, Т. Четыре теории прессы / Ф. С. Сиберт, У. Шрамм, Т. Питерсон. – М., 1998. – 220 с.
10. Чевозерова, Г. В. Основы теории журналистики / Г. В. Чевозерова. – Тольятти, 2013. – 138 с.
11. Мухторов, А. Родмард / А. Мухторов. – Душанбе : Ирфон, 1994. – 93 с.
12. Мухторов, А., Раҳматуллоев, А. Зиндаву ҷовид / А. Мухторов, А. Раҳматуллоев. – Душанбе, 1994. – 63 с.
13. Мухторов, А. Марди наққор / А. Мухторов. – Душанбе : Сино, 2000. – 30 с.
14. Мухторов, А. Садоқат ба савганд / А. Мухторов. – Душанбе, 2007. – 43 с.
15. Мухторов, А. Машъалафрӯз / А. Мухторов. – Душанбе : Эр-Граф, 2009. – 67 с.
16. Мухторов, А. Ахтари тобони илми таърих / А. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 344 с.
17. Мухторов, А. Дар ҷаҳон ном монд, номи наққор / А. Мухторов. – Душанбе : Пойтахт, 2016. – 135 с.

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ ФАРҲАНГӢ ВА РӢЗНОМАНИГОРИИ АБДУСАТТОР МУХТОРОВ

Мақола ба яке аз масъалаҳои анъанавӣ, вале муҳим дар журналистикаи тоҷик – шинохти ҷеҳраҳои муҳаққиқон ва рӯзноманигорони амалӣ, бахшида шудааст. Муаллиф дар хусуси яке аз

муаррихони варзида ва рӯзноманигорони муваффақ, публитсисти барҷаста Абдусаттор Мухторов сухан ронда, дар мавриди фаъолияти рӯзноманигории ӯ баҳс мекунад. Дар мақола сабабҳои таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба фаъолияти илмию амалии Абдусаттор Мухторов, оғози фаъолияти рӯзноманигорӣ, мавзӯҳои асосии таълифоти ӯ ҳамчун рӯзноманигор таваҷҷуҳ карда мешавад.

Муаллифи мақола аз паҳлуҳои гуногуни фаъолияти илмию рӯзноманигории Абдусаттор Мухторов сухан ба миён оварда, таъкид мекунад. Дар баробари саҳми арзанда доштан дар омӯзиши таърихи миллати тоҷик, ӯ як рӯзноманигори муваффақе ҳам буд, ки фаъолияти рӯзноманигорӣ ва публитсистиаш ба таҳқиқоти амиқ ниёз дорад. Дар баробари ин дар мақола гуфта мешавад, ки фаъолияти рӯзноманигории А. Мухторовро ба самтҳо ва давраҳои гуногун ҷудо намудан мумкин аст. Аз ҷумла, яке аз самтҳои асосии фаъолияти ӯ қор дар идораи рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» ба шумор меравад, ки А. Мухторов маҳз дар он ҷо ба рӯзноманигори муваффақ табдил ёфт.

Дар мақола навиштаҳои рӯзноманигор дар саҳифаҳои «Комсомоли Тоҷикистон» таҳлил карда мешаванд ва гуфта мешавад, ки самти дигари фаъолияти А. Мухторов – публитсистикаи ӯ, низ бояд махсус таҳқиқ карда шавад. Муаллиф барои собит намудани андешаҳои худ ба сарчашмаҳои муътамад рӯ меорад.

Калидвожаҳо: журналистика, публитсистика, мақола, очерк, лавҳа, жанрҳои журналистика, таърих.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қараев Фарҳод Қурбонович – доктори илмҳои таърих, профессор, кафедраи таърихи халқи тоҷик, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон). Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Кларина С., 22. Телефон: (+992) 933131041

Ҳоҷиев Комронҷон Маҳмадқулович – муаллими калони факултети таърих, Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент (Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон). Суроға: 735500, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ, 108. Телефон: (+992) 921016667. E-mail: komron080392@gmail.com

ВЗГЛЯДЫ НА ЖУРНАЛИСТСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АБДУСАТТОРА МУХТОРОВА

Статья посвящена одному из традиционных, но важных вопросов таджикской журналистики – распознаванию лиц исследователей и практикующих журналистов. Авторы рассказывают о выдающемся публицисте Абдусатторе Мухторове, известном историке и успешном журналисте, обсуждая его публицистическую деятельность. В статье рассматриваются причины интереса к научной и практической деятельности Абдусаттора Мухторова, его начало в журналистике, а также основные темы его произведений как журналиста.

Авторы статьи описывают различные аспекты научной и публицистической деятельности Абдусаттора Мухторова, подчеркивая, что помимо его ценного вклада в изучение истории таджикского народа, он также был успешным журналистом, чья публицистическая деятельность требует глубокого исследования. В то же время статья отмечает, что журналистскую деятельность А. Мухторова можно разделить на различные направления и периоды. Одним из основных направлений его работы является сотрудничество с редакцией газеты «Комсомоли Тоҷикистон», где он добился успеха как журналист.

В статье анализируются публикации журналиста на страницах «Комсомола Таджикистана», и отмечается, что еще одной сферой его деятельности является журналистика, которая также требует специального расследования. Авторы обращаются к достоверным источникам для подтверждения своих идей.

Ключевые слова: публицистика, журналистика, статья, эссе, мемориальная доска, жанры публицистики, история.

Сведения об авторах: Қараев Фарҳод Қурбонович – доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа Таджикского национального университета (Душанбе, Республика Таджикистан). Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Кларина С., 22. Телефон: (+992) 933131041. Электронная почта: karaevfarhod@gmail.com.

Ходжиев Комронжон Махмадкулович – старший преподаватель исторического факультета Таджикского педагогического института в Панджакенте (Панджакент, Республика Таджикистан). Адрес: 735500, Республика Таджикистан, г. Панджакент, проспект Рудаки, 108. Телефон: (+992) 921016667. Электронная почта: komron080392@gmail.com.

ABOUT THE JOURNALISTIC ACTIVITY OF ABDUSATTOR MUKHTOROV

This article delves into a traditional yet significant aspect of Tajik journalism: the recognition of scholars and practicing journalists. Focused on the prominent figure Abdusattor Mukhtorov, renowned for his prowess as both a historian and journalist, the authors explore his journalistic endeavors. Beginning with his journalistic origins, the piece delves into the core themes prevalent in his works.

The authors offer a comprehensive view of Abdusattor Mukhtorov's scholarly and journalistic pursuits, underscoring his dual role in contributing to Tajik history studies and excelling as a journalist. They highlight the necessity for thorough research in understanding his journalistic impact. Moreover, the article delineates the various phases and facets of A. Mukhtorov's journalistic career, particularly emphasizing his fruitful collaboration with the Komsomol Tojikiston newspaper.

Examining his contributions within the pages of Komsomol of Tajikistan, the article underscores another dimension of his journalistic influence, warranting specific scrutiny. Throughout, the authors substantiate their assertions by drawing upon credible sources, lending credence to their analysis.

Keywords: journalism, journalism, article, essay, plaque, genres of journalism, history. E-mail: karaevfarhod@gmail.com.

Information about the Authors: Khojiev Komronjon Mahmadqulovich – Senior Lecturer, Faculty of History, Tajik Pedagogical Institute in Panjakent (Panjakent, Republic of Tajikistan). Address: 735500, Republic of Tajikistan, Panjakent, Rudaki Avenue, 108. Telephone: (+992) 921016667. E-mail: komron080392@gmail.com.

Karaev Farhod Qurbonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of History of the Tajik People, Tajik National University (Dushanbe, Republic of Tajikistan). Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Klarina S. Street, 22. Telephone: (+992) 933131041. E-mail: karaevfarhod@gmail.com.

ЗНАЧИМОСТЬ РОЛЬ ОЗЕЛЕНЕНИЯ В ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ САДОВО-ПАРКОВОГО ИСКУССТВА

Мухиддинова Р. К.¹

Растительная среда в садово-парковом строительстве всегда и везде имела определенное традиционное значение. И основная роль, предназначенная зеленым насаждениям в саду, всегда было создание тени – укрытия от прямых солнечных лучей в знойное жаркое время дня. Также в садах наблюдалось таинственность, комфортность, эстетичность, интимность и гармония с природной средой. С учётом всего этого создаётся декоративно - художественный, национально - традиционный облик садовых комплексов совместно с зеленым фоном, как форма спокойствия и созерцания.

В парке Саргона II (VIII век до н. э.), который был создан на склоне каменной горы, были высажены кипарисы, кедры, платаны, ивы, тополя, лавры, самшит и плодовые деревья, привезенные из других стран [7, с.4].

Привлекает внимание и достойна рассмотрения ковровая миниатюра древнеперсидского сада «Парадиз» эпохи Сасанидского Ирана III-IV в. н. э. Рисуночный ассортимент зелени в саду имеет сходство с такими деревьями, как стройные кипарисы, высокоствольные чинары, плакучие ивы, восточные айланты, тополя, придающий вид живой зеленой ограды фруктовые деревья и вьющиеся низкорослые красивоцветущие растения (рис.1).

Рисунок 1. Древнеперсидский ковер изображения сада «Парадиз» Сасанидского Ирана III-IV вв.

Особенность садово-паркового строительства заключается во взаимосвязи с компонентами природной среды. Одним из составляющих элементов сада является зелень. Истоки озеленения можно отнести к древним корням зарождения садов.

Молодой исследователь Севастопольского Госуниверситета Деньгуб Е.А. в своей работе указал, что, сад «Парадиз» имел прямоугольную форму и ограждался кирпичной стеной. Между каналами высаживались цветы: розы, лилии, тюльпаны, маки, а также деревья - кипарис, персик. [3, с.9].

¹Мухиддинова Р. К – кандидат архитектурных наук, старший преподаватель кафедры «Дизайн архитектурной среды и реставрация» Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими .

В книге британского исследователя по археологии Дэвида Стронаха «Пасаргады: отчет о раскопках» (Оксфорд, 1978), рассмотрена реконструкция дворцового сада Кира Великого в Пасаргадах (550 г. до н.э.). Скорее всего, он был засажен кипарисом, гранатом и вишней [19, с.3]. Из литературных источников достоверно известно, что приемы садово-парковых композиций персов передавались от поколения к поколению в течении тысячелетий. В примере, приведенных в электронных источниках, тогдашних улиц украшали восемь рядов тополей и платанов и живая изгородь из кустов жасмина [10, с.1].

В испано-мавританских садах (VIII- XIVвв.) использовались планировочные решения в стиле «Патио» (внутренние дворики-сады). Традиционное значение каждого экземпляра растения была важна, поскольку использование большого количества цветов и пряных трав являлось особенностью мавританских садов. Деревья и кустарники высаживались свободно, и не подвергались стрижке. Наиболее распространённым традиционным методом было использование великолепного кипариса (символа бесконечности) и ароматизированных фруктовых деревьев, например абрикоса, апельсинов (символ молодости и обновления). Из цветов: – розы, ирисы, лилии, различные ковровые посадки [19, с.5]. Примером этому являются летние сады Хенералифе, сады Альгамбры, (1350 и 1500 гг.), особенно красивое место садовой территории является- «кипарисовый двор» - Хардин-да-ла-Султана. Это лучше всего сохранившийся сад мусульманской Испании [11, с.3].

В основе озеленения сада «Чор-бог» по исследованию ученых Рахимова К.Д. и Файзуллаева Н.Н., посадками различной породы фруктовых и стриженных декоративных деревьев, и кустарников являлись: чинары, виноградники, плакучие ивы и разнообразные сорта хвойных деревьев. Они блистали своим изяществом и убранством.

Растения подбирались не только с эстетической точки зрения, но и композиционно, чтоб при дальнейшем росте располагались удобно друг от друга, не мешали росту и развитию [16, с.4]. Заранее определялся список ассортиментов зелени, куда входили порода, возраст, форма, свойство и символические значения растений. Традиционным значением высокорастущих тополей являлась защита в качестве зеленой стены от внешнего пространства, от пыльных ветров, также сохранение микроклимата. Они обычно высаживались по периметру садов. По словам доктора архитектуры профессора Айдаровой Г.Н., возможно, деревья и растения давали не только тень, но и воспринимались как центр знаний, символизировали таинства [9, с.12].

В саду Дарвиша Мухаммада Тархана в Самарканде были разбиты ступенчатые площадки и посажены прекрасные карагачи (вязы), кипарисы и белые тополя. Тщательному выбору и сочетанию древесных пород, мастера и зодчие придавали большое значение. Специфическое традиционное значение сочетания было дано декоративным и фруктовым породам со снежно-белыми, розовыми соцветиями весной и оранжево-красными плодами в зеленой листве летом и осенью. Цветы же подбирались по принципу непрерывности цветения: отцветали одни, расцветали другие [2, с.453].

Деревья в садах обеспечивали защиту от солнца. Ими часто являлись пальмы, кипарисы и кедры, которые имели приподнятую форму и давали постоянную тень. Цветущими растениями были олеандры, гибискусы, жасмины, розы, жимолости, лимоны или апельсины. Кустарники были выбраны из-за их буйного цветения, их аромата, который привлекает птиц и бабочек [5, с.6].

В «Научных рекомендациях по возрождению садов в стиле Чор-бог», автор Садыкова С. Н. даёт перечень древесно-кустарниковых пород и цветов, которые были использованы в свое время в среднеазиатских средневековых садах. Зелёные насаждения в исламских садах формировались со ссылкой на упомянутые в Коране, названий трав и цветов, списки растений ботаников Ибн Вафид (1075г.), Ибн Бассала (1080г.), Ибн Ал-Аввала (1180г.), отца арабской ботаники Абу Ханифад -Динавари (820-895гг.), Ибн ал Бай-Тар (1248г.), а так же земледельческого трактата «Иршад-аз Зир'а», написанного в Герате 1515-16г. Высокие хвойные или лиственные деревья (кипарис, кедр, тополь) обычно сажались по периметру сада, поскольку они могли выстоять при ветре и отсутствии достаточной воды. Цитрусовые деревья, такие как лимоны, мандарины, грейпфруты, являлись составляющей традиционного сада «Чор-баг», но с учетом разных климатических мест-

ностей. Как плодоносящие деревья использовались грецкий орех, гранат, абрикос, слива, вишня, чернослив, айва, груша, тутовое дерево, персик, яблоня, фисташковое дерево, хурма. Из декоративной флоры, часто встречающейся в миниатюрах (XVI в.) является: восточный чинар, тополь, кипарис, кедр, можжевельник, белый тополь, узнаваемый как самаркандский тополь, красный клен. Ясень, дуб каменный, дуб пробковый, вяз, зонтичная сосна являлись стойкими деревьями. Декоративные кусты в виде олеандра, темно-красного гибискуса, люмбаго, гардения, которые были посажены в виде изгороди и усиливая геометрию планировки сада, создавали традиционный колорит восточных садов.

Отличительная характерная особенность садово-парковой западной архитектуры от исламского (восточного) в том, что в ландшафтной среде запада использовались декоративные, а в восточных садах совмещенные (декоративно-плодовые) виды деревьев.

В исламских садах всё создавалось с осмыслением, с учетом тенденций Корана. Деревья имели свою собственную символику, например кипарисы - означают вечность, платан (чинор) – символ покоя. В садах строго было запрещено ставить статуи людей и животных, а стрижка кустов ограничивалась созданием геометрических форм. Принципиальным делом было не сажать хвойные породы деревьев с листопадающими видами.

Дух сада «Чор-бог» всегда создавали кипарисовые колонновидные аллеи, подчеркивающие строгую планировку сада [17, с.8].

В Бабуридских садах переплелись две ветви символов паркового искусства Индуизма и ислама: плодовые, тисовые, вечнозеленые, вертикальные деревья, а также большая любовь к природе, животным, птицам. А чинара Азиатской почиталась необыкновенной. [12, с.5].

Рисунок 2. Коллаж растительности использовавших в исторических садах «Чор-бог» и растений, имеющие место в нём, согласно средневековым миниатюрам и трактатам.

Проведенные исследования Алпаткиной Т. Г. на айване дворца Варахши (в 30 км к западу от Бухары), представлены все составные части реального царского сада, известного с древности до позднего средневековья: плодовые и декоративные деревья, цветы, водоемы с рыбами, животные для охоты. Также некоторые найденные останки растительности имеют форму некоторых видов деревьев, как гранат, вишня, акация, тополь (сады Самарканда, Бухары, Герата XV–XVIII вв.), виноградная лоза (рис.2).

Пригородные сады Бухары в X в. «были полны прекрасных плодов: груш, миндаля, орехов, черешни, винограда».

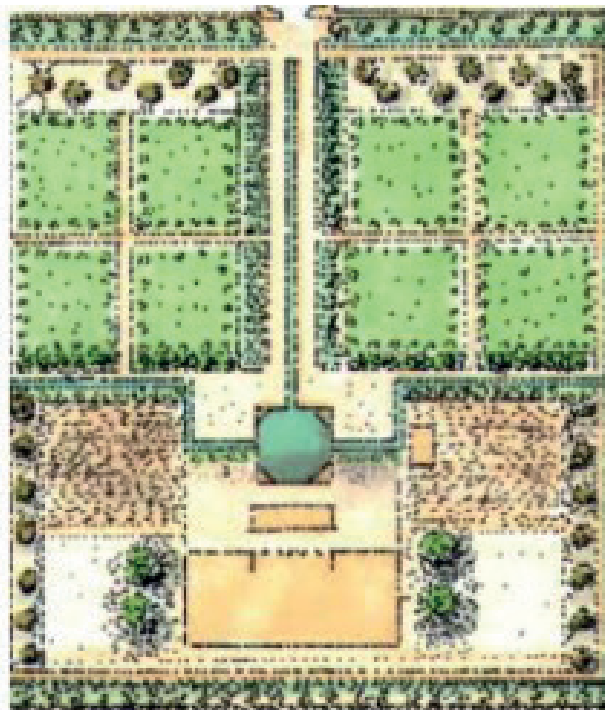
В земледельческом трактате «Иршад-аз Зира'а» (Герат, начало XVI в.) в «Главе о посадке саженцев, цветов, деревьев, душистых трав, об устройстве чарбага и последовательности его возведения» из плодовых деревьев названы абрикос, персик, груша, гранат, айва, вишня, черешня.

Пугаченкова Г. А. пишет: самаркандский ассортимент менее отличался от гератского. Вероятно, к нему следует добавить яблоки и миндаль. Экзотическую растительность в среднеазиатские сады завозили в XV веке. В настенной живописи ряда мавзолеев того времени в Самарканде и Шахрисябзе наряду с обычными для Средней Азии деревьями, изображены какие-то пальмовидные экзоты [8, с.45].

Алпаткина подчеркнула Т. Г., что «...начиная с XIV века, разнообразные деревья, которые росли в садах и парках Ирана, Средней Азии, Индии, Афганистана были изображены в миниатюрах, на коврах и тканях, такие как абрикос, персик, айва, цитрон, лимон, померанец, миндаль, орех, чинара, кипарис, ива, карагач, платан, шиповник, сосна и пихта».

Виноградники часто упоминаются вместе с садами. Виноград рос в саду Баг-и-Мурад в пригороде Герата в XV в.

Молодой исследователь из Малазии Н.Ансари в своем труде об исламских садах рассмотрела и привела как пример некоторых растений, (рис.3) часто используемых в садах средневековья [18, с. 25].

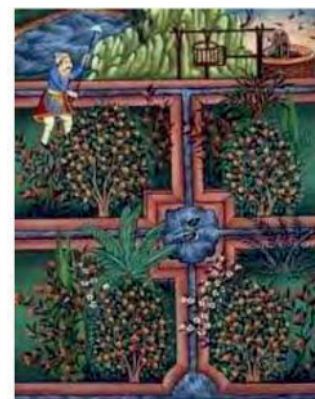
Рисунок 3. Планировка сада Чорбог, который считается прототипом исламских садов во всем мире.

Перечень цветов в восточных средневековых садах, парках и цветниках весьма обширен (рис. 4). А в типовом чорбоге XVI в. предписывалось сажать фиалки, ирисы, крокусы, нарциссы, тюльпаны, анемоны, жасмин, пионы, бархатцы, розы и маки, лотос, пионы, лилии [1, с.6].

Рисунок 4. Баги Вафо (Сад верности) был первым садом Бабура. Это был Чахор-бог. Из окон открывается вид на реку, протекающую между крепостью и садом. Он дает много апельсинов, лимонов и гранатов.

Средневековые поэты считали мак — символом вечной жизни, нарцисс — выражением томления, кипарис — вечностью, розу — неверностью, клевер — вуалью Божьей милости, фиалку олицетворением застенчивости, а гибискус, который в теплом климате цвел круглый год — постоянством [13, с.7].

По исследованиям Залесской С.Л., в городах южной части Средней Азии (до второй половины XIXв.) дендрофлора имела менее традиционный ассортимент. К числу таких назывались тополь белый, тополь

пирамидальный, ива высокая, туя восточная, шелковица, карагач, айва, слива, абрикос, яблоня, груша, персик, виноград, из цветочных разводили бальзамин, бархатцы, мальву, хатьму, сафлор, в некоторых частях Средней Азии разводили мелкоцветные розы [4, с.14]. Интродукцией декоративных растений для озеленения городов и поселков Средней Азии стали заниматься с второй половины –XIX века [6, с.137].

Холов А.А. в своих исследованиях подчеркнул, что использования кипариса среды других хвойных пород имеет древние истоки своего зарождения, как тополь, кедр, платан и др. Этот не прихотливый хвойный вид различается по форме, виду и колоритностью. (голубая, желтая, компактная, канделябронидно-плакучая, многоствольная, пирамидальная, плосковеточковая, нитевидная, шаровидная) [14, с.7]. По мнению доктора биологических наук Эргашевой Г.Н. древовидные лианы, как эстетико-декоративное форма зеленого покрытия и архитектурно- художественного облика садовых комплексов в научном аспекте рассматривались и изучались начиная с XVI века [15, с.14].

На основе изученных материалов на тему значимость роль озеленения в истории формирования садово-паркового искусства, нами был составлен перечень некоторых древесных кустарников и цветковых растительностей (табл.1.) в последовательности развития садово паркового строительства знаменитых исторических садах мира.

Таблица 1. - Перечень некоторых растений, используемых в садово-парковых садах.

Распространённое имя	Ботаническое название
Деревья хвойные	
Арча (можжевельник)	Juniperus
Кедр	Cedrus
Кипарис вечнозеленый	Cupressus sempervirens
Сосна	Pinus sylvestris
Туя/кипарисовые	Thuja
Деревья лиственные	Деревья лиственные
Дуб	Quercus
Ива	Sálix) — род остролистный
Карагач (вязь)	
Магнолия	Ulmus L.
Платан/Чинара	
Тополь	Magnolia
Деревья пальмовые	Ficus sycomorus
Банан/пальма	Rópulus
Пальма	Деревья пальмовые
Финиковая пальма	Musa ×paradisiaca
Деревья плодовые	Palmae
Абрикос	Phoenix
Айва	Деревья плодовые
Апельсин	Prunus armeniaca
Виноградная лоза/виноград	Cydonia oblonga
Вишня	Cītrus × sinēnsis
Гранат	Vitis
Груша	Prunus serotina
Лимон	Punica dranatum

Миндаль	<i>Pyrus communis</i> and many more.
Оливковое дерево	<i>Citrus limon</i>
Орех грецкий	<i>Amugdalus</i>
Персик	<i>Olea europaea</i>
Померанец	<i>Júglans régia</i>)
Слива	<i>Prunus persica</i>
Фисташка	<i>Citrus aurantium</i>
Яблоня	
Кустарники	<i>Pistacia vera</i>
Барбарис	<i>Mālus</i>
Боярышник	Кустарники
Жасмин/плюмерия	<i>Berberis vulgaris</i>
Лавр	<i>Crataegus</i>
Мирт обыкновенный	<i>Jasminum Plumeria</i>
Олеандр	<i>Laurus</i>
Плюмерия/ясмин	<i>Mýrtus commúnis</i>
Роза	<i>Nerium</i>
Самшит	<i>Plumeria</i>
Сирень	<i>Rósa</i>
Сирень (персидская)	<i>Búxus</i>
Сумах ароматный	<i>Syringa</i>
Шиповник	<i>Syringa ((persica L.)</i>
Инжир/фига /смоковница	<i>Rhus</i>
Растения травянистые	<i>Rosa</i>
Алоэ	<i>Ficus carica</i>
Полынь/ артемизия/ эстрагон	Растения травянистые
Просо	<i>Alóe arboréscens</i>
Растения пряныстые	<i>Artemisia</i>
Анис	<i>Pennisetum typhoides</i>
Бasilik	Растения пряныстые
Гвоздика	<i>Anisum vulgare Gaerth</i>
Душистый горошек	<i>Ōcimum menthifōlium</i>
Имбирь	<i>Diánthus</i>
Лук	<i>Lathurus odoratus</i>
Майоран садовый	<i>Zingiber officināle</i>
Мята	<i>Allium cepa</i>
Тюльпан	<i>Orīganum majorāna</i>
Тимьян/чабрец	<i>Melissa officinalis</i>
Тмин/кумин/ зира	<i>Tulipa gesneriana</i>
Тмин черный	<i>Thumus</i>
Фиалка	<i>Cuminum cyminum</i>
Хатьма (лаватера)	<i>Nigēlla satīva</i>
Хна (бальзамин)	<i>Viola arvensis</i>

Шафран/крокус	Lavátera thuringíaca
Шалфей	Lawsonia inermis
Шпинат	Crocus sativus
Растения цветковые	Salvia
Анемон	Spinacia oleracea
Бархатцы	Растения цветковые
Бальзамин	Magnoliopsida
Гиацинт китайский	Tagétes erécta
Гладиолус	Balsamináceae
Дельфиниум	Hyacínthus
Ирис	Gladiolus
Лилия	Delphinium
Лотос	Iris germanica and many more
Мак	Lilium
Марена красильная	Nelumbo
Алтей/ Мальва	Papaver
Нарцисс	Rubia cardifolia
Пион	Althaea L./ Malva
Сафлор	Narcissus papyraceus and many more.
	Paeónia
	Cárthamus tinctórius

Раскрывая традиционное значение и перечень использования древесно-кустарниковых пород и цветников из литературных источников, миниатюр, произведений поэтов, также историков, путешественников, советских и современных исследователей в области садово -паркового строительства в данной статье, есть возможность сделать вывод, о том, что: озеленительная среда имела основное место в создании системных садов с традиционным стилем в мировом масштабе. Она не только защищала от жары, но и являлась олицетворением гармонии, созерцания, упорядоченности и таинственности. Каждый вид древесно-кустарниковых пород имел традиционную символику и место для использования.

И не исключено, что в настоящее время продолжается традиция взаимосвязи культуры садово паркового искусства с использованием древне – растительных компонентов в комбинации настоящего и прошлого.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алпаткина, Т. Г. Садово-парковое искусство раннесредневековой Бухары по материалам коллекции резного ганча из дворца Варахш / Т. Г. Алпаткина // Садово-парковое искусство раннесредневековой Бухары. – 2012. – С. 101–115.
2. Гафуров, Б. История таджикского народа / Б. Гафуров // Душанбе: Ирфон. – 1983. – Т. 3. – 978 с.
3. Деньгуб, Е. А. Сад «Парадиз» на Ближнем Востоке / Е. А. Деньгуб // Севастопольский государственный университет. Презентация. – Севастополь, 2020. – 17 с. [Электронный ресурс]. – URL: <https://ppt-online.org/1175955> (дата обращения: 16.06.2023).
4. Залеская, Л. С. Курс ландшафтной архитектуры / Л. С. Залеская // Москва. – 1974.
5. Климат Душанбе. Таблица 10 лет (2004–2013) // WeatherOnline. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.weatheronline.co.uk> (дата обращения: 05.09.2019).
6. Кулиев, Э. Р. Перевод священного Корана / Э. Р. Кулиев // Москва: Эксмо. – 2022. – 817 с.

[Электронный ресурс]. – URL: <https://www.labyrinth.ru/books/456235/> (дата обращения: 11.03.2023).

7. Мухиддинова, Р. К. Садово-парковое искусство как объект историко-культурного наследия / Р. К. Мухиддинова // Вестник Таджикского технического университета. Серия инженерных исследований. – 2020. – № 3(51). – С. 129–133.

8. Пугаченкова, Г. А. Садово-парковое искусство Средней Азии в эпоху Тимура и Тимуридов / Г. А. Пугаченкова // Труды САГУ. – Вып. XXII. – Ташкент, 1951. – С. 143–168.

9. Рахимов, К. Д. Ландшафтное зодчество Мавераннахра в эпоху амира Темура / К. Д. Рахимов, Н. Н. Файзуллаев // Вестник МИЦАИ. – Вып. 25. – 2017. – С. 77–107.

10. Сад в восточном стиле. – [Электронный ресурс]. – URL: https://studref.com/522473/agropromyshlennost/persidskiy_paradiz (дата обращения: 16.07.2022).

11. Стили в садово-парковом искусстве. – [Электронный ресурс]. – URL: https://studwood.net/1614376/nedvizhimost/stili_sadovo_parkovom_iskusstve (дата обращения: 16.07.2022).

12. Садыкова, С. Н. Концепция райского сада «Чорбаг» в садово-парковом искусстве Бабуридов в Северной Индии на рубеже XVI–XVII вв. / С. Н. Садыкова, А. С. Уралов // Вестник Казахской головной архитектурно-строительной академии. – 2011. – № 3–4 (41–42). – С. 24–28.

13. Садыкова, С. Н. Научные рекомендации по возрождению садов Чор-бог / С. Н. Садыкова // Молодой ученый. – 2013. – № 3. – С. 91–98.

14. Холов, А. А. Биоэкологические особенности кипариса аризонского и секвойдендрона гигантского в связи с их интродукцией в Таджикистан / А. А. Холов // Автореф. дис. канд. биол. наук. – Душанбе: ИБ АН РТ, 1994. – 21 с.

15. Эргашева, Г. Н. Древовидные лианы в условиях сухих субтропиков Таджикистана: интродукция, биология, экология и использование / Г. Н. Эргашева // Автореф. дис. д-ра биол. наук. – Москва: ВАК РФ, 2013. – 38 с.

16. Figuerola-Luque, E. Catálogo de árboles y arbustos recomendables para las diferentes zonas climáticas de Andalucía, aplicable al medio urbano / E. Figuerola-Luque // Departamento de Biología Vegetal y Ecología. – Universidad de Sevilla, 2019. – 324 p.

17. Hanurhaza, N. Discovering the Values of the Islamic Garden / N. Hanurhaza, N. Z. Harun, M. Mansor, I. Zen // Asian Journal of Behavioural Studies. – 2016. – Vol. 2(5). – P. 251–261. – [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/316179063_Discovering_the_Values_of_the_Islamic_Garden (дата обращения: 29.03.2023).

18. Ansari, N. The Islamic Garden / N. Ansari // Seminar. Department of Landscape Architecture, SEPT University. – 2011. – 48 p.

19. Moteyn, G. Persian gardens Cyrus Darius. – [Электронный ресурс]. – URL: https://www.gardenvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/ml_gothein_history_garden_art_design/ (дата обращения: 12.10.2022).

Иллюстрационные интернет-ресурсы

1. Древнеперсидский ковер, изображающий сад Парадиз (Сасанидский Иран, III–IV вв.). – [Электронный ресурс]. – URL: https://ozlib.com/1026317/iskusstvo/formirovanie_malogo_sada_osnovnogo_obekta_landshaftnogo_dizayna (дата обращения: 06.10.2021).

2. Коллаж растительности садов «Чор-бог» (графическая работа автора статьи).

3. Планировка сада Чор-бог // Ansari N. The Islamic Garden. – 2011. – 48 p.

4. Сад Боги Вафо (сад верности) // Ansari N. The Islamic Garden. – 2011. – 48 p.

АҲАММИЯТИ КАБУДИЗОРКУНИ ДАР ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБИИ САНЪАТИ БОҒУ БОҒСОЗИ

Санъати боғдорӣ таърихи қадимаи ташаккулёбӣ дорад, ки муҳити табиӣ-сунъиро ба худ омехта мекунад. Муҳити ландшафтӣ антиқӣ номҳои зиёди объектҳои боғу боғсозии ҷаҳонро нигоҳ доштааст, ки то имрӯз аз ҷониби бисёр меъморони самти ландшафтӣ омӯхта мешаванд ва на танҳо аз ҷониби онҳо.

Ин мақола аҳаммияти нақши кабудизоркуниро дар таърихи ташаккули санъати боғу боғсозӣ,

ки решаҳои қадимаи рушд дорад, баррасӣ мекунад. Дар мақола номҳо, мафҳуми бисёр растаниҳои боғҳои ҷаҳонӣ, ба монанди боғи Парадиз, Чорбоғ, боғҳои Патио ошкор карда шудаанд. Баъзе иқтибосҳо аз мавҷудияти боғҳои биҳиштӣ ва аҳаммияти сабззорӣ дар оятҳои баъзе сураҳо аз Қуръони карим оварда шудаанд.

Дар мақола маънои рамзии истифодаи якчанд намуди дарахтони қадимӣ, ниҳолҳои гулдор ва буттаҳо вобаста ба давраи рушд дар муҳити ландшафтӣ таъкид карда шудааст.

Дар асоси омӯзиши маводҳои муҳаққиқони хориҷӣ дар соҳаи истифодаи сабзавоткорӣ дар сохтмони боғу боғсозӣ, аналоги муҳити растанӣ аз миниатюраҳои асримиёнагӣ, фрескаҳо, адабиётҳо, ки дар боғҳои таърихии давраи қадим ва асримиёнагӣ дар шакли коллаж истифода мешаванд, ҷамъоварӣ карда шудааст. Инчунин дар ҷадвал, номҳои баъзе растаниҳои дар самти боғу боғсозии таърихӣ истифодашаванда дода мешавад.

Калидвожаҳо: Санъати боғу боғсозӣ, қадимӣ, Чорбоғ, Парадиз, Патио, асрҳои миёна, сабзавот, номи растаниҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳиддинова Рухшона Қутфиевна – номзади илмҳои меъморӣ, муаллими калони кафедраи “Дизайни муҳити меъморӣ ва тармим” -и Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ.

E-mail: rmukhiddinova@inbox.ru

ЗНАЧИМОСТЬ РОЛЬ ОЗЕЛЕНЕНИЯ В ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ САДОВО-ПАРКОВОГО ИСКУССТВА

Садово-паркового искусство имеет древнюю историю формирования, комбинируя природно-искусственную среду. Античная ландшафтная среда сохранила многие названия мировых садово-парковых объектов, которых по сей день изучают многие архитекторы ландшафтного направления и не только.

Данная статья рассматривает значимость роль озеленения в истории формирования садово-паркового искусства, которая имеет древние корни в развитии.

В статье раскрыты названия, значения растительной среды мировых садов, как сад Парадиз, Чорбоғ, сады Патио. Приведены некоторые цитаты существования райских садов и значимость озеленения в оятах некоторых сур из священного Корана.

В статье подчеркнуты символические значения использования нескольких видов древних деревьев, цветковых насаждений и кустарников в зависимости от периода развития в ландшафтной среде.

На основе изучения материалов зарубежных исследователей в области использования озеленения в садово-парковом строительстве, собран аналог растительной среды из средневековых миниатюр, фресок, трактат, используемые в исторических садах древнего и средневекового периода в форме коллажа. Также даётся таблица некоторых растений, используемых в исторических садово-парковых садах.

Ключевые слова: Садово-парковое искусство, садовое строительство, древность, Чорбоғ, Парадиз, Патио, средневековье, озеленения, название растительности.

Сведения об авторе: Муҳиддинова Рухшона Қутфиевна – кандидат архитектурных наук, старший преподаватель кафедры «Дизайн архитектурной среды и реставрация» Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими. E-mail: rmukhiddinova@inbox.ru

THE IMPORTANCE OF LANDSCAPING IN THE HISTORY OF THE FORMATION OF GARDEN AND PARK ART

Landscape architecture has a long history of development, combining natural and artificial environments. The ancient landscape environment has preserved many of the world's most celebrated landscape designs, which are still studied by many landscape architects today.

This article examines the significance of landscaping in the history of garden and park art, which has ancient roots of development.

The article reveals the names and meanings of the plant environment in the world's gardens, such as the Garden of Paradise, Chorbog, and Patio gardens. It also provides some quotes about the existence of paradise gardens and the significance of landscaping in the verses of certain suras from the holy Quran.

The article highlights the symbolic meanings of using several types of ancient trees, flowering plants, and shrubs, depending on the period of development in the landscape environment.

Based on the study of materials from foreign researchers in the field of the use of landscaping in garden and park construction, an analogue of the plant environment from medieval miniatures, frescoes, and treatises used in historical gardens of the ancient and medieval periods has been compiled in the form of a collage. A table of some of the plants used in historical garden and park gardens is also provided.

Key words: Garden and park art, garden constructions, antiquity, Chorbog, Paradise, Patio, medieval times, landscaping, and plant names.

Information about the author. Muhiddinova RukhshonaQutfievna - candidate of architectural sciences, senior lecturer of the Department of "Design of the architectural environment and restoration" of Tajik technical university named after Academician M.S.Osimi. E-mail: rmukhiddinova@inbox.ru

ЛИБОСҲОИ ХОСА ДАР МУҲИТИ ШАҲРҲОИ ОСИЁИ МИЁНАИ ОХИРИ АСРИ XIX – ИБТИДОИ АСРИ XX

Сафарова З. Н.¹

Аз қадимулайём пӯшидани либос барои ҳар як инсонӣ рӯйи олам басо ҳам зарурият дошта, бар замми ин барои одамони касбу кори мухталиф тибқи касбу кори марбут ба ӯ бошад каме та-вофути хосаи худро дорад. Масалан гирем, барои одамони бештар ба савдогарӣ ва ё худ тичорати молу амвол сару кор дошта, аз чумлаи тоҷирону бозаргонон, даллолҳою миёнравҳо аз дигар та-бақаи аҳоли нисбатан фарқият дорад.

Либоси тоҷирон. Тоҷирон аз рӯйи вазъи иҷтимоии худ ба тоҷирони калон ва хурд, инчунин савдогарон, дуккандорону тимчиён, соҳибони ғурфаҳои хурди баққоли ва фурӯшандагон тақсим мешуданд.

Бар замми ин бахш ё худ шуъбаи ихтисосҳои тичоратӣ низ вуҷуд дошт. Масалан, чунин ихти-сосҳоро дар ин соҳа, ба монанди маклер – даллоли қосид (миёнравҳо ҳангоми хариду фурӯш), ҳазинадорон ва котиб - мирзо, ки дар назди тоҷирони калон кор мекарданд, комиссиянерҳо, шах-соне, ки дар назди корвонсаройҳо ва сафи савдо хидмат мекарданд, аз чумлаи фурӯшандагон ва ғайраҳо номбар кардан мумкин аст [11, 233 - 240].

Шахсоне, ки бо роҳҳои мухталифи тичоратӣ машғул буданд, табиист, ки шароити зиндагӣ ва ҳамзамон сатҳи даромади онҳо хело фарқ мекард, ки ин падида дар либоси онҳо низ инъикос меёфт.

Аксҳои зиёди давраи баррасишуда, ки дар онҳо шахсоне, ки бо фаъолияти тичоратӣ ё савдо-гарӣ машғул буданд, тасвир ёфтаанд, ҳифз карда мешуданд. Бисёре аз ин аксҳо бо имзое таъмин карда шудаанд, ки дар он намуди фаъолияти персонажҳои тасвиршуда инъикос гардида буд. Ин ба мо имкон медиҳад, ки тавсифи либосҳои онҳоро ба таври умумӣ тартиб диҳем.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки тоҷирон ва заминдорони сарватманд дар ҷомеаи обрӯю эътибори басо ҳам баланди худро доштанд. Либоси онҳо аз ҷиҳати сарватмандӣ дар байни либосҳои олитарин ашрофон ва шаҳрвандони одӣ мавқеи хосро ишғол мекард.

Ҳамин тариқ, омӯзиши сару либоси тоҷирон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки тибқи сарчашмаҳои ҳаққӣ, дар Осии Миёна пеш аз инқилоб асосан аҳолии шаҳрии тоҷик бо савдогарӣ ва хариду фурӯши молу коло бештар машғул будаанд.

Муаллифи «Ҷуғрофияи умумӣ» соли 1883 Э. Реклю аз чумлаи чунин менависад, ки ҳарчанд тоҷикон қудрати қаблан ба онҳо тааллуқдоштаро аз даст додаанд, «ҳанӯз то ҳол аз нигоҳи иқти-содӣ вай ба онҳо мутааллиқ аст, зеро тоҷикон як табақаи соҳибмулкро ташкил медиҳанд - онҳо сармоягузoron, тоҷирон ва заминдорони калон мебошанд».

«Тоҷикон ё сартҳо халқи асосан тоҷиру савдогар мебошанд; қариб ҳамаи дӯконҳо дар бо-зорҳои шаҳрҳои калон, масалан, дар шаҳрҳои бостонии Самарқанд ва Бухоро, аз ҷониби онҳо нигоҳ дошта мешаванд», - навиштааст С. Е. Биддулф [1, 210].

Ба ифодаи А. Д. Гребенкина, «қисми дунявии ҷомеаи Тоҷикистон намояндагони ба худ хос, тоҷирон ва заминдорони сарватманд дорад». Ин муаллиф ҳамзамон хулоса менамояд, ки маҳз ҳа-васи тичорат тоҷиконро маҷбур кард, ки дар шаҳрҳои ҷойгир шаванд, ки дар натиҷа онҳо аҳолии муқимӣ шуданд [3, 4, 40].

Зимнан қайд карда шуд, ки дар Осии Миёна то инқилобӣ маҷмуи либосҳои якхела аз ҷиҳати таркиби он мавриди истифода қарор дошт. Ин хусусият дар либоси соқиноне, ки бештар ба қорҳои хариду фурӯш ва ҳамзамон тичорату савдо машғул буданд, зоҳир мешуд. Интиҳоби аксҳо оид ба мавзӯи мақсуд нишон медиҳад, ки ин қисми аҳолии шаҳрҳои Осии Миёна аксарияташон риш доштанд ва дар сари худ бештар саллаи сафед [2, 89] мепӯшиданд. Як нӯги саллаи онҳо танҳо аз тарафи чап ба қафаси сина меафтод. Дар қаламрави шаҳри бостонии Бухоро, тибқи маъ-

¹Сафарова З.Н. – номзоди илмҳои таърих, и.о., дотсенти кафедраи дизайни костюм ва санъати мӯди Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

лумоти аксар сарчашмаҳои ҳаттӣ тоҷирон ба монанди хунармандон салларо бо рангҳои кабуд, кабудӣ равшан ё бештар рах-рах бартарӣ медоданд [10, 121].

Тоҷирон мисли мардуми одӣ, тарзи пӯшидани саллаҳои андозаашон миёна ва мутаносибро зиёдтар риоя мекарданд. Аммо онҳо низ тахайюлотӣ худро бо тарзи мухталиф, аз он ҷумла ҷойгир кардани гиреҳҳо, анҷоми қатҳоро ҳангоми пӯшидани салла нишон медоданд [6, 272].

Либоси болоии онҳо – ҷомаи нав аз матоъҳои рангоранг – адрасу беқасаб, алоча истехсол карда мешуд. Ҷомае, ки аз зер пӯшида шудааст, низ рангин буд. Он аслан гирем аз матоъи адрас ё ҷити гулчадори истехсоли фабрика дӯхта мешуд. Баръакси сокинони одии шаҳр, ки ҷомаҳои берунии худро кушода мепӯшиданд, тоҷирон аксар вақт аз болои либоси берунии худ камар мепӯшиданд. Ба ҳар сурат онҳо метавонистанд, ки худро ҳамчун шахси сарватманд тасдиқ кунанд. Дар чунин муносибати онҳо ба либоспӯшиашон ҳамзамон хоҳиши аз оммаи мардум фарқ карданро дидан мумкин аст. Истиснояш танҳо дар мавриди пӯшидани пӯстин аст. Дар ин ҳолат, камарбанд боз дар болои ҷомаи сабуки болоӣ, яъне дар зери ҷомаи зимистона ҷойгир карда мешуд.

Муқоисаи либосҳои тоҷирони сарватманд (тоҷирони яклухт) ва дуккандорон - шахсоне, ки бо тичорати хурд машғул буданд, басо ҳам ҷолиб аст. Охириҳо аз рӯйи тарзи рафтор дар ҷома ва ҳам тибқи одати либоспӯшӣ ба «ҳамқасбон»-и сарватманди худ бештар тақлид мекарданд. Аммо, бо вучуди ин, хусусиятҳои алоҳидаи либос дараҷаи сарватмандии воқеии онҳоро нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, персонаже, ки дар акси «Тоҷирони Бухоро» аз соли 1913 дар тарафи рост нишон дода шудааст, дар сари худ саллаи рангоранг дорад, на саллаи сафед. Ӯ танҳо як ҷома - либоси беруни пӯшидааст, ки дар зери он куртаи дарози сафед дорад. Маълум аст, ки мақсади аслии он ҳамчун либоси таҳпӯш истифода мешавад.

Дар либоси шомии мардони сарватманд, одатан либоси зери курта ба назар намерасид. Ҳатто сарфи назар аз он, ки вай дар мавриди назар нав аст. Тасвири пойафзолҳо пурра мекунад, агар нарм карда гӯем ин таровати аввал нест. Инчунин бояд бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоем, ки ҷомаи болоии ӯ камарбанд надорад, тавре ки мо дидем, ин барои либоси тоҷирони сарватманд хос нест.

Хулоса кардан мумкин аст, ки тичорат ба "қаҳрамони" мо - Мирсолеҳ имкон дод маблағҳои муайяно чамъ кунанд ва "ичозат диҳад", ки атрофиён ӯро бойбача ("ҷавонмарди сарватманд") ҳисоб кунанд. Гуфтаҳои фавқуззикр андозаи муайян ба қорвончи тоҷик аз Самарқанд низ дахл дорад, ки акси портрети вай дар китоби М. В. Лавров "Туркистон. Ҷуғрофия ва таърихи минтақа" соли 1916 нашр ва тасвир шудааст [7, 125].

Дар либоси ӯ боз як саллаи рангорангро мебинем, ҳатто бо заминаи равшан ва хилъати болоии кушода. Мо инчунин ба мавҷудияти хилъати пешкушода ё хилъати тан - ашӯе, ки васеъ дар шаҳру воҳаҳои Тошкент, водии Фарғона, минтақаҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳӣ бештар паҳн шудааст, таваҷҷуҳи хоса медиҳем.

Дар шаҳри бостонии Бухоро, тавре ки маълум аст, хислатҳои бо буриш дар қисми пеш, умуман истифода намешуданд. Ин намуд хилъатҳо дар шаҳри бостонии Самарқанд, ки дар байни шаҳрҳои Бухоро ва Тошканд ҷойгир аст, қисман вомехӯрданд. Либоси аз ҳама рангинтарини онҳо хилъати дохилии аз ҳад зиёд рангин бо ороиши абра аст.

Азназаргузаронии хилъатҳои намояндагони табақаи алоҳидаи тоҷирони Осиёи Миёна маълум менамояд, ки қанори ин гуна либосҳо бо деталҳои ороишӣ - бофтаи гулдӯзӣ ороиш дода шудааст.

Либоси рӯҳониён. Дар ҳайати табақаи маънавий ("олимон") намояндагони авлоди авлоди сандҳо ва хоҷаҳо, инчунин рӯҳониёни олий ва олимон низ бештар буданд.

Саидҳо дар якҷоягӣ бо хоҷаҳо мақоми ашрофзодаҳо, яъне "табақаи муқаддас" - ро истифода мебарданд ва онҳо ҳамзамон табақаи олии ҷомаи Осиёи Миёна ҳисобида мешуданд [11, 183-184].

Дар шаҳри бостонии Бухоро ба монанди дигар маҳалҳои аҳолинишини Осиёи Миёна, аксарияти шахсоне, ки мансабҳои мухталифи маънавию ишғол мекарданд, бештар ба тоҷикон тааллуқ доштанд.

Ба гуфтаи А. Вамберӣ: "Бухоро танҳо аз ин сабаб ба маркази тамаддуни Осиёи Миёна табдил ёфт, ки дар он ҷо аз замонҳои қадим тоҷикон аксарияти аҳолиро ташкил медоданд, ки дар пайи азму талошҳои фарҳангии давраи пеш аз исломӣ, гарчанде ки аз ҳукмронӣ маҳрум буд, нақши тамаддунсозро нисбат ба хоҷагони худ қатъ намекарданд".

Мавсуф инчунин дар идомаи гуфтори худ менависад, ки «чуноне ки дар асрҳои аввали пас аз қабули ислом тоҷикон аз ҳама бештар дар соҳаи маърифати динӣ ва фалсафаи динӣ фарқ карда буданд, акнун дар шаҳрҳои қадимаи Бухоро, Қўқанд ва Қошғар номдортарин муллоҳо ва ашхоси шариф ба тоҷикон тааллуқ доранд» [13, 256].

Сайидон ва хоҷаҳо аз ҳуқуқи пӯшидани саллаи сабз [8, 395] ё сабзи хокистарранг истифода мебарданд. Дигар намояндагони рӯҳониёни Осиёи Миёна ва хоҷиён (ки зиёрати Макка карданд) бештар саллаҳои сафед мепӯшиданд. Роҳбарияти рӯҳонӣ аз саллаҳои паст, вале хеле васеъ истифода мекарданд [12,133]. Шахсе, ки дар атрофи сараш салла ҳар қадаре васеътар бошад, вай ҳамон қадар шахси бонуфуз ва аз ҳама муътабартар ба ҳисоб мерафт [6,272].

Рӯҳониён даъват мекарданд, ки дар мисоли саллаи гуиёи кафанро, ки ҳамеша ба инсон дар бораи марг ва тавбаи оянда хотиррасон мекунад бибинанд. Аз ин рӯ, дарозии онро назар ба баландии қомати ҳадаш 6 - 7 маротиба зиёдтар гирифтанд лозим меомад. Бо вучуди ин, эшонҳои сарватманд ва махсусан домумуллоҳои муҳтарам дарозии салларо аз андозаи баландии қомати одамони оддӣ 30 маротиба зиёдтар карданд [8, 395].

Саллаи матлубтарин аз матоъи муслин омода карда мешуд, ки бо нозуқӣ ва сабукии худ фарқ мекард. Онро танҳо одамони сарватманд мепӯшиданд [12,133]. Дар ҷаласаю ҷамъомадҳои, ки дар хонаи ҳамсоҳаю баргузор мешуданд, муллоҳои бонуфуз бо саллае, ки аз матоъи муслини тунуки англисӣ омода шуда, иштирок мекарданд [9, 570].

Зимистон саллаи нимпухтӣ мепӯшиданд, ки тибит-салла ном дошт [12,133]. Он аз пашми пуҳи буз ё асоси пахта дар шаҳрҳои бостонии Самарқанд, Истаравшан (Уротеппа) [5, 26-29], болооби водии Зарафшон [13, 225-228, 252-258], манотиқи Рашт (Қаротегин) ва Дарвозу водии Вахё [4,212,225-229] бештар истеҳсол карда мешуд. Дар ҳамаи ин ҷойҳо ҳунармандони тоҷик бо коркарди бофандагии пашми пуҳи буз машғул буданд [3, 22].

Рӯҳониёни оддӣ дар маҳалҳои аҳолинишин ба ҳайси муллоҳо буданд. Онҳо барои ҳар як шаҳрванд меҳмони дилхоҳ буданд, вақте ки бегоҳ ба хонаи ӯ мерафтанд ё ру дӯстон ва хешовандон барои суҳбат ба хонааш ҷамъ меомаданд. Мулло дар чунин рӯзҳо ба сар “саллаи баланду озода, ки аз матоъи муслини нафиси англисӣ” омода карда шудааст, мепӯшид, менависад В. В. Радлов. Маҳз ин нависанда ва публицист ба нотақрор будани яке аз лавозимоти асосии либоси мулло низ таваччуҳӣ бештар зоҳир кардааст: “Ў бо асои дарози бо нуқра ороёфта тақя карда, бо иззату эҳтиром вориди хона мешавад” [9, 570].

Намояндагони рӯҳониён зери ҷомаи болоӣ (ё ҷомаҳо) куртаи гиребондор бо буриши уфуқӣ мепӯшиданд. Бесабаб нест, ки чунин либосро куртаи муллоча низ меномиданд (“куртаи махсус барои муллоҳо”). Он асосан барои муллоҳо, эшонҳо, толибилмони мадрасаҳо ва, умуман гирем, барои ҳамаи онҳо, ки бо китоб сарукор доштанд, ҳамчун либоси таҳпӯш хизмат мекард [12,134].

Дар ҳама ҷо дар Осиёи Миёна, ҳатто дар он ҷойҳои, ки аксарияти аҳоли дар бар куртаи пешаш кушода (ҷомаи таҳпӯш) мегаштанд, ин анъанаро риоя мекарданд. Дар шаҳри бостонии Бухоро пӯшидани курта бо бурриши пешаш кушода ба қайд гирифта нашудааст дар “шаҳри Муқаддас” ҳамаи мардон танҳо аз либоси болопӯши сабук куртаи муллоча истифода мебарданд.

Тасвирҳои иллюстративӣ, паём аз манбаҳои хаттӣ дар бораи хусусиятҳои костюмҳои намояндагони рӯҳониёни Осиёи Миёнаро тасдиқ мекунад. Аз ҷумла, дар аксҳо онҳо бо салла ва дар сарашон фўтаи рангаш сафед тасвир ёфтаанд. Дар аксҳои С. М. Прокудин - Горский Мулло дар назди мақбараи Шоҳи Зинда ва се марди 40-50 сола меҳмонони маҷмааи ёдгори нишон дода шудаанд.

Либоси онҳо аз як куртаи сафед бо гиребони бурришаш уфуқӣ мебошад, ки бар болои он ду ҷома мепӯшанд, бинобар ин, тарафи берунии пеши ҷомаҳои болоии онҳо аз матоъҳои ҷит дӯхта шудааст.

Бар замми ин гуфтаҳо ҳамзамон фактураи ашӯи либоси болоӣ имкон медиҳад, ки дар онҳо намунаҳои ҷомаҳои лағанда кардашударо бештар муайян намоед.

Дар яке аз персонажҳо камарбанд бар болои либоси болоӣ баста шудааст, дар дигарон бошад, он дар зери ҷомаи болоӣ ҷойгир аст. Барои қаҳрамонони ин сурат пойафзолҳо ҳамчун иҷигӣ ва калӯш хизмат мекунад. Мо инчунин ба мавҷудияти мўйлаб доштани ҳар яке онҳо ва риши кўтоҳ

буридашудаашон таваҷҷуҳи бештар медиҳем.

Дар акси дигари зикршуда “донишҷӯёни мадраса” дар маҷмуъ ҳамоно либосҳоро нишон медиҳанд, аммо дар маводи ҷомаҳои болоӣ мо ҳоло на танҳо матоъи ҷитро, балки матоъи ҷити қаламӣ, навъи дурангаи матои рангини алоҷа, инчунин матоъҳои якранги ранги торикро низ мебинем.

Пойафзоли яке аз персонажҳо низ ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки он ҷизе, ки пешниҳод мешавад, на қалӯш, балки пойафзол бо пошнаи паст аст.

Тафсилоти ҳамин деталҳои костюм дар дигар суратҳои Самарқанди С. М. Прокудин-Горский бо ҳамин ном низ мавҷуд аст.

Қалӯш ва сандалҳо дар он ҳар ду намуди пойафзолҳои зикршуда ба таври возеҳ нишон дода шудаанд. Ба рангҳои гуногуни сарпӯшҳои арақчин, ки тоҷи онҳо аз зери саллаҳои сафеди донишҷӯён мебарояд, диққат медиҳем. Ҷузъиёти нави костюм дар ин маврид айнакхое мебошанд, ки мураббии рӯҳонии онҳо истифода мебаранд. Ғайр аз ин метавон мушоҳида кард, ки толибилмони ҷавонтари мадраса ҳанӯз мӯйлабу риш намегузоранд.

Аксҳои муллоҳо аз вилояти Самарқанд ва водии Фарғона омада нишон медиҳанд, ки дар нимаи дуоми асри XIX либосҳои намоёндагони оддии рӯҳониён дар ноҳияҳои мухталифи Туркистон яхела буданд.

Дар маҷмуъ, метавон гуфт, ки дар давраи баррасишаванда либосҳои истироҳатӣ ва хизматчиёни дин, ба ҳар ҳол дар намунаҳои оммавии онҳо, бо соддагӣ ва бо бетафовутӣ худ фарқ мекарданд.

Ҳамин тавр, маълум аст, ки ин ба принципҳои ахлоқие, ки дар ҷомеаи Осӣи Марказӣ ҳукмрон буданд, бештар марбут буд. Таълимоти ахлоқӣ аз роҳбарони рӯҳонии ҷомеа даъват мекард, ки дар масъалаҳои ҳоксорӣ ва ҳаё ба атрофиён намунаи шахсӣ нишон диҳанд. Хизматгори дин бояд ҳамеша бузургвор бошад ва ӯ ба тамаҷҷӯӣ дода нашавад, саховатманд бошад. Мансубият ба рӯҳониён бояд тавассути аломатҳо ба монанди аскетизм-мавҷудияти фикрҳо ва амалҳои пок, зоҳир карда мешуд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Биддульф С. Е. Русская Средняя Азия / С. Е. Биддульф // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – Вып. 50. – СПб., 1892. – С. 202-212.
2. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. Описание поездки из Тегерана через туркменскую степь по восточному берегу Каспийского моря в Хиву, Бухару и Самарканд, совершенной в 1863 году Арминием Вамбери, членом Венгерской Академии / Вамбери А. – М., 1865. – 221 с.
3. Гребенкин А. Д. Таджики / А. Д. Гребенкин // Русский Туркестан: Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. – М., 1872. – Вып. 2. Статьи по этнографии, технике, сельскому хозяйству и естественной истории. – С. 1-50.
4. Ершов Н.Н. Ткачество / Н. Н. Ершов // Таджики Каратегина и Дарваза. - Душанбе, 1966. - Вып. 1. – С. 212-230.
5. Костенко Л.Ф. Путешествие в Бухару русской миссии в 1870 году / Л.Ф.Костенко. – С-Пб, 1871. – 110 с.
6. Крестовский В. В. В гостях у эмира Бухарского / В. В. Крестовский. – СПб., 1887. – 431 с.
7. Лавров М. В. Туркестан. География и история края. – М.-Петроград, 1916. – 202 с.
8. Марков Е. Россия в Средней Азии. Очерки путешествия по Закавказью, Туркмении, Бухаре, Самаркандской, Ташкентской и Ферганской областям, Каспийскому морю и Волге / Е. Марков. – В 2-х т. – С-Пб., 1901. - Т. 1. – 541 с.; -Т. 2. – 516 с.
9. Радлов В. В. Из Сибири (страницы дневника) / В. В. Радлов; перев.с нем. – М.: Гл. ред. вост. лит-ры, 1989. – 749 с. - (Этнографическая библиотека).
10. Скайлер Ю. Заметки о путешествии по Русскому Туркестану, Коканду, Бухаре и Кульдже / Е. Скайлер //Вестник Европы. – М., 1876. – № 6. – С. 578-610; -№ 7. –С. 118-158. - (Среднеазиатская культура и наша политика на Востоке).

11. Сухарева О. А. Бухара XIX– начала XXв. Позднефеодальный город и его население / О. А. Сухарева. – М.:Наука, 1966. – 328 с.
12. Шишов А. Саргы. Этнографическое и антропологическое исследование. Ч. I (Этнография) / А. Шишов // Сборник материалов для статистики Сырдарьинской области.– Ташкент, 1904. – Т. 11. – С. 1-492.
13. Шишов А. Таджики. Этнографическое исследование / А. Шишов. –Алматы, 2006. – 392 с.

ЛИБОСҲОИ ХОСА ДАР МУҲИТИ ШАҲРҲОИ ОСИЁИ МИЁНАИ ОХИРИ АСРИ XIX – ИБТИДОИ XX

Дар мақола маводи аз чониби муаллиф чамъоваришуда оид ба либоси тоҷикони шаҳрнишини тоҷир ва рӯхонӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аслан либоси шахсоне мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ки ба қатори оммаи шаҳрвандони шуғлашон мазкур шомил буданд. Маълумот оид ба хусусиятҳои либоси ҳамарӯзаи онҳо овардашуда барои таҳқиқи амиқи масъалаи ҳанӯз омӯхта нашудаи либосҳои миллии асримиёнагӣ замина мегузорад.

Таҳқиқи либосҳои ҷойравии тоҷирони осиеимиёнагӣ нишон дод, ки либоси ин гурӯҳи аҳоли аз рӯйи арзиш ва оростагӣ дар байни либосҳои ашрофони маҳаллӣ ва оммаи шаҳрвандон мавқеи миёнаро ишғол менамуд.

Шуғли тичорат имкон фароҳам меорад, ки бо маблағҳои нақд саруқор гирифта шавад ва бинобар ин савдогарон нисбат ба деҳқонон, қосибон ва дигар намояндагони омма дар мақоми афзалиятнок қарор доштанд. Чунин аломати ҳоси тарзи ҳаёти онҳо дар сарчашмаҳои тасвирӣ ва ниғораҳо ба таври аён инъикос гардидааст.

Муаллиф зикр мекунад, ки либосҳои ҷойравии рӯхониён бо соддагии муқаррарии худ фарқ мекарданд. Сабаби ин зухуротро дар бунёди маънавий, ки он замон дар ҷомеа ҳукмрон буд, метавон дид. Илми динӣ аз рӯхониён тақозо мекард, ки дар масъалаи хоксорию фурӯтанӣ барои атрофиён намунаи ибрат бошанд. Ходими дин мебоист ҳамеша шарофат зоҳир кунад, ба ҳарисӣ дода нашавад, олиҳиммат бошад. Ба доираи рӯхониён шомил буданро мебоист тавассути хислатҳои начиб, аз қабилӣ парҳезгорӣ, андеша ва рафтори пок зоҳир намуд.

Калидвожаҳо: асрҳои миёна, аморати Бухоро, Самарқанд, хонигарии Қўқанд, табақа, тоҷирон, рӯхониён, либоси миллий.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Зайнура Немоновна -номзади илмҳои таърих, и.о. дотсенти кафедраи дизайни костюм ва санъати мӯди Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Неъмат Қарабоев, 63/3, E-mail: bahor-64@mail.ru

ОСОБЫЕ КОСТЮМЫ В СРЕДНЕАЗИАТСКОЙ ГОРОДСКОЙ СРЕДЕ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX В.

В статье приводятся собранные и проанализированные материалы автора о выходных костюмах таджиков - горожан, занимавшихся торговлей, а также представлявших сословие священнослужителей. Объектами изучения приняты наряды представителей низшей и средней прослойки, входящих в эти группы городского населения.

Приведенные сведения по особенностям их повседневного костюма могут служить базой для последующего более глубокого изучения еще неисследованной темы, связанной со средневековым национальным костюмом.

Рассмотрение в качестве объекта исследования выходных нарядов среднеазиатского городского купечества дает возможность выяснить, что костюм этой группы жителей по стоимости и нарядности занимал промежуточное место между нарядами высшей знати и простых горожан. Занятие торговлей позволяет иметь дело с наличными финансами, из-за чего купцы находились в более выгодном положении, чем земледельцы, ремесленники и другие рядовые члены общества. Эта отличительная черта их жизнедеятельности получила наглядное отражение в художествен-

ных источниках: на старинных иллюстрациях они держатся важно, на них бросающаяся одежда, в глаза бросается их надменный взгляд.

Автор констатирует, что выходные костюмы служителей религии отличались простотой и незатейливостью. Обуславливалось это моральными устоями, господствовавшими в местном обществе рассматриваемой эпохи. Богословие наставляло духовенство подавать окружающим личный пример в

вопросах скромности и нетребности. Служитель религии всегда должен проявлять благородство, не поддаваться алчности, быть великодушным. Принадлежность к духовенству следовало проявить через такие признаки, как аскетизм, наличие чистых помыслов и деяний.

Ключевые слова: Средневековье, Бухарский эмират, Кокандское ханство, сословие, купечество, священнослужитель, национальный костюм.

Сведения об авторе: Сафарова Зайнура Немоновна - кандидат исторических наук, и.о., доцент кафедры дизайна костюма и искусства моды Технологического университета Таджикистана. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 63/3. E-mail: bahor-64@mail.ru

SPECIAL COSTUMES IN THE CENTRAL ASIAN URBAN ENVIRONMENT OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

The article presents the collected and analyzed materials on the weekend costumes of Tajik citizens engaged in trade, as well as representing the estate of the clergy. The objects of study are accepted outfits of the lower and middle class within these groups of the urban population. Provides information on the specifics of their everyday costume can serve as a basis for subsequent more in-depth study is still unexplored topics associated with the medieval national costume.

Consideration as an object of research output outfits Central Asian city merchants makes it possible to find out that the suit of this group of residents at cost and elegance occupied an intermediate place between the outfits of the highest nobility and ordinary citizens. The trade allows you to deal with cash Finance, which the merchants were in a better position than the farmers, artisans and other members of the public. This distinctive feature of their life received a visual reflection on the artistic sources: on the old illustrations, they are important to hold on, they catchy clothes, catches the eye of their haughty gaze.

The author States that the weekend costumes of Ministers of religion were simple and unpretentious. This was caused by the moral standards that prevailed in the local society of this period. Theology instructed the clergy to set a personal example for others in matters of modesty and non-modesty. A Minister of religion should always be a gentleman, don't be greed, be generous. Belong to the clergy should be using such features as austerity, have clean thoughts and actions.

Key words: middle Ages, Bukhara Emirate, Kokand khanate, class, merchant, priest, national costume.

Information about the author: Safarova Zainura Nemonovna - Technological University of Tajikistan, the candidate of History sciences, lecturer, Department of costume design and fashion art. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Prospect N. Karabaev 63/3, E-mail: bahor-64@mail.r

ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ: 809.155.0+891.550.092

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ ДАР ОСОРИ БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ

Муродова Т.А.¹

Дар ташаккул ва густариши таркиби луғавии забони адабии тоҷик нақши муҳимро нависандагону шоирон, донишмандон ва рӯзноманигорон мегузоранд. Адабиёти классикии тоҷику форси асри ХҶ таркиби луғавии бою рангин дошта, забони адабии он давраро бе эҷодиёти А.Ҷомӣ, Б. Ҳилолӣ, Х.Ҷ.Нисорӣ ва дигарон тасаввур кардан номумкин аст. Бадриддин Ҳилолӣ аз ҷумлаи адибонест, ки бо офаридаҳои нотакрори хеш тавонистааст саҳми хешро дар инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ-форсӣ гузорад. Забони офаридаҳои шоир содаву раван, образноку гӯш-навозанд, зеро адиб дар нигоштаҳои аз тамоми имконоти луғавӣ, муродифоту фразеологизмҳо, калимасозиву ибораорӣ, ҷумласозӣ истифода намудааст. Дар мақолаи мазкур вижагиҳои сохторӣ ва маъноии калимаҳои мураккаби пайваст дар осори лирикии шоир мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Калимаҳои мураккаб яке аз қадимтарин ва сермаҳсултарин усули калимасозӣ ҳисоб мешаванд. Қолабҳои калимаҳои мураккаб дар қадимтарин намунаҳои мероси хаттии ниёгонамон ба мушоҳида мерасанд, ки намунаи барҷастатаринаш катибаи Бесутун мебошад, ки дар он қолабҳои калимаҳои мураккаби тобеъ ба назар мерасанд [11, 123].

Дар давраҳои минбаъдаи ташаккули забони порсӣ-тоҷикӣ-дарӣ низ калимасозии калимаҳои мураккаб аз усулҳои сермаҳсул маҳсуб меёбад. Ҳамин аст, ки аввалин назарияҳо доир ба ин тарзи калимасозӣ дар луғатномаҳои классикӣ шарҳ ёфтаанд, ки ин маъниро забоншинос Ш. Рустамов ҳам таъкид намудааст [10,58]. Баъдан дар аввалин дастурҳои забони тоҷикӣ, ки пас аз Инқилоби Октябр таҳия гардиданд, ба мисли “Сарфу наҳви забони тоҷикӣ”-и С. Ализода, “Қоидаҳои забони тоҷикӣ”-и А. Фитрат [1] дар хусуси ин қолаби калимасозӣ маълумоти мухтасар оварда мешавад, ки бешубҳа, назарияҳои минбаъдаи инкишофёфта доир ба усулҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ аз ин сарчашмаҳо бебаҳра набудаанд. Агарчи донишмандони мазкур қолабҳои калимасозии сохта ва мураккабро як усул шуморидаанд [ниг.: 1; 31,115], роҳи муъҷазбаёнӣ будани ин қолабҳоро таъкид доштаанд. Калимаҳои мураккаб бо роҳу воситаҳои гуногун сохта мешаванд. Дар забони адабии тоҷикӣ калимаҳои мураккабро аз рӯйи воситаи алоқа ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

1. Калимаҳои мураккаби пайваст;
2. Калимаҳои мураккаби тобеъ;
3. Калимаҳои мураккаби омехта [ниг.: 4, 145].

Албатта, дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” [1985] ин навъи калимасозӣ дар доираи ҳиссаҳои ҷудогонаи нутқ шарҳ дода мешавад. Аммо бо назардошти принципи барои ҳамаи ҳиссаҳои нутқ умумӣ метавон онҳоро ба сифати назарияи умумии сохта шудани калимаҳои мураккаб қабул намуд.

Навҳои калимаҳои мураккаб аз рӯйи муносибати ҷузъҳо ва алоқои грамматикашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи калимаҳои мураккаб дар он зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои калимаҳои мураккаби пайваст бар хилофи калимаҳои мураккаби тобеъ ё омехта баробарҳуқуқ мебошанд. Аз рӯйи навъи алоқа низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Агар калимаҳои мураккаби тобеъ бо ёрии алоқои изофӣ ва беизофа бунёд гарданд, ҷузъҳои калимаҳои мураккаби пайваст, бо ду роҳ - такрори калима ва бо ёрии миёнванд аз асосҳои якхела ё гуногун ба амал омадаанд. Калимаҳои мураккаби омехта бо ёрии васлшавии калимаҳо ва пасвандҳо таркиб меёбанд.

Калимасозии калимаҳои мураккаби пайваст маъмултарин навъи калимасозӣ буда, аз асосҳои баробарҳуқуқ бо роҳу воситаҳои гуногун сохта мешавад ва маъниҳои мухталифро ифода мекунад. Ин усули калимасозӣ, асосан, дар сохтани исм, сифат ва зарф маъмул аст, аммо дар ҳамаи ин ҳиссаҳои нутқ дар як сатҳ серистеъмом нест, масалан, дар исмҳо, махсусан, зарфҳо ин тарзи

1. Муродова Т. А.- унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино).

калимасозӣ бештар маъмул бошад, дар сифатҳо нисбатан каммаҳсул аст.

Забоншинос Ш. Рустамов дар асараш “Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик” [1972] дар бораи калимасозии мураккаби пайваст маълумоте ҳам намодааст. Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” [1985], ҳамчунин дар дастури таълимии С. Ҳалимов “Ҳиссаҳои номии нутқ” [1988] дар ин хусус дар доираи калимасозии исмҳо, сифатҳо ва зарф маълумоти нисбатан пурратар оварда мешавад. Дар байни маълумоти ин се сарчашма ва сарчашмаҳои дигари бевосита ё бавосита ба ин мавзӯ бахшидашуда, ҳеҷ ихтилофи назар нест, ки калимаҳои мураккаби пайваст бо чӣ гуна роҳҳо сохта мешаванд.

Дар монографияи забоншинос С. Хоркашев [С. Раҳматуллозода] 2014] ҳам ба сохт ва ҳам ба маънии калимаҳои мураккаб эътибор дода шудааст.

Калимаҳои мураккаби пайваст дар осори Бадридин Ҳилолӣ бо чунин роҳҳо сохта шудаанд.

1. Аз такрори бевоситаи калимаҳо сохта шудаанд. Ин усули калимасозӣ маъмултарин ва серистеъмолтарин типии калимасозии мураккаби пайваст ба шумор меравад. Дар асари мавриди назар бо ин қолаби сохта шудани калимаҳои мураккаб каммаҳсул мебошад: хор-хор [2, 30], гул-гул [2, 37], чок-чок [2, 50], гаҳ-гаҳ [2, 51, 224], гоҳ-гоҳ [2, 98, 231], пора-пора [2, 109], замон-замон [2, 118, 212], хор-хор [2, 253], рамида-рамида [2, 254], халида-халида [2, 254], нафас-нафас [2, 212], лаҳза-лаҳза [2, 209].

Калимаи мураккаби хор-хор аз такрори вожаи хор, ки дорои ду маъност: хор I. гиёҳе, ки дорои неши тези халанда ва харошанда аст. Хор II. залил, паст, забун, ҳақир, беқадру эътибор; хор доштан касеро ҳақир шуморидан, ба касе бо назари таҳқир нигаристан; хор кардан касеро маломат ва сарзаниш кардан, паст задан; хор шудан залил шудан, беқадру эътибор гардидан [13, 450] ба вучуд омадааст. Шоир ба мазмуни дувум, яъне паст, забун, ҳақир, беқадру эътибор ба кор бурдааст:

Аҷаб хоре халид аз навгуле дар синаи решам,
Ки бурд аз хогири ман хор-хори гульизоронро.
[2, 30]

Дар дил зи гульизоре будаст хор-хоре,
Он дил намонда, аммо он хор-хор монда.
[2, 253]

Калимаи мураккаби гул-гул дар байти зерин ба маънои сурхӣ, зебоии рухсор истифода гардида, дар забони адабии тоҷик ибораи фразеологии гул-гул шукуфтан низ маъмул аст:

Ман ҳамчу гулзори Ирам, гул-гул туро рухсорҳо
В-аз орзуи ҳар гуле дар сина дорам хорҳо.
[2, 37]

Дар байти зерин калимаи мураккаби пайвасти чок-чок дар таркиби ибораи маҷозии дилу чигари чок-чок, дили чок-чок ба маънои чигари чароҳатнок, чигари пураламу озор, дили озурдаву ғамнок корбаст гардидааст:

Ҳар оташин гуле, ки ба атрофи хоки мост,
Аз оташи дилу чигари чок-чоки мост.
[2, 50]

Калимаи мураккаби пайвасти пора-пора кардан ба маънои “майда-майда, реза-реза; лахт-лахт; пора-пора кардан майда-майда кардан, тиккаву пора кардан; пора-пора шудан [гардидан] а) майда-майда гаштан, шикаста реза шудан; б) лахт-лахт гаштан, дарида тит шудан” [13, 114] шарҳ ёфтааст. Дар забони адабии тоҷикӣ ибораи фразеологии дили [касери] пора-пора кардан дар истифода буда, ба маънои маҷозии касери ғамгин, дилхун, озурда кардан истифода мешавад. Шоир

барои тавсиф калимаи мураккаби зарра-зарраро низ ба кор бурдааст. Дар байти зерин ба ҳамин маъно омадааст:

Чу лола синаи ман кош пора-пора кунанд,
Ба доғҳои дарун як ба як назора кунанд.
[2, 109]

Ғам нест, гар зи меҳри ту дил пора-пора шуд,
Эй кош зарра-зарра шавад дар ҳавои ту

Калимаҳои мураккаби гаҳ-гаҳ ва гоҳ-гоҳ ҳа ду як маъниро ифода мекунанд ва танҳо дар онҳо ҳодисаи фонетикии ҷойивазкунии садонокҳои а ва о ҷой дорад. Шоир ҳар ду вариантро бо тақозои вазн ба маънои “баъзан вақт, аҳёнан, баъзан” ба кор бурдааст:

Чун табиби ошиқонӣ, гаҳ-гаҳ ин дилхастаро
Пурсише мекун, ки бемору хароб афтадааст.
[2, 51]

Ба базми дигарон доманкашон то кай тавон рафтан?
Ба сӯи ошиқон ҳам гоҳ-гоҳе метавон омад.
[2, 98]

Чун Ҳилолӣ гӯшаи чашме гадоӣ мекунам,
Гаҳ-гаҳе сӯи гадоӣ худ нигар, султони ман.
[2, 224]

Ҷони ман, дилҷӯии ағёр кардан то ба кай?
Гоҳ-гоҳе ҳам дили саргаштаи моро бичӯ.
[2, 231]

Вожаи замон ба маънои “вақт, ҳангом, айём; давр, аҳд; ба [бо] мурури замон бо гузашти вақт; дар айни замон дар як вақт; бо баробари ин; дар замони дар вақти; дар даври” [12, 506] шарҳ ёфтааст. Калимаҳои мураккаби пайвасти замон-замон, нафас-нафас дар фарҳангҳо шарҳ наёфтаанд. Онҳо хусусияти муродифӣ дошта, ба маъноҳои камистеъмол ба маънои ҳар лаҳза, ҳар дам истифода гардидаанд:

Зи бода сархушии худ замон-замон нав кун,
Чунон макун, ки равад мастию хумор ояд.
[2, 118]

Ба рӯзи васл ту донӣ, ки чист ҳолати мо?
Нафас-нафас ба ту дидан, замон-замон мурдан.
[2, 212]

Калимаҳои мураккаби халида-халида ва рамида-рамидаро шоир бо маънои маҷозии озурда кардан, ранҷ додан, озор додан, рам хӯрда, ҳаросон, тарсидаю гурехта, хӯсида истифода намуда, ҳолати рӯҳии ошиқро муассир ва табиӣ тасвир намудааст:

Ба хун нишаст дилам, хори ғам халида-халида,
Ба ранги оҳуи ваҳшӣ зи худ рамида-рамида.
[2, 254]

Шоир барои нишондани ҳолати шахси озурда ва ғамнок вожаи мураккаби коса-коса-ро ба кор бурдааст. Вожаи мазкур дар таркиби воҳиди фразеологии «коса-коса хӯрдани хуни чигар» ба маънои ғами бисёр хӯрдан омадааст:

Коса-коса бо сагонат мехурам хуни цигар,
З-он ки май хуб асту бо ёрони ҳамдам хубтар.
[2, 133]

Вожаи мураккаби пайвасти лаҳза-лаҳза ба маънои зуд-зуд, дам ба дам истифода гардидааст:

Лаҳза-лаҳза диданат сӯи рақибон то ба кай?
Гоҳ-гоҳе ҷониби мо ҳам нигоҳе метавон.
[2, 209]

Калимаи мураккаби зор-зор дар забони адабӣ ва шифоҳӣ серистеъмол аст ва ба маънои бисёр нолидан, гиристан, фиғон кардан истифода мегардад:

Ман зораму ту зор, дило, як нафас биё,
То ҳар ду дар фиروق бинолем зор-зор.
[2, 132]

Гар на дар дил доштӣ, к-аз рашк гириям зор-зор,
Пеши ман рух дар рухи ағёр хандидан чӣ буд?
[2, 112]

Маро зи гирия макун манъ, соате бигзор,
Ки зор-зор бигириям, ки ошиқи зорам.
[2, 170]

2. Бо ёрии миёнвандҳо сохта шудани калимаҳои мураккаби пайваст дар забони тоҷикӣ мавқеи хося дорад. Дар маводи тадқиқи мо низ бо ин усул сохтани калимаҳо маъмул аст. Бо миёнвандҳо ҳиссаҳои гуногуни нутқ иштирок мекунад. Миёнвандҳои -о-, -у-, -ма-, -ба-, -дар-, дар сохтани калимаҳои мураккаби пайваст мушоҳида гардиданд.

Калимаҳое, ки аз такрори ҷузъҳо иборатанд, инчунин бо интерфикс ё миёнванди -у- ташаккул меёбанд, аз такрори калима ё калимаҳои гуногунреша сохта мешаванд:

Аз ду исм ва сифату исм: дастугиребон, бесарусомон, бесарупо:

Вожаи мураккаби дастугиребон-маъниҳои зеринро мефаҳмонад: “бо ҳам дарафтодан; ҷанҷолу муноқиша кардан”:

То кай рақиб дастугиребон шавад ба ман?
Шӯхе, ки мегирифт гиребони ман, кучост?
[2, 49]

Вожаи мураккаби бесарусомон- дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ” дорои чунин маъниҳост: “1. он ки хонаву зиндагии доимӣ надорад, бехонумон, дарбадар. 2. ошуфта, беназм, бетартиб. 3. ошуфтаҳол, парешонҳол.”, бесарупо [12, 167]:

Мо ошикему бесарусомону майпараст
Қонеъ ба ҳар чӣ бошаду фориг зи ҳар чӣ ҳаст.
[2, 46]

Вожаи мураккаби пайвасти бесарупо ба маънои маҷозии беназму тартиб, ошуфта истифода гардидааст:

Баъди мурдан ба сари турбати ман бинвисед,
К-«Ин аҷаб сӯхтаи бесарупое будаст».
[2, 54]

Аз ду асоси замони гузаштаи феъл :гуфт+у+шунид. Вожаи мураккаби гуфтушунид ба маънои “ба ҳам гап задани чанд кас, гуфтугӯ, гуфтугузор; сӯхбат, мусоҳиба; гуфтушунид кардан сӯхбат кардан, гуфтугӯ намудан, музокира кардан дар бораи чизе” [12, 353] шарҳ ёфта, ба ҳамин мазмун дар байти зерин омадааст:

Баски мехоҳам, ки бошам бо ту дар гуфтушунид,
Як суҳан гар бишнавам, сад достон гӯям туро.

[2, 22]

Аз асоси замини гузашта ва асоси замони ҳозира бо ин қолаб ду вожа мушоҳида гардид: чу-стучӯ, гуфтугӯ:

Бо завқи чустучӯи ту осудахотирам,
Осудагӣ мабод аз ин чустучӯ маро.

[2, 28]

Шудам дар чустучӯи каъбаи васлат, надонистам,
Ки ҳамчун ман бувад саргашта бисёр ин биёбонро.

[2, 30]

Рақибо, гуфтугӯи ишқро ҳамдарад мебояд,
В-аз орзуи ҳар гуле дар сина дорам хорҳо.

[2, 37]

Гуфтугӯи ақл дар хотир фурӯ н-ояд маро,
Бандаи султони ишқам, то чӣ фармояд маро.

[2, 26]

Калимаи мураккаби беномунишон дар забони тоҷикӣ маъмул ва серистеъмол аст. Он аз пешванди бе-, исмҳои ном, нишон ва миёнванди –у- таркиб ёфтааст:

Имрӯз нашуд ному нишони дили ман гум,
То буд дили гумшуда, беномунишон буд.

[2, 111]

Калимаҳое, ки аз такрори ҷузъҳо иборатанд, инчунин бо интерфикс ё миёнванди -о- ташаккул меёбанд, аз такрори калима ё калимаҳои гуногунреша сохта мешаванд. Дар маводи гирдовардаи мо аз такрори исми якхела калимаи мураккаб сохтааст: сар+о+сар- “сар то сар, сар то по, ҳама ҷо, тамомаи”:

Ёри мо ҳаргиз наёзорад дили ағерро,
Гул саросар оташ аст, аммо насӯзад хорро.

[2, 22]

Захмиҳои тири мижгон сар ба сар оварда буд,
Чун намак пошидӣ аз лабҳо, саросар тоза шуд.

[2, 96]

Шарҳи бемеҳрии он моҳ ба поён нарасад,
Филмасал гар шавад афлок саросар коғаз.

[2, 131]

Дар байти зерин вожаи мураккаби саропарда, ки аз исми сар ва парда, миёнванди –о- сохта шудааст, мушоҳида гардид. вожаи саропарда ба маънои: “хаймаи бузургон, боргоҳ, чодирӣ шоҳон” шарҳ ёфта, дар байти зерин ба маънои маҷозӣ омадааст:

Чо кун ба дилу дида, ки ғайр аз ту нашоёд
Султони саропардаи чашму ҳарами дил.

[2, 160]

Калимаҳои мураккабе, ки бо ёрии миёнванди -ба- сохта шудаанд, камистеъмоланд. Пешоянди ба дар чунин калимаҳо ба вазифаи миёнванд омада, калимаҳои мураккабе сохтааст, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунад. Дар маводи мо калимаҳои мураккаби сарбасар, дамбадам, кӯбақӯй, ба назар расид. Вожаи мураккаби сарбасар ба маънои аз сар то охир, битамом омадааст:

Тарки сари хеш кун, Ҳилолӣ,
К-ин тоифаанд сарбасар шӯх.

[2, 75]

Вожаи мураккаби пайвасти дам+ба+дам ба маънои ҳар лаҳза, ҳар гоҳ, ҳар замон истифода мегардад:

Хун шуд дили ман дамбадам аз фурқати дилбар,
З-он рӯ зи раҳи дидаи хунбор бурун шуд.

[2, 95]

Гар дилам з-ин гуна оҳи дамбадам хоҳад кашид,
Оташи пинҳони ман охир алам хоҳад кашид.

[2, 128]

Дар байти зерин калимаҳо мураккаби кӯбақӯй ба маънои маҷозии маҳал ба маҳал, шаҳр ба шаҳр овора гаштан истифода шудааст:

То кай дар орзуи ту гардем кӯбақӯй?
То кай ба ҷустуҷӯи ту гардем дарбадар.

[2, 132]

Вожаи мураккаби дар+ба+дар аз ду исм дар ва миёнванди –ба- сохта шуда, ба маънои овора, сарсону саргардон; бехонумон истифода шудааст ва имрӯз низ ҳамин маъниро дорост:

Зи ҳар дар, к-омадам дар кӯи ту, ҳамчун сагам рондӣ,
Саги кӯи туам, то чанд, ё Раб, дарбадар гардам?

[2, 168]

Шоир аз ду сифат калимаи мураккаби ҳамбахам сохтааст, ки дар истеъмол нест:

Гар ба сарриштаи мақсуд расидӣ дастам,
Даст дар силсилаи ҳамбахамат мебудам.

[2, 170]

Дар байти зерин шоир ду вожаи мураккаби пайвасти дастбасар ва пойдаргил-ро ба қор бурдааст, ки ҷузъҳои асосӣ исм буда, тавассути миёнвандҳои –бар- ва –дар- сохта шуданд:

Ман монда дастбарсар аз нолаи дили хеш,
Дил монда пойдаргил аз дидаи тари ман.

[2,219]

Вожаи мураккаби дастугиребон ба маънои “дастбагиребон шудан ба ҳам дарафтодан, занозанӣ кардан” дар истифода аст:

То кай рақиб дастугиребон шавад ба ман?
Шӯхе, ки мегирифт гиребони ман, кучост?

[2,49]

Калимасозии мураккаб тавассути миёнвандҳо имконияти васеи забони тоҷикиро бо ин усул нишон медиҳад. Пеш аз ҳама, ин усули калимасозӣ дар доираи як ҳиссаи нутқ маҳдуд намегардад, ҳиссаҳои гуногуни нутқ – исм, сифат, зарф бо ин усул калимаҳои нав месозанд. Дуюм, онҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ калимаи нав месозанд, сеюм, семантикаи хеле бой доранд, ба мисли калимаҳои мураккаби такрор семантикашон маҳдуд нест.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Ализода С. Сарфу наҳви забони адабии тоҷик. С. Фитрат Ализода; Қойидаҳои забони тоҷикӣ// С. Ализода–Фитрат. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 187с

1. Бадриддин Ҳилолӣ. Девон. – Душанбе, «Адиб», 2016, –480 с.
2. Бобомуродов М. Чамоли мард дар фасоҳати гуфтори ӯст. Ҷ. 1/ М. Бобомуродов. –Душанбе: “Эр-граф”, 2012. – 241 с.
3. Ганиева С. Ономазиологический подход к сложному словообразованию таджикского литературного языка./ С. Ганиева. –Худжанд. 1996. –156 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985.-қисми I: Фонетика, Морфология. – 356 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. - Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетиҳои филологияи мактабҳои олии. – 464 с.
6. Кумахов М.А. О соотношении морфемного строения слова и словообразования / М.А. Кумахов // Вопр. языкознания. -1963. -№6. –С.107-120.
7. Низомова С. Ф. Сифатҳои мураккаб дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ / С. Ф. Низомова // Паёми донишгоҳи миллии. 2001. № 3(7). – С. 3-7.
8. Пейсиков Л. С. Вопросы синтаксиса персидского языка./ Л.С. Пейсиков – М.: Изд-во МГУ. 1975. – 207 с.
9. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм./ Ш. Рустамов. –Душанбе; Ирфон, 1972. – 92 с.
10. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. –79 с.
11. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна./ Д. Саймиддинов. –Душанбе: 2001, –310 с.
12. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна./ Д. Саймиддинов. –Душанбе: 2001, –310 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): – М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. –951с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 2. – 948 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.Ҷ.1 – 949с. 4.2. –944с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.Ҷ.2 . – 944с.
17. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев. – Душанбе: Маориф, 2014, –120с.
18. Ҳалимов С. Калимасозии сифат дар забони тоҷикӣ / С. Ҳалимов //Забон-рукни тоат (Маҷмӯаи мақолаҳо). Китоби чорум. – Душанбе: Нашриёти ҶДММ “Ханда”, 2008. – С.235-247.

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ ДАР ОСОРИ БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба ташаккул ва такомули калимасозии мураккаб дар забони тоҷикӣ ва роҳу усулҳои сохта шудани калимаҳои мураккаби пайваст дар осори лирикии Бадриддин Ҳилолӣ сухан меравад. Муаллифи мақола кӯшиш намудааст, ки калимаҳои мураккаби пайвастро аз ҷиҳати воситаҳои калимасоз, хусусан миёнвандҳо тасниф намудааст. Муаллифи мақола ҳар як вожаи мураккаби пайвастро аз ҷиҳати семантика шарҳ дода, мавқеи корбурди онҳоро нишон додааст.

Дар мақола зикр гардидааст, ки дар асари мавриди назар калимаҳои мураккаби пайваст асосан дар ду қолаб: такрори калима ва бо ёрии миёнвандҳо сохта шудаанд. Ҳамчунон маҳорати Бадриддин Ҳилолӣ дар калимасозӣ ва мавқеи истифодаи калимаҳои мураккаби пайваст нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Бадриддин Ҳилолӣ, калимасозӣ, забони тоҷикӣ, мураккаб, пайваст, такрори калима, интерфикс, семантика.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродова Тағойгул Аброрхоҷаева – унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВ С КОМПЛЕКСНОЙ СВЯЗЬЮ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БАДРИДДИНА ХИЛАЛИ

В данной статье речь идет об образовании и совершенствовании сложного словообразования в таджикском языке и способах и приемах образования сложных слов в лирических произведениях Бадриддина Хилоли. Автор статьи попытался классифицировать сложные слова с точки зрения словообразовательных средств, особенно междометий. Автор поясняет каждое сложное слово с точки зрения семантики и показывает позицию их употребления.

В статье отмечается, что в рассматриваемом произведении сложные слова в основном образуются по двум схемам: повторение слов и с помощью междометий. Также в статье показано мастерство Бадриддина Хилоли в словообразовании и позиции употребления сложных слов.

Ключевые слова: словообразование, таджикский язык, комплекс, связь, повторение слова, интерфикс, семантика.

THE USE OF WORDS WITH COMPLEX CONNECTION IN THE WORKS OF BADRIDDIRIN HILALI

This article deals with the formation and improvement of complex word formation in the Tajik language and the methods and techniques for the formation of complex words in the lyrical works of Badrididin Khiloli.

The author of the article tried to classify compound words in terms of derivational means, especially interjections.

The author of the article explains each compound word from the point of view of semantics and shows the position of their use.

The article notes that in the work under consideration, compound words are mainly formed according to two schemes: the repetition of words and with the help of interjections.

The article shows the skill of Badrididin Khiloli in word formation and the position of using compound words.

Key words: word formation, Tajik language, complex, connection, word repetition, interfix, semantics.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИЛОҲОТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дамонова Д. Н.¹

Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун низоми мустақили меъёрҳои ҳуқуқӣ муносибатҳои байни давлатҳо ва дигар субъектҳои танзим менамояд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ масъалаи дақиқии истилоҳот аҳамияти махсус дорад. Истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ дар забони тоҷикӣ аксар вақт тавассути тарҷума ё калимасозии нав аз забонҳои дигар, аз ҷумла русӣ ва арабӣ, ба вучуд омадаанд. Масалан:

Муоҳидаи байналмилалӣ- International treaty), суверенитет –sovereignty, ҷинояти ҷарбӣ -War crime

Сарчашмаи истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ дар забони англисӣ асосан аз забонҳои лотинӣ ва фаронсавӣ мебошад, ки ин бо таърихи инкишофи ҳуқуқи англосаксонӣ иртибот дорад, масалан, калимаи Jurisprudence аз лотинӣ гирифта шудааст.

Фарқиятҳои забонии истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба хусусиятҳои грамматикӣ, таърихӣ ва фарҳангии онҳо вобастаанд. Бо вучуди ин, мавҷудияти истилоҳоти муштарак нишон медиҳад, ки қонунҳои байналмилалӣ ҳамчун як низоми ягона қор мекунад. Барои таҳлили муқамалтар, омӯзиши амиқи сарчашмаҳои истилоҳот ва истилоҳоти калидӣ дар ҳар ду забон муҳим аст.

1. Муоҳида (Treaty)

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи «муоҳида» маънои як шартномаи расмӣ байни ду ё якчанд давлатро дорад, ки барои идора кардани муносибатҳои онҳо истифода мешавад.

Масалан: Муоҳидаи сулҳи байнидавлатӣ ба мақсади хотима додан ба низоъ имзо шуд.

Дар забони англисӣ бошад истилоҳи мазкур ҳамчун як шартномаи расмӣ хаттӣ миёни давлатҳо истифода мешавад.

Масалан: The Paris Treaty ended the war and established peace among nations.

2. Истилоҳи суверенитет (Sovereignty)

Истилоҳи суверенитет (Sovereignty) дар забони тоҷикӣ бошад маънои истиқлолияти давлатӣ ва озодии он дар идора кардани қорҳои дохилӣ ва хориҷиро дорад. Дар забони англисӣ бошад истилоҳи sovereignty ҳамчун ҳуқуқи қорӣ ва мустақилияти давлат дар ҳудуди худ таъриф мешавад.

Масалан: Суверенитети давлатҳои узви Созмони Милали Муттаҳид ҳифз карда мешавад.

3. Экстрадиция (Extradition)

Дар ҳарду низоми забонӣ маънои истирдоди шахсе аз як давлат ба давлати дигар, ки ба ҷиноят айбдор қарда шудааст, мебошад. Сохтори истилоҳ дар забони тоҷикӣ мутобиқшудаи фонетикӣ шакли аврупоӣ мебошад.

4. Ҷинояти ҷарбӣ (War Crime)

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи таркибӣ буда, ба амалҳои ғайриқонунӣ ва зишти марбут ба ҷанг, ба монанди қашқор ё шиканҷаи асирон, ишора мекунад. Дар забони англисӣ истилоҳи War Crime ҳамчун ҷиноятҳое, ки бар зидди қонунҳои байналмилалӣ ҷанг содир мешаванд, таъриф мешавад.

5. Иммунигети дипломатӣ (Diplomatic Immunity)

Дар ҳарду забон маънои озод будани намоёндагони дипломатиро аз таъқиб ва ҷазои қонунҳои давлати қабулкунанда мебошад. Ин истилоҳ низ намунаи мутобиқшавии байналмилалӣ мафҳум мебошад.

Масалан: Иммунигети дипломатӣ ба намоёндагони расмӣ қаролати беҳатарӣ медиҳад.

Diplomatic immunity ensures that ambassadors can perform their duties without interference.

¹ Дамонова Д. Н. – докторант PhD-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи забони англисии умумидонишгоҳӣ

6. Генотсид (Genocide)

Истилоҳи генотсид дар забонҳои мавриди назар маънои куштори оммавӣ ва барномаҳои нест кардани як гурӯҳи миллӣ, қавмӣ ё динӣ мебошад.

Масалан: Генотсид яке аз ҷиноятҳои бузурги зидди инсоният маҳсуб мешавад.

The international community condemned the acts of genocide committed during the war.

7. Арбитраж (Arbitration)

Арбитраж маънои ҳалли баҳсҳо тавассути суди байналмилалӣ мусолиҳавиро дошта, дар забони англисӣ ба мазмуни ҳалли баҳс тавассути арбитраж назар ба муурофияи судӣ вақти камтар талаб мекунад.

Масалан,

Arbitration ҳамчун раванди ҳалли баҳсҳо тавассути тарафҳои бетараф маънидод мешавад.

Arbitration is often preferred as a quicker resolution to disputes.

8. Ҳуқуқи инсон (Human Rights)

Забони тоҷикӣ: Ҳуқуқи инсон маҷмӯи ҳуқуқ ва озодиҳое мебошанд, ки ҳар як инсон бидуни таъбиз аз рӯи миллат, ҷинс ва дин бояд дошта бошад [18].

Масалан,

Ҳуқуқи инсон дар тамоми ҷаҳон бояд ҳифз ва эҳтиром карда шавад.

Human rights are the cornerstone of global peace and security.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти ҳуқуқӣ асосан аз калимаҳои мураккаб ва таркибӣ иборатанд, ки ба шакли дуруст ва фаҳмо баён кардани мафҳум кӯмак мекунад.

Дар ҳама даври замонҳо барои фаҳмидани ҳуқуқи байналмилалӣ мушкилот мавҷуд буд. Дар марҳилаи муайян ба ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун низоми меъёрҳои ҳатмии ҳуқуқӣ аҳамият дода намешуд. Дар илм ва амалия нигилизми ҳуқуқии байналмилалӣ вучуд дошт, чунин мешумориданд, ки ҳуқуқи байналмилалӣ меъёрҳои ахлоқ, одатҳо ва одоб аст. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ низ таҳримҳо татбиқ нашуданд. Ин ҳама чизи гузашта аст. Дар айни замон, ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун система бо принципҳо, соҳаҳо ва институтҳои худ ташаккул ёфтааст.

Дар мақолаи мазкур махсусиятҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Омӯзиши ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун системаи мураккабии муайянеро ба бор меорад: якум, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳуқуқи дохили давлатӣ (миллӣ) ва ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ бо ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманданд; дуюм, барои шарҳи он донишмандони истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти ҳуқуқии лотинӣ зарур аст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ дар системаи байнидавлатӣ ташаккул ёфтааст ва амал мекунад. Ба рушди ҳуқуқи байналмилалӣ фарҳангҳо ва тамаддунҳои ҷаҳонӣ, намояндагони онҳо таъсир расонидаанд ва ин ҳуқуқ мероси муштараки инсоният аст. Дар рушди таърихии худ он таҷрибаи умумии тамаддуни ҳуқуқиро дар бар мегирад ва тадричан қисми таркибии системаҳои ҳуқуқии давлатҳои ҷаҳони муосир гардид.

Ба дониши ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаҳои умумӣ таъсир мерасонанд, яъне он чизе, ки ҳуқуқ дар маҷмӯъ вучуд дорад. Хусусияти ҳуқуқ танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, манфиатҳои бархӯрд, низоъҳо мебошад.

Дар баробари ин, ҳуқуқ як созиши мувофиқа аст, ки ҳамеша ба ҳуқуқи байналмилалӣ хос буд. Дар илм ва адабиети таълимӣ ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун мувофиқати иродаи давлатҳо дар раванди меъерсозӣ муайян карда мешавад. Ҳоло ин назария ислоҳ карда мешавад.

Дар бораи мувофиқа кардани мавқеъҳо, манфиатҳои давлатҳо суханҳои бисёр гуфта шудааст. Аммо бо вучуди ин, созишнома ҳамчун иродаи баробарҳуқуқи давлатҳои соҳибхитиёр асоси қувваи воқеии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ўҳдадорӣ ҳуқуқии онҳо мебошад. Дар назарияи ғарбии ҳуқуқи байналмилалӣ ба ин масъала равишҳои гуногун мавҷуданд.

Масалан, намояндагони самти меъёрӣ бар ин назаранд, ки асоси қувваи воқеии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ меъёри *recta sunt servanda* (лат. шартномаҳо бояд риоя карда шаванд).

Тамоми ҳуқуқ дар шакли тартиботи ҳуқуқии универсалӣ тасвир карда мешавад, ки дар он иерархияи ягонаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ташкил карда мешавад, ки зинаи олии он тартиботи ҳуқуқии

байналмилалӣ мебошад ва дар болои он меъёри асосӣ ҷойгир аст. Тавре Г. Келзен навиштааст, ин меъёр ба расму оин асос ёфтааст, яъне давлатҳо бояд тавре рафтор кунанд, ки одатан рафтор мекарданд. Самти позитивистӣ фаҳмиши ҳуқуқи байналмилалиро аз рӯи намунаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ бунёд мекунад.

Аммо азбаски ҳуқуқи байналмилалӣ ба меъёрҳо ва аломатҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ҷавобгӯ нест, он ибтидоӣ аст; дар ҳуқуқи байналмилалӣ маҷбурияти мутамарказ вучуд надорад ва меъёрҳои он аз ҷониби ҳуди субъектҳои давлатӣ таҳия карда мешаванд ва ба шумораи маҳдуди субъектҳо таъбиқ карда мешаванд. Дар назарияҳои дигар гуфта мешавад, ки асоси қувваи ҳуқуқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ метавонад ҳисси адолат, ахлоқ ё таносуби қувваҳо байни давлатҳо бошад [3, с 18].

Мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ бо номи он ҳуқуқ байни халқҳо алоқаманд аст, гарчанде ки он анъанавӣ ҳамчун системаи меъёрҳои, ки муносибатҳои байни давлатҳоро танзим мекунад (ва баъдтар байни дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ) муайян карда мешавад.

Таърихи истилоҳи "ҳуқуқ байни халқҳо" аз ҷониби ҳуқуқшиноси байналмилалии рус Ф.Ф. Мартенс (1845-1909) хуб пайгирӣ карда шуд. Дар асрҳои гузашта, вақте ки олимони аврупоӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ машғул шуданд, онҳо саволе ба миён гузоштанд: чӣ гуна меъёрҳои ҳуқуқро, ки муносибатҳои байни давлатҳоро танзим мекунад, номбар кардан мумкин аст? Дар он вақт онҳо муқаррароти ҳуқуқи Римро, аз ҷумла *jus gentium* (ҳуқуқи халқҳо) - ро қабул карданд. Аммо *jus gentium* меъёрҳои буданд, ки муносибатҳои на байни давлатҳо, балки байни шаҳрвандони озоди Рим ва хориҷиёро танзим мекарданд, муносибатҳои ҳуқуқи шахсӣ, моддӣ, ҳатмӣ, оилавӣ [17].

Ҳамин тариқ, олимони мавзӯи танзими ҳуқуқи байналмилалиро бо танзими муносибатҳои байни шахсонӣ озод ва баробарҳуқуқ муттаҳид карданд. Аммо мавзӯи танзими ҳуқуқи байналмилалӣ муносибатҳои дигар, яъне муносибатҳои байни давлатҳои соҳибхитиёр мебошанд.

Дар оянда истилоҳи *jus inter gentes* ҳуқуқ байни халқҳо пайдо мешавад. Ба ақидаи Ф.Ф. Мартенс, олимони англис Р. Зеч (1590-1660) аввалин шуда ба таври дақиқ муайян кард, ки ҳуқуқи байналмилалӣ аслан ҳуқуқи халқҳо нест *jus gentium*, аммо ҳуқуқи байни халқҳо *jus inter gentes*, ва аз ин ҷо тадричан номҳои муносири ҳуқуқи байналмилалӣ пайдо шуданд. Халқҳо ва давлатҳо дар он замонҳо муттаҳид карда мешуданд, тавре ки Ф.Ф. Мартенс навиштааст, "аълоҷиён дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ халқҳо ё давлатҳои сиёсӣ ташкилшуда мебошанд". Чунин халқҳо "до-нишманд" ҳисобида мешуданд, ҳуқуқи байналмилалии "халқҳои мутамаддин" эътирофи умумӣ дошт [5, с 35]. Олимони аврупоӣ дар асарҳои худ навиштаанд, ки ҳуқуқи байналмилалӣ муносибатҳои байни давлатҳои "мутамаддин" - ро танзим мекунад. Гумон мерафт, ки халқҳо, давлатҳои "ғайримутамаддин" вучуд доранд. Давлатҳои (халқҳои) "мутамаддин" давлатҳои аврупоӣ ҳамчун ягона субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буданд. Ҳуқуқи муносири байналмилалӣ баробарии ҳамаи давлатҳои соҳибхитиёрро мустаҳкам кард. Ҳамин тариқ, номи "ҳуқуқи байналмилалӣ" шартӣ аст, дар асл ҳуқуқи байнидавлатӣ ё ҳуқуқи байни давлатҳо вучуд дорад. Муносибатҳои байни давлатҳо хусусияти ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ ва ҳокимиятӣ доранд.

Аз ин рӯ, ҳуқуқи танзимкунандаи муносибатҳои байнидавлатӣ ҳуқуқи байналмилалии ҷамъиятӣ номида мешавад. Ин аз ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ фарқ мекунад.

Бо вучуди ин, мафҳуми анъанавӣ ва номи ҳуқуқи байналмилалӣ ба тамоюлҳои муносири мувофиқат намекунад. Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ на танҳо давлатҳо, балки дигар ташкилотҳо, масалан, ташкилотҳои байналмилалии байнихукуматӣ (ММПО) мебошанд. Чунин фаҳмиш дар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ низ ба назар мерасад: шартномаҳо, меъёрҳои ҳуқуқи оддӣ, санадҳои ташкилотҳои байналмилалӣ аз ҷониби субъектҳои гуногуни ҳуқуқи байналмилалӣ таҳия карда мешаванд.

Дар робита ба мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ, бояд категорияҳои ба ҳам алоқаманд, ба монанди ҳуқуқи умумичаҳонӣ, универсалӣ ва муносири байналмилалиро фаҳмидан лозим аст. Л. Оппенгейм (1858-1919) навиштааст, ки он қисми меъёрҳои, ки барои ҳамаи давлатҳо ҳатмӣ мебошанд, ҳуқуқи умумичаҳонии байналмилалӣ номида мешавад [2, с 29]. Қонуни умумии байналмилалӣ маҷмуи меъёрҳои, ки барои шумораи зиёди давлатҳо ҳатмӣ мебошанд. Он ба қонуни

умумичаҳони байналмилалӣ табдил меёбад. Дар замони худ дар илми ҳуқуқи байналмилалии шӯравӣ чунин мешумориданд, ки ҳуқуқи умумии байналмилалӣ принципҳо ва меъёрҳои, ки муносибатҳои байни ҳамаи давлатҳоро новобаста аз системаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодии онҳо танзим мекунанд.

Пайвандгари ин системаҳо принципи ҳамзистии осоиштаи давлатҳо буд. Идејаи ҳамзистии осоиштаи давлатҳои системаҳои гуногун дар муқаддимаи Оинномаи СММ мустақам карда шуд: "таҳаммулпазирӣ зоҳир кунед ва бо ҳамдигар дар сулҳ зиндагӣ кунед, мисли ҳамсоҳҳои нек" [3, с 20].

Ҳуқуқи муосири байналмилалӣ ё нав ҳуқуқи сулҳ, амният ва ҳамкорӣ номида мешавад, дар муқоиса бо ҳуқуқи классикии кӯҳнаи байналмилалӣ ҳуқуқи ҷанг ва сулҳ. Ташаккули ҳуқуқи сулҳ бо анҷоми ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва қабули Оинномаи СММ дар соли 1945 ба анҷом расид. Хусусияти фарқкунандаи ҳуқуқи байналмилалии муосир дар он аст, ки он ҷангро манъ кардааст. Ҳуқуқи муосири байналмилалӣ пеш аз ҳама принципҳои умумиэтирофшудаи универсалӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии *ius cogens* (ҳуқуқи раднопазир) - ро дар бар мегирад. Он барои ҳамаи давлатҳо новобаста аз сохтор, аҳоли, қаламрав, қудрати иқтисодӣ ва низомӣ ҳатмист.

Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун низоми махсуси ҳуқуқӣ меъёрҳои минтақавӣ ва маҳаллиро дар бар мегирад.

Меъёрҳои минтақавӣ (ё ҳуқуқи минтақавӣ) муносибатҳои байни давлатҳои дар минтақаи муайяни ҷуғрофӣ ҷойгиршударо танзим мекунанд. Мувофиқи моддаи 52 Оинномаи СММ созишномаҳои минтақавии давлатҳо бояд бо ҳадафҳо ва принципҳои СММ мувофиқ бошанд [13, с 90].

Меъёрҳои маҳаллии ҳуқуқи байналмилалӣ соҳаҳои алоҳидаи муносибатҳои байналмилалии давлатҳои ҳамсоҳро танзим мекунанд. Дар маънои васеътар, меъёрҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ аз рӯи амали ҳудудии худ ба ҳуқуқи партикулярӣ муттаҳид карда мешаванд.

Хусусиятҳои ҳуқуқи байналмилалӣ одатан бо мисоли муқоиса бо ҳуқуқи дохилидавлатӣ (миллӣ) пайгирӣ карда мешаванд, бо назардошти он, ки раванди мувофиқа ва ҳамкориҳои ин системаҳо доимо идома дорад.

Хусусиятҳои зерини ҳуқуқи байналмилалиро ҷудо мекунанд:

1. мавзӯ ва усули танзими ҳуқуқи байналмилалӣ;
2. субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ;
3. манбаъҳои ҳуқуқи байналмилалӣ;
4. соҳаи фазой (ҳудудӣ) ҳуқуқи байналмилалӣ;
5. татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ;
6. масъулияти байналмилалӣ ва ҷораҳои маҷбурӣ.

Ҳангоми омӯзиши курси ҳуқуқи байналмилалӣ хусусиятҳои номбаршуда пурра ошкор карда мешаванд ва ҳоло мо танҳо ба нуқтаҳои умумӣ диққат медиҳем.

Хулоса, таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки ягонагии мафҳумии ҳуқуқи байналмилалӣ нигоҳ дошта мешавад, аммо шакл ва сарчашмаҳои истилоҳсозӣ дар ду забон фарқ мекунанд. Ҳангоми муайян кардани мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ, шумо бояд хусусиятҳо ва хусусиятҳои асосии онро дохил кунед. Ҳуқуқи байналмилалӣ ин системаи меъёрҳои, ки дар натиҷаи созишномаи давлатҳо (ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ) ба вучуд омадаанд, ки муносибатҳои сулҳ, амният ва ҳамкориро танзим мекунанд ва бо риояи софдилона, инчунин маҷбуркунӣ, ки аз ҷониби давлатҳо ҳам инфиродӣ ва ҳам дастаҷамъӣ, аз ҷумла дар доираи салоҳияти байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Атамурадова Л.Б. Особенности перевода правовой документации Европейского союза на русский язык / Л.Б. Атамурадова, Т.В. Морозова // Terra Linguae: Сб. науч.ст. – Вып. 2. – Казань: Издательство «ТАИ», 2015. – С. 145–147.
2. Бирюков П. Н. Международное право / П. Н. Бирюков. — М. : Юрист, 2009. – 266 с.
3. Блатова Н.Т., Мелков Г.М. Международное право : сб. документов / Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. М. : РИОР, 2009.

4. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов // Вопросы общей и частной теории перевода). – 2-е изд. – М.: ЛКИ, 2008. – 225 с.
5. Власенко С.В. Перевод юридического текста: когнитивные особенности номинации и реалиипрофессионализмы в языковой паре английский-русский//филологические науки в МГИМО. / С.В. Власенко // Сб. науч. трудов. – № 21 (37). – М.: МГИМО (У), 2005.
6. Гайдук И.В. Трансформационные соответствия как средство достижения эквивалентности перевода юридического текста / И.В. Гайдук // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Серия: современные лингвистические и методико-дидактические исследования. – 2015. – №2(26). – С. 147-158.
7. Некрасова Т.П. Особенности перевода юридической терминологии с русского языка на английский язык: дис.... канд. филол. н. / Т.П. Некрасова. – М., 2013.
8. Киндеркнехт А.С. К вопросу о трудностях перевода юридической терминологии / А.С. Киндеркнехт // Ученые записки Орловского государственного университета. № 2 (52). Орел: Изд-во Орловск. гос. ун-та, 2013. С. 242-246.
9. Киндеркнехт А.С, Чудинов О.Р. К вопросу о лингвистическом анализе одного юридического термина / А.С. Киндеркнехт, О.Р. Чудинов // Право как дискурс, текст, слово: интернет-конференция по юрислингвистике. URL: <http://siberia-expert.com>
10. Лебедева А.А. Проблема эквивалентности и безэквивалентности лексических единиц при переводе юридических текстов / А.А. Лебедева // Rhema. Рема. – 2013. – С. 74-79.
11. Матасова И.Н. К вопросу об эквивалентности при переводе юридических текстов / И.Н. Матасова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. – №2-1. – С. 127-130.
12. Мушнина М.М. О правовой лингвистике в Германии и Австрии / М.М. Мушнина // Юрислингвистика-5: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. С. 19-32.
13. Некрасова Т.П. Особенности перевода юридической терминологии с русского языка на английский язык. Дис. ... канд. филол. н. / Т.П. Некрасова Москва, 2013.
14. Саидов Х. А. Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / Х.А. Саидов. – Душанбе: Сино, 2013.– 327с.
15. Саидов Х.А. Военная терминология в таджикском и английском языках / Х.А. Саидов. – Душанбе: Сино, 2013.– 190 с.
16. К. Икромов., Ҳуқуқи байналмилалӣ / К. Икромов., Ҳ. Қудратов., 2009. – С. 302.
17. <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/reviews-pdf/2020-10/112.pdf>
18. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИЛОҲОТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили муқоисавии баъзе хусусиятҳои истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мегардад. Ҳадафи таҳқиқ муайян намудани сарчашмаҳои ташаккул, хусусиятҳои сохторӣ ва семантикии истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти тоҷикӣ асосан тавассути тарҷума ва иқтибосгирӣ ташаккул ёфта, дар забони англисӣ ба анъанаи латинӣ ва фаронсавӣ таъя мекунад. Инчунин, дар мақолаи мазкур назарияи илмӣ, вазифаҳои асосии он таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Мазмунҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ бо номи ҳуқуқ байни халқҳо алоқаманд аст, гарчанде ки он анъанавӣ ҳамчун системаи меъёрҳои, ки муносибатҳои байни давлатҳоро танзим мекунад, муайян карда мешавад.

Дар мавриди омӯзиш ҳуқуқи байналмилалӣ он ҳамчун системаи мураккабии муайянеро дар бар мегирад: 1. Муносибатҳои байналмилалӣ, ҳуқуқи дохили давлатӣ (миллӣ) ва ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ бо ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманданд; 2. Барои шарҳи он донишмандони истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти ҳуқуқи латинӣ зарур аст.

Олими рус Ф.Ф. Мартенс таърихи истилоҳи "ҳуқуқ байни халқҳо"-ро хуб ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Зеро ки мафҳуми ҳуқуқи байналмилӣ бо номи ҳуқуқӣ байни халқҳо алоқаманд аст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ дорои хусусиятҳои зерин мебошад: 1. Мавзӯ ва усули танзими ҳуқуқи байналмилалӣ; 2. Субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; 3. Манбаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; 4. Соҳаи фазой (худудӣ) ҳуқуқи байналмилалӣ; 5. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; 6. Масъулияти байналмилалӣ ва чораҳои мачбури.

Калидвожаҳо: умумӣ, ҳуқуқ, байналмилалӣ, хусусият, меъёр, таърих, назария, вазифа, субъект, танзим, муносибат, фаъолият, чамбият, манфиат, бархӯрд, низоъ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дамонова Дилором Нуралиевна докторант PhD- и До-нишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи забони англисии умумидонишгоҳӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17, телефон: (+992) 900 54 4654. E-mail: dilidamonova@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ТЕРМИНОЛОГИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье представлен сравнительный анализ международно-правовой терминологии в таджикском и английском языках. Установлено, что таджикская терминология формируется преимущественно посредством заимствования, тогда как английская основана на латинско-французской традиции. Также в данной статье анализируются и обсуждаются научная теория, ее основные функции. Основное содержание международного права связано с названием этого права между народами, хотя традиционно оно определяется как система норм, регулирующих отношения между государствами.

Что касается изучения международного права, то оно включает в себя систему определенной сложности: 1. К международному праву относятся международные отношения, внутреннее (национальное) право и международное частное право; 2. Чтобы это объяснить, необходимо знать термины, в том числе латинские юридические термины.

Русский учёный Ф.Ф. Мартенс хорошо исследовал историю термина «право между народами». Потому что концепция международного права связана с юридическим названием между странами.

Международное право имеет следующие характеристики: 1. Предмет и метод международно-правового регулирования; 2. субъекты международного права; 3. источники международного права; 4. пространственная (территориальная) область международного права; 5. реализация норм международного права; 6. международная ответственность и принудительные меры.

Ключевые слова: общее, право, международное, характеристика, норма, история, теория, функция, субъект, регулирование, отношения, деятельность, общество, благо, конфликт, разногласия.

Сведения об авторе: Дамонова Дилором Нуралиевна – Таджикский национальный университет, докторант (PhD) кафедры общеуниверситетского английского языка. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17, телефон: (+992) 900 54 4654. E-mail: dilidamonova@gmail.com

COMPARATIVE ANALYSIS OF CERTAIN FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL TERMINOLOGY IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article presents a comparative analysis of international legal terminology in Tajik and English. The study shows that Tajik terminology is mainly formed through borrowing, while English terminology is based on Latin and French traditions. This article also analyzes and discusses scientific theory and its main functions. The main content of international law is associated with the name of this law between peoples, although traditionally it is defined as a system of norms governing relations between states. In terms of studying international law, it includes as a system of certain complexity: 1. international

relations, domestic (national) law and private international law are related to international law; 2. To explain it, it is necessary to know terms, including Latin legal terms. Russian scientist F.F. Martens has well researched the history of the term "law between nations". Therefore the concept of international law is related to the legal name between nations. International law has the following characteristics: 1. subject and method of international legal regulation; 2. subjects of international law; 3. sources of international law; 4. spatial (territorial) field of international law; 5. Implementation of international law standards; 6. International responsibility and coercive measures.

Keywords: general, law, international, characteristic, norm, history, theory, function, entity, regulation, relationship, activity, society, benefit, conflict, dissession.

Information about the author: Damonova Dilorom Nuralievna – Tajik National University, doctoral student (PhD) of the University-wide Department of English language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki aven.17, phone number: (+992) 900 54 4654. E-mail: dilidamonova@gmail.com

БОЗТОБИ ДУ АСАРИ АНИМАЛИСТӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК

Салимзода М.¹

Адабиёти анималистӣ дорои сабки алоҳидаи бадеӣ мебошад, ки таърихи хеле тулонӣ дорад. Ҳанӯз аз замони қадим дар мавзуи олами ҳайвоноту ҷонварон асарҳои зиёде эҷод шудаанд, ки то имрӯз мавриди таваҷҷуҳи хонандагону дӯстдорони адабиёт қарор доранд. Ва ин навъи адабиётро анималистика мегӯянд. Маънояш «тасвири ҳайвоноту ҷонварон дар адабиёт» аст ва решааш аз калимаи латинии animal (ҳайвон) аст. Дар ин навъи осори бадеӣ нависандагон ба роҳу тарзҳои гуногуну хоса олами ҳайвонотро тасвир менамоянд ё тавассути тасвири ин ё он навъи ҳайвоноту ҷонварон фикру андеша ва орзуҳои хешро ифода мекунанд.

Ин навъи тасвиру ифода танҳо хоси адабиёти бадеӣ нест, балки аз аҳди ниёгон ҳатто дар санъату ҳунар, мисли наққошӣ, театру манзарасозӣ ва мучассамасозӣ низ ба таври васеъ истифода шудааст. Дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ва осори ҳунарии қадими мардумони Ғарб низ адибон ба тасвири бадеии олами ҳайвонот таваҷҷуҳи алоҳида доштанд. Дар ин радиф китобҳои машҳури «Калила ва Димна», «Тўтинома» «Синбоди дарёгард» «Баҳориёт»-и Сайиди Насафӣ намунаи он шуда метавонанд, ки бештар иборат аз масал ва тамсиланд. Зеро дар жанри масал ин ё он ҷонвару ҳайвон ба забони одамай сухан мегӯяд ва рафтор мекунад. Ин силсила асарҳо хонандаи хеле зиёд доранд, зеро хонанда бо чунин образи қаҳрамонҳои ошно мегардад, ки дар онҳо ҳайвонот бо амалу кирдори худ ба инсон панд медиҳанд ва ё боиси баланд бардоштани завқи бадеии хонанда мегардад.

Албатта дар навъи анималистика ё тасвири олами ҳайвонот адибон ҳайвонот ҷонваронро ҳамчун яке аз унсурҳои таркибии қисми адабӣ (масалан, ҳамчун яке аз ҷузъиёти тасвири бадеӣ), дигар адибон барои рӯшан кардани хислати характери қаҳрамонон тавассути муносибатҳои бо ҳайвонот мавриди қарор медиҳанд. Чун вазифаи асосии адабиёти бадеӣ бозтоби образҳои зиндагист, пас дар дунёи башарият ва муҳите, ки ҷумлаи одамиро иҳота мекунад, падидае, унсуре ва ҳодисае нест, ки берун аз ин вазифаи қаломии бадеӣ бошад. Масалан, тасвири яке аз ҷонварони вафодор аспро мо дар адабиёти классикии тоҷик дар мисоли «Шоҳнома»-и безаволи ҳақим Фирдавӣ равшан мушоҳида мекунем. Зеро ҳамосаи Рустаму аспаш Рахш яке аз ҷанбаҳои пурқуввати часорату садоқати асп ба инсон мебошад. Рахши Рустам аспи размоваре ҳаст, ки садои шихаву ғулғулаш тасвири майдондориву ғалабаҳои Рустамро намоиш медиҳад. Дар ҳақиқат дар «Шоҳнома» ривояти Рахш қиссаҳои дилангези наслгирӣ аз аспҳои хушзоти паҳлавонон-Рахши Рустам, Шабранги Сиёвуш, Шабдизи Хусрави Парвиз бисёр моҳирона тасвир ёфтаанд.

Дар адабиёти миллии мо низ адиберо ёфтани муҳол аст, ки дар осораш аз сарнавишти ҷонварон сухан наравта бошад, ҳам дар сатҳи қаҳрамони асосӣ ва ҳам лаҳзаҳои. Аммо дар ин миён нависандаи Маҷид Салим батамом адиби анималист эътироф шудааст. Ақсари осори ӯ дар васфи табиат ва гирудори олами ҳайвон таълиф шудаанд. Асарҳои, ки ӯ дар ҳамин пояи диду дарёфт эҷод кардааст, Романи «Хирс», «Гурги похӯрда», «Зоғеву доғе», «Панҷаи ҳасрат», «Ҳикояҳои дар бораи ҳайвонот», «Мурғи даштӣ», «Аз пайи паланг», «Чӯчаи қабк», «Озодапаланг», «Шоҳпарак ва рангинкамон» мебошанд. Дар ин радиф метавон романи Нависандаи халқии Тоҷикистон Сорбон «Росу»-ро як асари нодири анималистӣ номид. Асари Сорбон «Росу» (2007) аслан романи тамсилӣ аст. Вай воқеаҳои мамлақати Сангистонро, ки як сарзамини таҳайюлист, дар бар мегирад. Он солҳо қаҳтӣ фаро расида буд, то ҷое, ки замин ҳосил намедод ва ҳатто мушон ҳамдигарро меҳӯрданд. Аҳли ҷомеаҳо корд ба устухон расид ва «Сипаҳсолор Росу, ки шаборӯз аз паҳлуи шоҳи кишвар дур намешуд ва аз танпарварию фориғболии ӯ ва беҳангиву бенангиаш ба дод омада

1. Салимзода Маҷид – унвонҷӯ-докторанти Маркази шарқшиносӣ ва мероси ҳагтии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон .

буд, фурсат муносиб дониста, аз тахт афкандаш ва дасту пояш куллук карда ба ятимхона бурданд, то ятимони бепарастор як бор аз гӯшти шоҳона сер шаванд ва шояд то пирӯзӣ ва рӯзи сериву пурӣ зинда монанд” [2, 31].

Росу бо ҳамин усул ба сари қудрат омад ва худро Мири мушон эълон кард. Сангистон, ки Росу онро кушодааст, чӣ гуна кишвар аст? Нависанда гӯё дар он кишвар ба сар мебарад, аз чараёни зиндагӣ ва ҳастию нести он огоҳ аст, қаҳрамонони роман “шиносони ношинос” ё “ношиносони шинос” ҳастанд. Ин аст, ки Сорбон мушҳоро ҳамчун одамон ва одамонро ҳамчун мушон тасвир менамояд ва нигоҳаш ба воқеият, ки зоҳиран тахайюлию афсонавӣ менамояд, танкидист. Мушҳо мисли одамон ҳарф мезаданд, муҳокима меронанд, чунон ки дар адабиёти бисёр халқҳои ҷаҳон ба назар мерасад. Сорбон алоқамандии романи “Росу”-ро таҷрибаи адабиёти ҷаҳонӣ дар сарсухоне, ки ба чопи пораи он дар ҳафтавори “Адабиёт ва санъат” навиштааст, чунин ба қалам медиҳад: “Нависанда ғайри эҷоду эҷоз қошифӣ низ бояд дошта бошад. Ин нуқта дар адабиёти классикии мо, дар асотири юнонӣ, адабиёти қадими ҳиндӣ, асарҳои аврупоӣ, амрикоӣ, ҷопонӣ назаррас бувад. Нависандагони дилмонда аз инсон рӯ ба ҳайвон оранд ва мадад аз он ҷӯянд: аз Калилаву Димна (Рӯдакӣ), Симури (Фирдавӣ), Худхуд (Аттор), Мушу Гурба (Убайди Зоконӣ). Нахуст ин образҳо дар афсона буданд ба адабиёти рамзӣ тамсилӣ гузаштаанд: “Заринмоҳӣ, зеро адабиётро болотар ва тоза нигоҳ доштани шуданд. Дар адабиёти тоҷик низ қаламкашоне ҳастанд, ки аз муҳаббату марздорӣ ҳайвон болида, хислати хубу меҳри поку бо худ будани онҳоро дониста, асар меофариданд. Романро бо чунин ният навиштам” [2, с.9].

Дар романи Сорбон аз мушу мушбачаи оддӣ то Мири мушон – ҳама тимсоли ҷомеаи мардум, ҳар як муш рамзи як одам ба шумор меояд. Онҳо боақлу хушманд, беақлу беҳуш, доною нодон, хушёру гаранг ... чунон ки ашхос ҳамин гунаанд. Мушҳо ҳамдигарро ҳифз мекунанд, маҳалгаро низ ҳастанд, мушҳо фикру ақида, ҳаракату амали худро тасдиқ менамоянд, ба ҳамдигар хусумату душманӣ доранд, онҳо нуқсонро камбудии ҷомеа, мамлакат, норасоии ҳамдигарро ғош мекунанд, ҳамон инҳо нуқсонро одамонанд, зеро мушҳо дар роман аз ҷинси ҳояндаҳои муқаррарӣ маъмулӣ нестанд, балки самбули аъзои бошуур ва хушманди ҷомеа мебошанд. Ҷосу, ки вазири қорҳои хориҷии Росу аст, мегӯяд:

“Одамай миш – мишу вайронқориро нағз мебинад. Сағона ба якдигар дарафтиданро қори баланд мешуморад. Лекин намедонам, ки ҳамин ҷангро сағ аз одам омӯхтааст ё одам аз сағ? Олимон ҳоло ин чизро муайян накардаанд. Аммо мо – мушҳо аз одамон омӯхтем. Девори қадом хонаро сӯроҳ карда шабу ними шаб ё вақту новақт ба он ҷо даромада бошем, ҷанг. Ё миёни зану шӯ, ё миёни хушдоману арӯс ё байни бародарон, кӯдакон ... Эээ... Ин таънабиякро мегӯйиву ин рияму олоямро мегӯйиву... Тамоми гапи ҷаҳонро ё дашномҳои нестандарҷаҳонро аз ҳамон ҷо мефаҳмӣ. Аз ҳама зӯраш таънабияк: тамоми сирру савдо ғош мешавад. Баъди ин хел ҷангҳо хонавайрон мешаванд оилаҳо [3, с.242].

Дар роман воқеаҳои таърихӣ бо рамзу тамсил аз забони мушҳо баён мешаванд. Мушҳо хеле “доно” ва “андешаманд” буда, воқеаҳои таърихро алоқамандона бо ҳамдигар, бо рияи мазмун ва мантиқ баён мекунанд. Унвони ҳар як мафҳум моҳияти он чизро ба хубӣ ифода месозад. Хонандае, ки аз таърихи қарни бистуми мамлакат каму беш огоҳӣ дорад, мазмуну муҳтавои он мафҳумҳои рамзиро амиқ дарк менамояд. Гурусна – заҳматқаш, сер – синфи ҳуқумрон, қасри Зулм-давлати Шуравӣ, байрақи Зулм – байрақи Шуравӣ, байрақи Адолат – байрақи Истиқлолият, қасри “Адолат” – қасри истиқлоли миллӣ. Мафҳумҳои номбурда дар порчаи зерин истифода шудаанд ва моҳияти сиёсӣ иҷтимоӣ доранд:

“Тақрибан сад сол пеш як Гурусна бобойи Серро кушта ба тахти салтанат нишастааст. Сонӣ онҳоро саҳт азоб дода будааст. Иҳон қасам хӯрда будаанд, ки қасрашро вожгун насозем, намонем. Росту дурӯғ – қач дору марез карда мегаштаанду тағай қора пазонда якбора дар як рӯзи равшан ба қасри Зулм зада даромадаанд. Байрақи зулмро аз тори сари қаср гирифта ба замин задаанд ва байрақи Адолатро ҳамчун тоҷ бар сари бом бардоштаанд. Қасрро ҳам “Адолат” ном гузоштаанд [4, с.242-243].

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар роман дар мисоли муомилаю муносибати мутақобили мушҳо баррасӣ гардидааст, масъалаи муносибати Мири мушон ва вазирон, маҳсуб мешавад. Чу-

нон ки дар афсонаҳо ба мушоҳида мерасад, шоҳ ду вазир дорад: вазири дасти рост, вазири дасти чап. Дар мамлакати Сангистон ҳам иғвогарон, хабарчину хабаркашҳо будаанд. Ба “шарофати”-и онҳо Мири мушон дар бораи вазири дасти рости худ тасаввуроти вайрон пайдо мекунад. Вай нодон аст, мустақилона кор карда наметавонад, тарсу аст, ягон масъаларо ба ҳаллу фасл намерасонад, тамаллуқпеша ва амсоли инҳо. Дар натиҷа Миру мушон ўро аз вазифааш сабукдўш кард. Ба чашми мушҳо сарвари Сангистон чӣ гуна метобад? Вай худхоху худбин ва худписанд аст. Калиди ҳама кор дар дасти ўст. “Росу хушмуомила нест, - мегўянд мушҳо. -Қаҳру ғазабаш зиёд. Гоҳи ғазаб мушҳои аз худаш хурду камчонро аз сараш пахш карда бе ҳеч тайёри ва сарсухан, гуноҳашро дайн накарда, ғаж – ғаж хоида мехўрад, то дигаронро ибрат бошад ... Ақаллан гурбавор мушро бозӣ доронда – шўҳӣ ба шўҳӣ чонашро гирифта, нарму мулойим карда намехўрад ... Кори ҳалол ва некӣ кардан Росуро ҳаром”[6,с.15].

“Росу ангорахову ҳаммонандони худро ба ҳар сў тақсиму вазифадор кард, ки бинанду назора кунанд. Аммо дилаш пур нест, ки ин шикамбузургони ноҳондаву нодон аз ўҳдаи кор мебарояд ё на. Зеро ин нодидаҳои гурусна ба хўрдану хойдан дароянд, ҳама чизро фаромўш мекунанд; зебо-санамеро ба даст оранд, ҳафтаҳо аз гармоба бурун намешаванд”[7,с.244].

Аз ҷониби Сорбон ба сифати қаҳрамони роман тасвир шудани муш бесабаб нест. Дар тасаввурӣ ҳамаи халқҳо муш самбули дузд аст. Нависанда ба мушоҳида гирифтааст, ки дуздӣ ва ба ғорат бурдани сарвати халқу давлат дар ҳаёт ҳамарўза воқеъ мегардад. Росу ҳам аз кўдакӣ то Мири мушон шудан батадрич дуздиро омўхт, бонки давлатиро зад, ҳатто нишони Генералро рабуд. Дар роман аз волидайн омўхтани дуздӣ, аз дузди майда (“тухмдузд”) ва дузди калон (“уштурдузд”) расидан ва ниҳоят Мири мушон-сардори дуздон шудани Росу завқовар тасвир ёфтааст. Нависанда гуфтанист, ки дар Сангистон дуздӣ ҳам аз насл ба насл мегузарад, агар пеши он гирифта нашавад, дуздию ғоратгарӣ решакан нагардад, мамлакат харобу афгор хоҳад шуд. Дар ҳар боби асар масъалаҳои мубрами ҳаёти ҷомеа ва соҳаҳои гуногуни он мавриди андеша қарор меёбанд

Мушҳое, ки Сорбон тасвир кардааст, хеле зирақу хушёранд. Онҳо аз душворихоӣ ҳаёти моддӣ, ноҳамворихоӣ иҷтимоӣ ва ҳатто аз ахлоқи одамон огаҳанд. Ғам мехўранд, ки Хидир ба болои зани қадрону вафодораш Гулоб, дегу табақшўи бемористон, зани чавон гирифтааст. Дар романи Сорбон аз фаёолият бозмонда ба вайронию харобӣ расидани фабрику заводҳое, ки дар вақташ обрўи мамлакат буданд ва ҳазорон коргарону мутахассисонро бо кор таъмин мекарданд, бо дарду алами шаҳрвандӣ дар мисоли заводи Қир тасвир шудааст. Нависанда бо муболиғаю иғроқ, ҳатто санъати ғулув нишон медиҳад, ки дар натиҷаи аз кор мондани саноат ҳамагонро гуруснагӣ фаро гирифт, то ҷое, ки мардум ба ҷои нон коҳ мехўранд. Бесабаб нест, ки вазири корҳои хориҷии давлати Сангистон Рочу ба ранҷу азоб тоб оварда натавониста худкушӣ кард. Дар тасвир Сорбон қаҳтию гуруснагӣ ҷунон вусъат ёфт, ки “шабҳангом, ки чароғҳои кўча, саҳнаҳои бемористон ва моргу музофот бар асари симдуздҳо, рўдабуриҳо, кабелканиҳо ба хотири арзизи фурўшӣ хомўш буданд ва ҳама ҷо торик мешуд, мушон аз ситораҳо нур ба дида гирифта, аз сўроҳӣ ба девор часпида, ба воситайи тирезайи шикаста ё дари аз зиёд бо пой задан ворафта, роғ- роғ гашта ба морг медаромаданд. Ҳар навъе мехостанд, сайру саёҳат мекарданд; дуздиву кисабурӣ, бӯй кашидану дандон заданҳо сар мешуд. Ба даҳону бинӣ медаромаданд; чашм мекафонданд, забон мегазиданд, дандони тилло канданӣ мешуданд; осонгир бошад, аз даҳони мурда рабуда мешуд”.

Бесабаб нест, ки муши Олус ба ҷои Росуи раҳматӣ Вазири дасти рост шуд. Ҳол он ки ў модарбахато буд. Сорбон таҳдор менависад. Ҳамин гуна мушҳои ноасл ба мансаб мерасанд. Ҳамагон гирифтори мансабталошию кайфу сафо. Аммо мамлакат харобу афгор, мардум ниёзманди нон, бархе духтарони сабукпо шудаанд, ба танфурўшӣ машғуланд, ҷавонон, ҳатто занҳо, одамон хонакўчу бўрёпеч ба мамлакатҳои бегона ба мардикорӣ мераванд, баъзеҳо ҳамчун эътирозӣ иҷтимоӣ даст ба худкушӣ мезананд. Қаҳтсолию нодорӣ то ҷое расида, ки одамон ва ҳайвонот ҳамдигарро ва замин натавонхову касалмандонро мехўранд: “Алқисса,-омадааст дар роман, -мушак хўрд захрро, чўча хўрд мушро; сағ хўрд гурбаро, бангӣ хўрд сагро; замин хўрд бангиро...”.

Сорбон ба ҷанги хонаводагӣ, дуздию ғоратгарӣ ва каттолии ҳокимияти бадбахтиовари Ҷаҳонгиршоҳ, дурўғгўию мардумфиребӣ, чоҳпарастию бадахлоқӣ (образӣ Ботурбой), чашмбандию намоишкорӣ, бегонапарастӣ, беандешагӣ, бечуръатӣ, хиёнаткорӣ, ватанфурўшӣ, нафспарастӣ,

гуломи нафс шудан, чосусй, сарсонию саргардонӣ, нашъафурӯшию ҳаромкорӣ, зишти ва дигар воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ эътибори қиддӣ медиҳад, бо манзара ва образҳои бадеӣ, бо рамзу тамсил, ривоятҳои афсона, образҳои афсонавӣ асотирӣ, ҳубу хоббинӣ нуқсонҳои ҷомеа ва ҷоҳпарастони бебунёдро бераҳмона фош мекунад, ба марғ маҳкум месозад. Беҳуда нест, ки дар хотимаи роман Росуро мор хӯрд. Худи мор ҳам думашро балъида ҷон дод, яъне зулму золимӣ аз байн рафтанд, ҳаёт орому осуда гардид. Дар ин миён қиссаи нависанда Адурофеъ Рабиев низ асари хонданибоб буда, дар бораи яке аз ҷонварони нодир аспӣ зоти тоҷикӣ ҳикоят мекунад.

Қиссаи Абурофеъ Рабиев “Аспӣ охири”-ро кас хонда гумон мекунад, ки ин давоми мантиқии ҳамон достони М.Турсунзода “Ҳасани аробакаш” аст, чунки сари Бӯр низ мисли Рахш ба ивази хизмати аҳлонааш ба мардум охири охири дар шаҳр намеғунҷад. Мӯйсафед Аҳмад бошад, нисбат ба тақдири Бӯр бепарво нест. Ў Бӯрро баробари ҳамяроқонаш, ки борҳо ҷони ўро ба ивази ҷонфишонӣ худ харидаанд, эҳгиром мекунад, зеро Бӯр ба ин қадриносӣ сазовор аст. Охир номи Бӯр низ баробари номи худашу ҳамяроқонаш ба девори Рейхстаг сабт шудааст. Ҳамчунин Бӯр барои Аҳмад аз он ҷиҳат азиз аст, ки бо он арӯси ҳамсари марҳумаш Шарофатро овардааст. Ҳамон Шарофате, ки дар солҳои ҷанг аз гуруснагӣ тамоми ҷиҳози тӯйро фурӯхта, хонаводаро аз марғ наҷот доду зинпӯши зебою лаҷоми нуқрақӯби Бӯрро ҷун азизтарин ҷиз то имрӯз эҳтиёт намуд. Мӯйсафед дар рӯзи иди ғалаба ордену медалҳои худро ба бар мекард, Бӯрро бо зинпӯшу лаҷоми нав оро меод ва этак карда ба майдон меовард, ки ин манзара ба идғоҳ шукӯху шаҳомати тоза мебахшид. Махсусан кӯдакони аз дидани Бӯр хушҳол мешуданд. Бачаи миёнақад аз бинои ҳаштошӯна аз ҳама охир аз асп ҷудо мешуд. Нависанда дар ин ҷо тазоди аҷоибро ба қалам додааст. Агар то дирӯз бачаҳо аз қафои мошинҳои аввалин кашола шаванд, имрӯз дидани мошин барои онҳо лаззате намебахшад, балки баръакс бачаҳо аспро бештар дидан ва савор шудан мехоҳанд.

Ба мӯйсафед бештар суҳанони милисаҳое саҳт мерасид, ки ба ў “Мӯйсафед аспата дар хона монда биёй, намешавад?!” мегуфтанд. Мӯйсафед низ ба онҳо ҷавоби муносиб мегардод:

Ман танҳо ҷанг накардаам! Бӯр ҳамроҳам буд! Вай ҳам то Берлин рафтааст

Баъд мӯйсафед як даста гул харида ҳамроҳи Бӯр ба сари гӯри Шарофат бурда мегузашт. Гулҳоро мегузашту айёми ҷавониаш пеши назараш ҷилвагар мешуд. “Айёме, ки Бӯр ҳанӯз ром набуд ва ў барои ром кардани Бӯр ҷон мекоҳонд. Баробари ин духтараке низ, ки ҷун Бӯр саркаш буд, дили ўро рабуд. Мӯйсафед Бӯрро барои он низ дӯст медорад, ки баро- бари ром шудани Бӯр духтарак низ ба ў ром шуд ва Аҳмад барояш гул овард, аз ҳамон гуле овард, ки то ҳозир меорад ва акнун онро оварда рӯи гӯраш мегузорад. Мӯйсафед бо Ша- рофат дурудароз гуфтугӯ мекунад. Дар бораи Бӯр ҳам ба ў нақл мекунад. Ҳис мекунад, ки аз ин муколама бо марҳум на танҳо дили ў равшан мешавад, балки “ҷашмони” андӯхноки Бӯр низ равшан мешавад. Гардани асп болотару қадаммонӣ чобуктар мегашт”.

Дар қисса баробари мӯйсафеди Аҳмад писараке низ пайдо мешавад, ки ў ҷун мӯйсафед ба ин ҳайвони бебабон дилбастагии зиёд дорад. Ҳатто вай бо бачаи қадбаланди фарбеҳ, ки ба ҷашмони асп хок пошидааст, ҷанг мекунад. Барои писарак тамошои асп ва обу алаф додан ба ў ягона шугӯст, ки дилгираш намекунад. Меҳоҳад мӯйсафед соатҳои дароз бо ў нишаста дар бораи асп гап занад.

Мӯйсафед низ ба ҳама ҷизи олам аз дариҷаи муҳаббаташ ба асп ҷашм меӯзад. Масалан, “дар гӯшаи ғарби осмон моҳи чандрӯза меистод. Ситораҳо гирдаш парешон буданд. Ҳамин лаҳза ба назари мӯйсафед намуд, ки гӯё навақас аз майдони осмон аспу қурраҳои масти афсонавӣ давон- давон гузаштаанд ва аз суми яке аз онҳо наъли заррине қанда шуда, он ҷо афтадааст. Ҳоло бошанд, шарораҳои аз зери суми аспу тойчаҳо хестагӣ барин ҳар тараф парешонанд”.

Ба ҳамин васила нависанда аз диди мӯйсафед осмонро низ бо замин, ки Бӯр он ҷост, яксон карданист, чунки ин дам мӯйсафед худро танҳо дар олами рангини аспҳо тасаввур мекарду халос. Мӯйсафед дар ин лаҳзаҳо бисёр меҳост, ки бо писарак шарҳи ҳоли худро баён кунад. Гӯяд, ки ў миёни галаи аспҳо тойча барин ба дунё омадааст, чунки падараш галабон буд. Баъди роҳгард шудан миёни галаҳо тойча барин давутоз карда мегашт. Тойчаҳо бисёришон ба ў дӯст ва баъзе- ашон гурезон буданд. Баъд асп савориро ёд гирифт, бузқаширо омӯхт. Бӯрро барои бузқашӣ ром кард. Вале ба буз нарасида ба ҷанг рафт. Бӯр ҷӣ буданашро дар ҷанг нишон дод. Борҳо ўро аз марғ

начот дод. Худаш ҳам чанд бор ярадор шуд, вале баъди маҷрӯҳӣ дави пешинаашро гум кард. Баъди чанг Бӯрро ба ароба баст. Чанд сол аробакашӣ кард. Ҳамин ки мошинҳо зиёд шуданд, аробаро ба киностудия супорид, вале Бӯрро додан нахост, чун- ки, таъкид намуд ба бача, “ин асп ба ман бародарам барин. Ману Бӯр бе ҳамдигар зиндагӣ карда наметавонем”.

Аз ҳама муҳимаш муҳокимарониҳои бача низ чун мӯйсафед дар атрофи асп аст. Бача наме-хоҳад, ки падараш мошин харад. Ў бисёр шавқманд аст, ки падараш ба вай тойча харида диҳад. Бача барои он тойча хариданист, ки вай одамро мефаҳмад (!) “Мошин чӣ даркор, мегӯяд бача,- вай намефаҳмад.”. Баъзан аз дили мӯйсафед гап мезанад. Мӯйсафед аз ин рӯҳ гирифта шуқр мекунад, ки “агар аспу тойчаҳо намебуданд, бачагию наврасии худаш аз як чизи зеботарину аҷоибтарин ҳоли мемонд. Умуман барои одамай аз табиату ҳайвоноте, ки худаш ром кардааст, ҷудо зиндагӣ кардан баъзан душвор бу- дааст”. Мӯйсафед ҳам бачаи ҳайвондӯстро писандид. Бисёр мехост, ки ӯ тойча дошта бошад, “Тойчаи масту зебо, меҳрубону одамдӯст, тойчае, ки бача вайро фаҳмад”. Мӯйсафед дар хусуси асп диди махсуси худро дорад. Ў ҳар ҳафта Бӯрро беруни шаҳр мебурд. “Ба ману ту барин мӯйсафедҳо ҳавои тоза лозим” мегуфт. Ў ресмони нӯхтаи аспро ба даст дошта, ба ҳар савор мешуд. Тарконидани кӯҳҳо ва азоби роҳсозиро дар кӯҳистон дида, дилтанг мешуд. Хуб мебуд, агар ин заминҳоро кишт карда, ғалларо бо асп кашонанд, чунки ин заминҳои майда ҳарчи роҳсозиро намебароранд.

Мӯйсафед муътақиди он аст, ки “агар йигит аспсавориро надонад ё човандозӣ карда натавонад, йигит нест. Бо асп мардонро месанҷиданд. Зеро мардонро аспсаворӣ обутоб ме- дод, пухта мекард. ... зиндагӣ ҳар қадар пеш равад ҳам, аспи меҳнаткаши бовафо боз лозим”. Ҳангоми бозгаштан аз саҳро азбаски дар гандумпоя поҳои писарак хуншор шуд, мӯйсафед ўро бардошта болои Бӯр гузошт, ки барои писарак хурсандии калон буд.

Тибқи тасвири нависанда ҳодисаҳои минбаъдаи қисса ин оромии мӯйсафедро вайрон кард. Милисаи ҷавони ба ҷои милисаи хушбурут ба кор омада мӯйсафедро хушдор дод, ки дар шаҳр аспро нигоҳ доштан мумкин нест. Барои мӯйсафед тааҷҷубовараш он аст, ки пишаку сағ ҳам ҳайвонанд, вале чаро онҳоро дар шаҳр нигоҳ доштан мумкин аст аспро не? Ҳамчунин мӯйсафед ба инаш ҳам мутаҳайир буд, ки асп бо поруяш, ки замин бақувват мешавад, шаҳр ҳаром мешуда-асту аз дуди сечарҳаи милиса, ки заминро осмон ифлосу ғализ мешавад, шаҳр роҳат мекардааст? Фарҷоми қиссаи “Аспи охирин” ба мо талқин мекунад, наврасии худаш аз як чизи зеботарину аҷоибтарин ҳоли мемонд. Умуман барои одамай аз табиату ҳайвоноте, ки худаш ром кардааст, ҷудо зиндагӣ кардан баъзан душвор бу- дааст”. Мӯйсафед ҳам бачаи ҳайвондӯстро писандид. Бисёр мехост, ки ӯ тойча дошта бошад, “Тойчаи масту зебо, меҳрубону одамдӯст, тойчае, ки бача вайро фаҳмад”. Мӯйсафед дар хусуси асп диди махсуси худро дорад. У ҳар ҳафта Бӯрро беруни шаҳр мебурд. “Ба ману ту барин мӯйсафедҳо ҳавои тоза лозим” мегуфт. У ресмони нӯхтаи аспро ба даст дошта, ба ҳар савор мешуд. Тарконидани кӯҳҳо ва азоби роҳсозиро дар кӯҳистон дида, дилтанг мешуд. Хуб мебуд, агар ин заминҳоро кишт карда, ғалларо бо асп кашонанд, чунки ин заминҳои майда ҳарчи роҳсозиро намеба- роранд.

Мӯйсафед муътақиди он аст, ки “агар йигит аспсавориро надонад ё човандозӣ карда натавонад, йигит нест. Бо асп мардонро месанҷиданд. Зеро мардонро аспсаворӣ обутоб ме- дод, пухта мекард. ... зиндагӣ ҳар қадар пеш равад ҳам, аспи меҳнаткаши бовафо боз лозим”. Ҳангоми бозгаштан аз саҳро азбаски дар гандумпоя поҳои писарак хуншор шуд, мӯйсафед ўро бардошта болои Бӯр гузошт, ки барои писарак хурсандии калон буд.

Тибқи тасвири нависанда ҳодисаҳои минбаъдаи қисса ин оромии мӯйсафедро вайрон кард. Милисаи ҷавони ба ҷои милисаи хушбурут ба кор омада мӯйсафедро хушдор дод, ки дар шаҳр аспро нигоҳ доштан мумкин нест. Барои мӯйсафед тааҷҷубовараш он аст, ки пишаку сағ ҳам ҳай-вонанд, вале чаро онҳоро дар шаҳр нигоҳ доштан мумкин аст аспро не? Ҳам- чунин мӯйсафед ба инаш ҳам мутаҳайир буд, ки асп бо поруяш, ки замин бақувват мешавад, шаҳр ҳаром мешуда-асту аз дуди сечарҳаи милиса, ки заминро осмон ифлосу ғализ мешавад, шаҳр роҳат мекардааст? .Фарҷоми қиссаи “Аспи охирин” ба мо талқин мекунад, ки нисбат ба якдигар ва табиати атроф, хусусан нисбат ба ҳайвоноте, ки ҳамдами моанд, бепарво набошем, зеро тақдири минбаъдаи дунё аз як ҷиҳат ба нигоҳ доштани пеши чанг вобаста бошад, аз ҷиҳати дигар ба муҳофизати табиату

эхсоси поктарини дили одамй алоқамандии қавй дорад. Қаҳрамони марказии қисса аз бепарвоии мардум сахт малул аст. Аз он гиламанд аст, ки мардум дарду ҳасрат ва орзую армони дили вайро гӯши суханшунаве надоранд, ки гӯш андозанд. Милисаи чавон аспи вайро бурд. Вай ба мардум хизматашро миннат карданй нест, вале маҷбур аст, ки ба онҳо асли гапро расонад. Гӯяд, ки “Дар чанг ярадор шудам. Ҳамин асп чонамро халос кард... Агар вай намебуд, зинда наместондам... Наздаш тамоми умр қарздор ҳастам... Кас бояд некиро фаромӯш накунад. Вазифаи одамй ҳамин ... Хизмати асп ба мардум бисёр расидагй...” Аммо мӯйсафед ҳайрон аст, ки чаро баъзеҳо вазифашиносу кадршинос нестанд. Ҳатто ба чои аспи ба гӯшт месупурдагй ба ӯ букқа харида оварданро мефармоянд. Мӯйсафед ҳатто розй аст, ки ба ивази пасандози барои гӯру чӯбаш вогузошта букқае харида бурда ба гӯшткомбинат супораду ба ивазаш чоии Бӯрро раҳонад. Дар ин кор ба ӯ танҳо писарбача ёвару мададгор аст, чунки ба марг маҳкум шудани Бӯр ин хиёнат ба дӯст ва ҳамяроқ, хиёнат ба иштирокчиёни чанг аст. Ҳамин тавр, қиссаи дилангези “Аспи охири”-и адиб Абдуурофеъ Рабиев чун асари омӯзандаи анималистй маъруфият дошта, ба китоби дӯстдоштаи наврасон табдил ёфтааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Сорбон. Куллиёт. Қилди даҳ . – Душанбе: Эҷод. – С. 231.
2. Адабиёт ва санъат, 2 июли 2009. – С. 9.
3. Сорбон. Росу. Роман. – С. 244.
4. Фирдавсй, Абулқосим. Шохнома / Абулқосим Фирдавсй. ҷ.4 Таҳияи К.Айнй, З.Аҳрорй. – Душанбе: Адиб, 2008. – 408 с.
5. Сорбон. Росу. Куллиёт ҷ.10. – Душанбе: Эҷод, 2009. – С. 23 с.
6. Маҷид Салим. Ҳикоеъти тамсилй / Салим Маҷид. – Душанбе: Нашриёти бачагона, 2007. – 120 с.
7. Рабиев, Абдуурофеъ. Аспи охири / Абдуурофеъ Рабиев. – Душанбе: Адиб, 1987.
8. Рабиев Абдуурофеъ . Куллиёт / Абдуурофеъ Рабиев. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 23с.
9. Адабиёт ва санъат , 2 июли 2009
10. Баҳманёр. Аспи обй / Баҳманёр. – Душанбе: Адиб, 1988.
11. Назрй Раҳмат. Соли асп / Раҳмат Назрй // Ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат”, 2001, №51-52.
12. Шоев С., Ҳ.Мамин. Асппарварй дар Тоҷикистон / С Шоев, Ҳ. Мамин. – Ирфон, 2003.
13. Самадов Абдулҳамид. Аспми бобом / Абдулҳамид Самадов. – Душанбе: Маориф, 1986.
14. Зарафшонфар, Салим. Шохасп / Салими Зарафшонфар. – Душанбе: “Истиклол”, 2003. – 127с.

БОЗТОБИ ДУ АСАРИ АНИМАЛИСТЙ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК

Ду асар романи “Росу”-и Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи Қоидаи давлатии ба номи Рӯдакй Сорбон ва қиссаи “Аспи охири”-и нависанда, барандаи Қоидаи адабии ба номи Садриддин Айнй Абдуурофеъ Рабиев аз асарҳои насри анималистии замони Истиклол мебошанд.

Албатта ин асарҳо аз падидаҳои нави насри анималистии замони Истиклол мебошанд. Китобҳо асосан дар сабки тамсилй эҷод гардида, қаҳрамонони асар дар мисоли насли мушон бо забони одамй ҳарф мезананд. Нависандагон бо истифодаи сабку услуби хосса аз номи чонварон сухан ронда, бевосита ҳаводисеро пеши назари хонанда меоранд, ки дар он қаҳрамонони асосй ҳайвонот мебошанд. Ба воситаи бозгӯи тазод миёни чонварон бархурди қувваи некй бар бадй буда, асосан дар сабки тамсилй эҷод гардида, қаҳрамонони асарҳо дар мисоли аспи вафодор мебошад ки сарнавишти вай бозгӯй шудааст. Адибон бо истифодаи сабку услуби хосса аз сарнавишти талху ширини асп, ки тақдир ёро ба шаҳр овардааст нақл мекунанд. Адибон хеле табиӣ нишон додаанд, ки маҳз муносибати неку самимй ба чонвар ва соҳибаш мӯйсафед аст, ки аспро чун чонвари вафодору рамузфаҳм парастииш мекунанд, то озоре наёбад

Калидвожаҳо: Анималистика, , чонварон, тазод, бархурд, кинаву адоват, муноқиша, ҳикоеъ,

табиат, Анималистика, тамсил, асп чонвари безабон, тазод, кинаву адоват, муноқиша, табиат, резачорпо, аспи саманд, пешонисафед, пойга.

Маълумот дар бораи муаллиф: Салимзода Мачид Одина унвончӯ-докторанти Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Суроға: шаҳри Душанбе, кӯчаи Қаҳҳоров 7-18, телефон 918 24 73 52.

ДВА АНИМАЛИСТИЧЕСКИЙ ПРОИЗВЕДЕННЫЙ В СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Основная цель данного исследования-рассмотреть образ животных в «анималистический роман произведенный таджикских писателей Основная задача работы - исследовать, что значила животных для наших предков и что — для современного человека, его отношение к этим самым миролюбивым и безотказным животным, готовым до последнего вздоха служить хозяину, как этот удивительный образ раскрывается на страницах романа Сорбон «Росу» и последный конь Рабиева Актуальным является тот факт, что автор рассматривает отражение образа животных в культурном наследии современного общества. Анализ материала показал, что в основе раскрытия образа коня в художественной литературе лежат мотивы: 1) мотив боевого коня и воина, 2) мотив пути, дороги (в т. ч. жизненного искания) 3) мотив восхваления коня; 4) мотив коня как основного средства передвижения; 5) мотив помощника.

Сопоставив мифологию, мы выяснили, что у обоих народа конь является символом добра и счастья.

Ключевые слова: Анималистика, животных, образы, природа, рассказы, дикие зверей, животных, образы, природа, рассказы, дикие зверей, конь, мифы, судьба

Сведения об авторе: Салимзода Маджид Одина докторант Центра письменного наследия при Президиум Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: г Душанбе Ул. Кахоров 7-18, телефон 918 24 73 52.

ABDURAFE' RABIEV'S STORY "THE LAST HORSE" - AND TAJIK ANIMALISTICS

The primary goal of this study is to examine the image of animals in the animalistic novel by the folk writer Sorbon. The primary objective of the work is to explore the meaning of animals for our ancestors and for modern humans, their attitude toward these most peaceful and loyal animals, ready to serve their masters until their last breath, and how this amazing image is revealed in the pages of Sorbon's novel "Rosu." The author examines the reflection of animal images in the cultural heritage of modern society.

The story is mainly written in an allegorical style, and the heroes of the work are depicted as a faithful horse, whose fate is recounted. Using a special style and method, the writer tells about the bitter and sweet fate of the horse, which fate brought him to the city. The writer has very naturally shown that it is precisely the good and sincere attitude towards the horse and its gray-haired owner that makes the horse worshiped as a faithful and wise animal, so that it does not suffer any harm.

Keywords: Animal studies, animals, images, nature, stories, wild animals, and others.

About the author: Salimzoda Majid Odina, doctoral student at the Center for Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe, Kakhorov Street 7-18, phone 918 24 73 52.

ОЛАМИ ҲИКОЯҲОИ ПРЕМЧАНД

Раҷабов Ҳ.¹

Адабиётҳои гуногунзабони Ҳиндустон, ки ҳар кадом таърихи ғании бисёрасра ва ниҳоят ҷолиб доранд, дар ҳар вақту замон маъруфттарин чехраҳоро ба майдони адаб овардаанд. Ин чехраҳо бо асарҳои ҷовидонаи худ дар адабиётҳои ҳиндустанӣ ва адабиёти ҷаҳонӣ мавқеи махсусро соҳиб шудаанд. Аз назари хонандаи тоҷик ва аз назари бисёр хонандаҳои мамлакатҳои дигар ҳам, бо итминони комил гуфта метавонем, ки дар асарҳои нуздаҳ ва бист дар осмони адаби Ҳинд якчанд ситорае дида мешавад, ки ҷилои онҳо абадист. Ин гуна чехра, бе баҳс, дар адабиёти банголии Равиндранатх Тхакур, дар адабиёти ҳиндӣ ва урду бошад Муншӣ Премчанд, дар адабиёти урду ва форсизабон Мирзо Асадулло Ғолиб ва Муҳаммад Иқболро мебинем. Маъруфттарин муҳаққиқони ҳиндустанӣ ва хоричӣ, бо ҳамон андозае ки ин нобиғаҳои бемисли адаб арзиш доранд, суханронихо кардаанд. Лекин ҳеҷ вақт ҳамин қадар навиштаҷот кофӣ гуфтан дуруст нест, зеро ҳар он чизе, ки ин нобиғаҳо ба мерос гузоштаанд, ин қадар сифатҳо доранд, ки ҳар насли нави муҳаққиқон боз бо фаҳмиши тозаи худ ва талаби вақту замон онҳоро кашф карда метавонад. Барои ҳамин ҳам ин ҷо бори дигар аз Премчанд ёдовар шуданро бо мантиқ меҳисобем. Яке аз маъруфттарин муҳаққиқи адабиётҳои Ҳиндустон Сисир Кумар Дас Премчандро намоёнтарин адиби ҳиндизабони асри XX меҳисобад [10, 5]. Ҳоло ин ба хоҳири он мебошад, ки имсол дар Ҳиндустон 145-солагии Премчанд ҷашн гирифтанд. Тавре адиб ва олими намоёни Ҳиндустон Ҳансраҷ Раҳбар (1913-1993) ҳанӯз 1 октябри соли 1951, яъне қариб 75 сол пештар таъкид карда буд, ки “Роҷеъ ба Премчанд аллақай чандин китобҳо ба таъб расидаанд ва дар оянда, бешак, аз ин ҳам зиёдтар иншо хоҳад шуд. Дар бораи ӯ мисли дигар шахсиятҳои бузург беҳаду бешумор китобҳо навиштан мумкин аст” [12, 6]. Соли 2009 китоби “Сад ҳикояи Премчанд” ном китоби Премчанд бори дуюм ба забони урду нашр шуд. Дар пешлафзи ин китоб, ки “Якчанд сухан” (Harfe chand) ном дораду муаллифаш тартибдиҳандаи ҳамин китоб Прем Гопал Миттал мебошад, боз ишорае монанд ба андешаи Ҳансраҷ Раҳбар рафтааст, ки чунин аст: “Оид ба ҳунари андешаронии Премчанд ба урду як зарра кам навиштаанд. Вале ба ҳиндӣ хеле бисёр навиштаанд. Бо вучуди ин боз навишта мешавад ва ҳоло ҳам боз бисёр навиштан мумкин аст” [9, А-Б].

Ҳамин тариқ, ҳарчанд оид ба Премчанд, оид ба ҳунари ҳикоянависи ӯ садҳо varaқ фикру андешаи арзишманд баён шуда бошад ҳам, боз ба ин пурмеватарин боғи офаридаҳои адиб ворид шуда, аз он баҳра бардоштанро муносиб медонем. Дар воқеъ, олами ҳикояҳои адиб биёр рангоранг ва ҷолиб аст. Мероси адабии Премчанд, ки дар он адиб ҳаёти деҳаҳои Ҳиндустон, мушкilotи иҷтимоии мардум, аз ҷумла камбизоатӣ, зулми судхӯрон, мушкilot ва зулми каставӣ ва мисли инҳоро воқеъбинона тасвир кардааст, дар нимаи аввали асри бист як падидаи нав дар адабиёти ҳиндӣ буд. Вақте ки Премчанд барои ниғаҳдорӣ адолати иҷтимоӣ даъватҳо мекард ин ҳамон садои бенавоёне буд, ки адиб ҳар замон мешунид ва рӯикоғаз овардани онро зарур мешуморид. Адиб иншои асарҳои бадеӣ, аз ҷумла ҳикояҳо як навъ воситаи мубориза ҳисоб мекард ва нуруи қалами худро барои озоӣ ва худшиносии ҳамин гуна одамони оддӣ ва интизори мадад будагон, истифода мебард. Ҳиндшиносии рус В.И. Балин низ ба ҳамин ҷониб ишора карда гуфтааст, ки “Дар ҷустуҷӯи имкониятҳои нави баёни ғояҳо, дар он давра (аввалин даҳсолаи асри XX. Ҳ.Р.), ки Премчандро ба ташвиш оварда буд, вай ба жанри ҳикоя мурочат намудааст. Дар он вақт ин жанр барои адабиёти урду ва ҳиндӣ қариб ошнонабуд” [1, 6].

Премчанд ҳамчун асосгузори реализми танқидӣ дар адабиёти ҳиндӣ ба воқеият ба хоҳири онро зебо кардану оҳанги афсонавӣ додан, тавре ки адибони аз ӯ пеш мекарданд, рӯ наовардааст, балки ҳаёти душвори деҳқонон, коргарон ва занонро тасвир намуда, беадолатӣ ва таассубро ҷасу-рона маҳкум мекард. Қаҳрамонони асарҳои ӯ, асосан, одамони оддӣ мебошанд. Муборизаи онҳо, ба ҳамон андозае, ки худашон метавонанд, дар шакли сода ҳам бошад, баёнест умедбахш. Ин

1. Раҷабов Ҳ - доктори илмҳои филологӣ, профессор, ходими пешбари Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди раёсати АМИТ.

чо ҳикояи “Истеъфо” мисоли хеле хуб аст. Қаҳрамони марказии ин ҳикоя Фотехчанд ном шахси одӣ мебошад. Ба воситаи образи Фотехчанд ва Фотехчанд барин ҳазорҳо дигарон, нависанда аз тарафи мустамликадорони англис дар ғуломӣ нигоҳ доштани ҳиндуён ва ба онҳо чун ба ҳайвонҳо муносибат кардани англисҳоро тасвир кардааст. Баробари ин Фотехчанд барин миллионҳо ҳиндуёнро аз сарфарорӣ ва хоби гарон бедор карда, ба онҳо фаҳмонданӣ мешавад, ки халқи ҳинду неруи бузургеро дорост ва пештар дар садҳо набардҳо шуҷоати бемисли худро нишон додааст. Имрӯз фақат барои озод ва хушбахт шудан мисли дарони тиллоии таърихи Ҳиндустон, каме ҷасуртар бояд амал кард. Бояд дарк кард, ки дар хонаи худ ғуломи каси дигар шудан нанг аст [5, 274]. Дар ин ҳикоя ранҷу азоб ҳам дида мешаваду умеду некбинӣ ҳам ва аз ҳама болотар бешак, дифоӣ шаъну шарафи инсонӣ чилвагар аст. Маҳз ҳамин паҳлӯи масъаларо дар эҷодиёти Премчанд дида, профессор, адабиётшиноси маъруфи Ҳиндустон Намвар Синҳ баёни ин нуқтаро зарур доништааст: “Ҳикояро Премчанд чун силоҳи муборизаи ҷамъиятӣ истифода менамуд” [2, 10].

Асарҳои Премчанд, аз ҷумла ҳикояҳои «Рани Сарандҳа», «Модар», «Самар ятра», «Сузи Ватан», «Истеъфо» ва ғайра одамонро ба муборизаи зидди мустамликадорон руҳбаланд намуда, мавқеи онҳоро дар ин мубориза фаҳмонда, онҳоро ба ягонагӣ ва далерона амал кардан даъват менамуданд. Чунин тасвирҳои адиб мисоли дурахшони дар ҳаракатҳои милли-озодихоҳӣ фаълони иштирок намудани Премчанд мебошад. Ин ҷо ба маврид аст ғӯем, ки ҳикояи «Сузи Ватан» аввалин ҳикояи адиб мебошад. Зеро ин ҷо ҳам оиди аввалин ҳикояи Премчанд ва соли нашри он андешаҳо аз якдигар фарқ мекунад. Роҷеъ ба аввалин ҳикояи худ Премчанд чунин гуфтааст: “Аввалин ҳикояи ман “Қиматтарин сарвати дунё” ном дошт ва соли 1907 дар маҷаллаи “Замона” ҷоп шуда буд” [6, 7]. Хуб, ин масъала ҳанӯзам баҳсталаб аст, зеро боз далелҳои ҳастанд, ки нашри ин ҳикояро соли 1906 гуфтаанд

Премчандро боадолатона императори романи ҳиндӣ гуфтаанд, ки бе баҳс дуруст аст. Ба андешаи мо инчунин вай на танҳо императори роман, балки императори ҳикояи муосири ҳиндӣ ва урду мебошад. Ин на барои он, ки ӯ бештар аз 300 ҳикоя эҷод кардааст, ҳарчанд, ки ин далел ҳам танҳо ном бурдани як шумораи одӣ нест. Дар пушти ин 300 ҳикоя ин қадар одамони гуногунхислат, гуногунандеша, гуногунпеша ва гуногунчехра истодаанд, ки ҳар кадом бо амал, кирдор, мубориза, муносибат ва ҳеч набошад бо мавҷуд буданашон олами ҳикояҳои адибро рангоранг кардаанд. Бо қаҳрамонҳои ҳикояҳои Премчанд шинос шуда, ба ҳулосае меоем, ки Премчанд дар асарҳои худ энциклопедияи мардуми Ҳиндустонро дар ҳама сурате, ки ҳаст, ҳамчун оина бе иловаҳои сохта нишон додааст. Ин гуна чехра ва кирдорсозӣ, албатта, танҳо ба Премчанд барин адиби чехрашинос ва инсонӣ ба инсон муҳаббату эҳтиром дошта ва ғамхори воқеии ҷомеа буда муяссар мешавад.

Нависандаи ҳиндизабон пандит Чандрадҳар Шарма Гулерӣ (1883-1922), метавон гуфт, ки бо як ҳикояаш, ки “Вай гуфта буд” (*Us ne kaha tha*) ном дорад, машҳур шудааст. Барои Премчанд низ кофӣ буд, ки танҳо бо романи “Говсадақакунӣ” ва ё ҳикояи “Кафан” машҳур шаваду дар адабиёт мавқеи ҷовидона дошта бошад. Чун ҳикояи “Кафан”-ро мутолиа мекунем, як ҷаҳоне пеши назар меояд, ки моро гирифтори садҳо андеша мекунад. “Кафан” чунин як ҳикояи таъсирбахше мебошад, ки худ ифодагари дараҷаи олиӣ реализми танқидии Премчанд шудааст. Дар ҳикоя мавзӯҳои камбизоатӣ, ранҷу азобҳои инсонӣ ва ноадолатии иҷтимоӣ ин қадар ба дараҷаи олии тасвири воқеӣ ёфтаанд, ки пас аз мутолиаи он хонанда муддатҳо наметавонад аз мазмуни ҳикоя фориг шавад ва қаҳрамонҳои онро дар симои Гису, Маҳав ва Будҳия - инсонҳои камбизоат не, балки тамоман бе бизоатро, фаромӯш кунад.

Премчанд дар ҳикояҳои ҷовидонаи худ образҳои хотирмон офаридааст, ки ҳатто бепарвотарин хонандаро барои иҷрои ягон кори манфиатовар даъват менамояд ва ин хонанда, албатта, ифтихор мекунад, ки Ҳиндустон Премчанд барин нобиғаи адиб ва инсонпарвари асил дорад. Дар ҳикояи “Модар” (1929) азобу машаққати танҳои ва ғаму андуҳ ҳамааш чун зарбаи сахте ба қалби Каруна ном модаре нишон дода шудааст. вай дар аввал чун зани як маҳбуси сиёсӣ, баъдтар чун бевазани танҳо, пас модари меҳрубон ва дар охир, то он даме, ки аз ҳаёт ҷашм мепӯшад, як ватандӯсти озодихоҳ ва содиқ ба идеалҳои пешқадам акс ёфтааст. Кирдор ва андешаи Каруна ин қадар устокорона нишон дода шудааст, ки пеши назар як олиҳаи олиназар ва беназир намудор мешавад.

Яке аз мавзуҳои асосии эҷодиёти Премчанд дар солҳои сиюм, чун солҳои иншоӣ ҳикояи “Сӯзи Ватан” (1909) ин мавзуи ватандӯстӣ буд. Нависанда дар пеши худ бо қиддияти том маъсалаи ба муқобили истисморгарон муборизаи қатъӣ бурданро мегузорад. Дар асарҳои ӯ беш аз пеш даъвати ба даст даровардани озодӣ ва ё дар ин роҳ бошарафона чун додан, баландтар садо медиҳад. Аз назари адиб ҳар қатраи хуни барои озодии Ватан рехтаи ватандӯстони Ҳинд қиматтарин сарвати дунё мебошад.

Дар ҳикояи “Роҳи набард” (“Самар ятра”, 1930) ақидаҳои ватандӯстии Премчанд тавасути қору суханронии Нохри ном зане баён шудааст, ки қуҳансол аст, вале чуръату ғайрати ибратбахш ва иродаи хеле қавӣ дорад. Ин ҳикоя, қабл аз ҳама, саросар тасвири бедоршавии мардум, алалхусус мардуми деҳот аст ва оҳанги зидди мустамликавӣ доштани ба ягон пардапӯшӣ аён аст. Премчанд дар ин ҳикоя мисли бисёр дигар ҳикояҳои аз тасвири муфассали симои қаҳрамони асосӣ даст кашидааст. Барои нависанда фақат муносибати пиразани деҳотӣ ба маъсалаи озодихоӣ ва андешаҳои ӯ оид ба тақдири халқу ватан муҳим аст. Пиразан Нохри зане мебошад, ки кайҳо боз беҳтарин солҳои зиндагии худро паси сар карда, баду некро бисёр дидааст. Лекин бо баҳонаи пирӣ маъюсона ва беҳаракат интизори марг нест, гарчанде огоҳ аст, ки чароғи зиндагӣ наздик ба хомӯшист.

Дар мисоли воҳӯрии гуруҳе аз фидоӣён, ки он солҳо бо даъватҳои Маҳатма Ганди дар бисёр ҷойҳо ташкил ёфта буданд, бо мардуми як деҳаи хурд Премчанд ба бедоршавию омодаи мубориза будани тамоми мардуми Ҳиндустон ишора кардааст. Гарчанде ҳоло барои ҳуди фидоӣён ва онҳое, ки ба ин гуруҳ ҳамроҳ шуданианд, на ҳама паҳлуҳои муборизаи дар пеш истода равшан бошад ҳам, муҳим он аст, ки фазои дар натиҷаи ташкилҳои чунин дастаҳои ватанпарвар ба вучуд омада, фазои руҳафзо ва умедбахш аст. Маҳз ҳамин фазо қомати ҳақиқати Нохриро рост ва ҷисми фартути ӯро ба чунбишу ҳаракат меоварад. Дар оғози ҳикоя ҳеҷ чиз шохиди он нест, ки Нохри қаҳрамон аст. Лекин Нохри ягона шахси далере мебошад, ки ҳатто аз политсия ҳам тарсе надорад. Деҳотиён чун мешунаванд, ки политсия онҳоро калтакқуб кардани аст, роҳи гурезро пеш гирифта, зуд пароканда мешаванд. Фақат Нохри дар ҷои худ рост истода ба намоёндаи политсия бебоконе баҳс мекунад. Дар ҳамин баҳс нависанда матонат, оқилӣ ва ба халқу ватан дилсӯзии зиёд доштани модарро қайд намуда, ӯро дар айни ҳол чун ифодакунандаи ақидаҳои пешқадами худ нишон медиҳад. Ин қадар бо политсия бочуръату далерона баҳс намудани кампир ба мардум қувваи тоза мебахшад ва онҳо оҳиста-оҳиста ба назди фидоӣён бармегарданд.

Дигар ҳикояи Премчанд “Рани Сарандҳа” (1910) низ дорои мазмуни ватандӯстӣ мебошад. Ин ҷо, аслан суҳан дар бораи малика Сарандҳа, шавҳари ӯ Чампатрай ва воқеаҳои таърихии дар асри XVII рӯй дода, меравад. Чампатрай- роҷаи Орҷа бо далерӣ ва шучоъмандии худ ном бароварда буд. Гарчанде қушунҳои Муғулҳои Бузург борҳо ба зодгоҳи Чампатрай ҳуҷум оварда бошанд ҳам, лекин ягон дафъа ғолибят насибашон нагардидааст. Сарандҳа бошад ҳамеша фаҳр мекард, ки чунин шавҳари нотарсу далер дорад ва ҳеҷ гоҳ душманон онҳоро зеро даст нахоҳанд кард. Лекин аз байн чанде мегузараду Чампатрай идоракунии қаламрави худро ба бародараш месупорад ва Сарандҳаро гирифта ба Деҳлӣ кӯчида, он ҷо дар дарбори шоҳ маскан мегирад.

Нависанда сабаби ба Деҳлӣ омадани қаҳрамонҳои худро намефаҳмонад, фақат чунин гӯшрас мекунад, ки кадом ҳодисае ӯро мачбур ба дарбори шоҳӣ овардааст. Писари калонии Шоҳҷаҳон Дорошуқуҳ онҳоро хуб пазирой мекунад. Ба онҳо замини бисёре тухфа мешавад. Чампатрай аввалин дафъа ҳамроҳи ҳамсараш осудагии комил дошт ва ғарқи роҳату маишат буд. Лекин ҳамаи ин пеш аз ҳама танҳо ба Чампатрай ҳаловат мебахшиду ҳалос. Сарандҳа бошад худро ҳамчун оҳуи ба дом афтода, нороҳат ҳис мекард. Дар ҳар сурат он шахде, ки писанди шавҳараш буд, коми ӯро талх мекард. Дар охир Чампатрай ин ҳолати ҳамсарашро пай бурда сабабашро фаҳмидани мешавад. Сарандҳа бошад меғӯяд, ки дар Орҷа ман маликаи роҷа будам. Дар ин ҷо канизаки чоғирдор ҳастам. Ҷавоби Сарандҳа гӯё пардаеро аз пеши ҷашмони Чампатрай мебардорад ва ӯ фикр мекунад, ки мустақил набудан фоҷиаи бузург будааст. Ин ҳамо маъсалае, ки тамоми умр Премчандро саҳт ба андеша мебард. Пас Чампатрай боз дар фикри тақдири зодгоҳу ҳамдиёронаш мешавад.

Дорои чи гуна ҳислатҳо будани қаҳрамони худ Сарандҳаро нависанда якбора ва пурра баён намекунад. Ҳамаи инро хонанда аз гуфтугӯ, ҳаракату амал ва муомилаи Сарандҳа бо дигарҳо

пай мебарад. Дар ин ҳикоя мо ба зане шинос мешавем, ки ӯ озодиву истиқлолиятро аз ҳама чизи азиз ва сармоияи бузург мешуморад. Премчанд образи чунин занни часуреро тасвир намудааст, ки вай чуръат намуда на танҳо бар зидди хислати худбинонаи шавҳараш, балки бар зидди ғуломона зистан баромадааст. Ишораи Премчанд низ диққати асосиро маҳз ба ҳамин ҷониб доданист.

Олами ҳикояҳои Премчанд бе ҳадду канор аст. Аз тариқи 300 ҳикояи ӯ мо ба ғайр аз 300 воқеа боз бо ҳазорҳо кирдор, ҳазорҳо манзара ва ҳазорҳо тақдири инсон, ки ҳамаашон мардумони Ҳиндустони мустамликавӣ мебошанд, шинос мешавем. Премчанд ҳатто дар хурдтарин ҳикояҳои худ чунин ҳунари олиии асарофарӣ доранд, ки он баробар аст ба як китоби ҷудогонаи мукамал. Дар ҳикояи “Хизматгори халқ” (Қавм ка хадим, 1930), ки аз лиҳози ҳаҷм хурдтарин ҳикояи Премчанд мебошад, Индира ном духтаре ба дурӯягии падари худ муросо кардан намехоҳад. Падари Индира дар сухан ҳимоягари мардуми камбағал, муборизи баробарҳуқуқии ҳамаи кастаҳо ва тарафдори ахлоқи чун бародар ба нафратзадагон муносибат кардан мебошад. Бо ин роҳ ӯ мехоҳад, ки ҳарчи бештар одамоне нисбат ба ӯ эътиқод дошта бошанд, то мавқеи ӯ дар ҷамъият намоёнтару қавитар гардад. Боре ӯ дар шохидии мардуми зиёд Манош ном ҷавонеро, ки аз кастаи поёнӣ мебошад, ба оғӯш кашида, хислатҳои хуби ӯро таъриф мекунад ва собит карданӣ мешавад, ки Манош низ ба монанди намоёнҳои кастаҳои болоӣ, аз ҳар лиҳоз инсонии комил аст. Баробари ин вай мардумро даъват менамояд, ки ҳамин тавр мисли ӯ рафтору фаъолият кунанд. Анбуҳи мардум ба самимӣ будани гуфтору амали ин шахс шубҳае надоранд, фақат духтараш Индира аз ҳақиқати ҳол боҳабар асту халос. Духтар намехоҳад, ки дурӯягии падараш миёни мардум маҳфӣ монад ва барои ошкор намудани ин фиреб ба падараш мегӯяд, ки мехоҳад ба ҳамон Манош ба шавҳар барояд. Дар ҷавоб “хизматгори халқ” ба тарафи Индира чунон нигоҳе мекунад, ки дар он тамоми нафрату бадбинии ӯ нисбат ба ҳамаи кастаҳои поёнӣ ва дар айни ҳол ба Индира низ аён мегардад.

Яке аз ҳикояҳои ниҳоят таъсирбахши Премчанд “Маъбад” (Мандир) мебошад, ки бори аввал соли 1927 дар маҷаллаи “Чанд” нашр шудааст. Ин ҳикоя худ қиссаи басо талхест аз зиндагии мардуми табақаҳои маҳкумшудаи Ҳиндустони ҳамонвақта. Аз аввалин сатрҳои ҳикоя равшан мегардад, ки нависанда бо чи қадар эҳтиром бузургии модар ва муҳаббати беандозаи ӯро ба фарзанд ва инчунин нерумандии ин муҳаббатро тасвир карданист. Лекин ҳарчанд тасвири меҳри модарро нависанда дар навбати аввал гузошта бошад ҳам, бо ин андеша ҳадафи худро маҳдуд намекунад. Дар маълум мешавад, ки матлаби асосӣ – баёни қосаи лабрешудаи сабру тоқати як умр мутеъ будагон ва имрӯз бо қимати ҷони худ ва қимати ҷони фарзанд ба ҳама гуна зулмот ва нобаробарӣ лаънат хондани онҳо будааст. Мазмуни асосии ҳикоя - ин муборизаи модар барои аз ҷанголи марг раҳо додани писарбачаи бемори хурдсоларо мебошад. Модар – Сукҳия бевазани бесоҳиб аст, ки яккаву танҳо бар зидди динпарастони ҷохил баромад мекунад, ҳарчанд маълум аст, ки пирӯзӣ насибаш намегардад. Дар ҳар як сатри ҳикоя дилсӯии муаллифи инсондӯст нисбат ба онҳое, ки зер бори гарони нобаробарии иҷтимоӣ мондаанд, ба назар мерасад. Писарбачаи Сукҳия саҳт бемор аст ва барои шифоёбии ӯ ба ҳудоҳо хайре кардан лозим аст. Барои ин кор модари бенаво охири сарвати худро, ки дастпонаҳояш мебошанд, ба гарав монда, ширинӣ меҳараду онро ба маъбад бурда хайр карданӣ мешавад, вале ӯро ба он ҷо роҳ намедиханд. Пас шабона, пинҳонӣ ин корро карданӣ мешавад. Чун бо писарбачаи бемораш ворида маъбад мешавад, роҳиби маъбад бедор шуда доду фарёд мебарорад. Мардуми деҳа дар як дам ҷамъ шуда, Сукҳияро саҳт лату куб мекубанд. Аз зарбаи саҳти ким-қадом марди боқуввате писарбача аз дасти модар афтида, зарб хӯрда ҳалок мешавад. Модар худро болои фарзанди бечонаш мепартояду вай ҳам ҷон медиҳад. Гумон аст, ки одамоне ин гуна ҳикояҳои Премчандро хонда, оромӣ бетараф монанд. Анҷоми фоҷиавии ҳикояи “Маъбад”, ки бешак, аз ҳақиқат дур нест манзараи пурдаҳштеро аз ҳаёти бенавоёну беҳуқуқон, дар пеши назари хонанда намоиш медиҳад.

Тавре маълум аст, яке аз ҳикояҳои машҳури Премчанд ҳикояи “Ҷоҳи Тҳакур” (1932) мебошад. Дар ин ҷо ҳам чи қадар аз адолат дур будани қоидаву қонунҳои навиштаву нонавиштаи соҳти каставӣ ва ба манфиати истисморгарон хизмат кардани онҳо, ошкоро тасвир ёфтааст. Ҷоҳи поёнӣ фоҷиавӣ надорад, лекин он бадбахтиҳое, ки дар ин ҷо акс ёфтаанд, на камтар аз фоҷиа мебошанд. Магар ин фоҷиа нест, ки дар истифодаи чунин сарвати бо дастони худӣ табиат офарида, ба мисли об, касе онро моли шахсии худ гӯяду ашхоси дигарро вобаста ба баромади иҷтимоияш

аз истифодаи он дар вазнинтарин ҳолат маҳрум созад.

Премчанд бо ҳикояҳои худ дар нишон додани беадолатӣ, чоҳилӣ, золимӣ, бадкирдорӣ, хулоса, ҳамаи он чизе, ки нафрати исони некандешро меорад, на ақибнишинӣ кардаасту на сахлкорӣ. Барои ба ин ҳадаф расидан дар айни ҳол истифодаи муболиғаро низ муносиб надидааст. Ҳикояи “Вайронкорӣ” (“Видхванс”, 1923), ки анҷоми ғочивӣ дорад, бо вучуди дар бар гирифтани маъсалаҳои ниҳоят муҳим дар назари аввал бисёр сода менамояд. Дар мазмуни ҳикоя омадааст, ки дар наздикиҳои шаҳри Банорас деҳае ҳаст бо номи Бира. Дар ҳамин деҳа пиразани бефарзанду бесоҳибе аз қабилаи гориндҳо зиндагӣ мекунад. Боигарии ӯ фақат як танур аст. Пиразан ризки худро ба воситаи ҳамин танур меёфт. Дар бархурд бо заминдори деҳа танури Бхунгиро вайрону ба замин яксон ва хасу хошоки кампир чамъ кардари оташ мезананд. Инро дида Бхунги худро ба оташ мезанад, то ин ки ҳамроҳи охирин сармояи худ нобуд шавад. Оташ оҳиста-оҳиста аввал хонаҳои деҳқонон пас амбори пурбори заминдор ва дар охир ниҳоят паҳн шуда хонаи қасрмонанди заминдорро месӯзонад. Ҳамин тариқ, Премчанд боварӣ дорад, ки зулм абадӣ нест ва соати заволу поёнӣ ба он, албатта, хоҳад расид. Аз нигоҳи Премчанд, дар ин ҳикоя як бевазани оддӣ дар ғиммат, комилии ақл ва покии вичдон аз заминдори кутӯҳандеши ҳарис болотар меистад. Премчанд ҳанӯз ягон қувваеро, ки қудрати ба беадолатиҳо мубориза бурдану ғолиб омаданро намебинад. Дар муборизаи қувваҳои нобаробар қаҳрамонҳои Премчанд ҳалок мешаванд. Бо вучуди ин адиб чунин ақида надорад, ки беҳуда заҳмат кашидааст. Адиб дар мақолаи “Ҳадафи адабиёт” (Sahitya kiuddeshiya) зикр кардааст, ки: “Бигзор мо то қуллаи куҳ баромада натавонем ҳам, то миёнаш расида метавонем – ку. Ин нисбат ба он, ки дар домани куҳ бошем, беҳтар аст. Агар қалбҳои мо бо муҳаббати беғаразона равшан бошад ва агар дар дили мо ғояҳои ба ин муҳаббат буда таҷассум кунанд, онгоҳ мо ҳар навъ мушкилиро бартараф карда метавонем” [3, 24]. Бар замми ин Премчанд некбин аст ва нияти дар нисфи роҳ қарор гирифтани надорад. Мақсади охирини ӯ фатҳи қулла аст.

Ҳамин тариқ, дунёи ҳикояҳои Премчанд саршор аз таҷрибаҳои воқеӣ, иҷтимоӣ ва инсонист, ки дар он фақр, нобаробарии иҷтимоӣ, тафовутҳои табақавӣ ва муносибатҳои одамон бо якдигар бо забони содда тасвир шудааст. Ҳар як ҳикояи Премчанд ва амалу кирдори ҳар як ҳикояи адиб, ки мо онро олами ҳикояҳои Премчанд мегӯем ин оинаи чамъияти Ҳиндустон аст, ки дар он ҳар як ҳикоя ба ҳаёти одамон, дарду алам ва саъю кӯшиши онҳо барои ҳаёти беҳтар бахшида шудааст.

Ҳарчанд, ки ин мавзӯи дигар аст, ба ҳар ҳол бояд ин нуқтаро зикр кард. Дар Тоҷикистон як силсила ҳикояҳои Премчанд, аз ҷумла, ҳикояҳои “Кафан”, “Тасалло” (Бодх), “Чоҳи Тҳакур” (Тҳакур ка куан), “Турега” (Видроҳӣ), “Духтари хонадони асил” (Баре гҳар ки бети), “Зиёфат барои Бобочи” (Бабаҷи ка бҳог) ва ғайра, инчунин романи “Нирмала” ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Тарҷума ва омӯзиши осори Премчанд дар Тоҷикистон таърихи ҳафтоду панҷсола дорад. Аввалин ҳикояи Премчанд дар Тоҷикистон соли 1950 бо номи “Сабр” дар маҷаллаи адабии “Шарқи сурх”, шумораи 1 чоп шудааст ва аз ҳамон вақт то имрӯз Премчанд яке аз беҳтарин адиби хориҷӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Дар охир бояд таъкид кард, ки мо агар ба олами ҳикояҳои Премчанд бо диққат назар кунем, ҳамеша ягон чизро ҳатман меёбем, ки он моро ба андеша мебарад, барои иҷрои ягон амали бонманфиате сафарбар мекунад. Яъне ҷаҳони ҳикояҳои Премчанд оинаест, ки мушкилоти ҷомеаи Ҳиндустони мустамликавино бе рангу бори сохта ошкор месозад ва хонандаро маҷбур мекунад, ки нигоҳи дилсӯзонае ба ин ҷониб дошта бошад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Балин В. Предисловие. Премчанд / В. Балин // Избранное. – М. 1979. – 472 с.
2. Намвар Синҳ. Тазкираи адабиёти ҳиндӣ / Синҳ Намвар. – Деҳлӣ, 1971. – 224 с.
3. Премчанд. Ҳадафи адабиёт. – Оллоҳобод, 1983. – 166 с.
4. Премчанд. Избранное. – М.1979. – 472 с.
5. Премчанд. Манасаровар. Ҷилди 5. – Оллоҳобод, соли нашр маълум нест. С. 274.
6. Премчанд. Сӯзи Ватан. – Деҳлӣ, 2025. – 84 с.

7. Раҷабов Ҳ. Премчанд / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе, 2015. – 213 с.
8. Раҷабов Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе, 2018. – 540 с.
9. Сад ҳикояи Премчанд. – Дехлӣ, 2008. – 924 с.
10. Сисир Кумар Дас. Таърихи адабиётҳои Ҳиндустон / Дас Кумар Сисир. – Дехлӣ, 1995. – 908с.
11. Холов Ҷ. Таърихи адабиёти урду / Ҷ. Холов. – Душанбе, 2016. – 484 с.
12. Ҳансраҷ Раҳбар. Жизнь и творчество Премчанда. – М., 1963. – 192с.

ОЛАМИ ҲИКОЯҲОИ ПРЕМЧАНД

Дар таърихи адабиётҳои Ҳиндустон дар асри ХХ ягон адиби дигаре дида намешавад, ки ба мисли Премчанд (1880-1936) дар як вақт ҳам дар адабиёти ҳиндӣ ва ҳам дар адабиёти урду дар бахши жанрҳои роман ва ҳикоя ин қадар дигаргуниҳои бузургеро ба вучуд оварда бошад. Ягон адиби дигаре нест, ки зиндагӣ ва заҳмати пурмашаққати аҳли деҳоти Ҳиндустонро ин қадар воқеъбинона тасвир карда бошад. Бо вучуди дар офаридани романҳо Премчанд сазовори он шуда бошад, ки ўро императори роман гуфтаанд, вай ҳикоянависи бемисл буд. Ба қалами ӯ бештар аз 300 ҳикоя тааллуқ дорад. Чун ба ин ҳикояҳо назар мекунем, ба осонӣ мебинем, ки Премчанд садҳо масъалаҳои доғи вақтро, ки ҳатман бояд ҳалли худро ёбанд, ба қалам додааст.

Ҷаҳони ҳикояҳои Премчанд ин панорамаи дурахшони зиндагии мардумони Ҳиндустон дар нимаи якуми асри ХХ мебошад. Ин зиндагии талхи мардуми деҳот, муборизаи онҳо, тасвири низоми каставӣ, камбизоатӣ, истисмор ва вазъияти душвори занон аст. Адиб чандеро масҳара мекунад ва чандеро бо иззату муҳаббат ёдовар аст. Ҳамаи ин ифодагари бузургиҳои истеъдоди адиб мебошад. Ҳадафи мақолаи “Олами ҳикояҳои Премчанд” шарҳи ҳамин матлаби зикршуда аст.

Калидвожаҳо: Премчанд, ҳикоя, Ҳиндустон, нобаробарии иҷтимоӣ, тақдирӣ занҳо, истисмор, фидоӣён, Нохрӣ, тарҷума, сӯзи Ватан, Фотехчанд, ибодатхона.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабов Ҳабибулло – д.и.ф., профессор, ходими пешбари илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии АМИТ. Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Лоик Шералӣ. № 83. тел. 907 96 30 00. E-mail: rajabov_h@yahoo.com

МИР РАССКАЗОВ ПРЕМЧАНДА

В истории индийской литературы XX века не было другого писателя, который, подобно Премчанду (1880-1936), произвел бы столько больших изменений в жанрах романов и рассказов одновременно, как в литературе на хинди, так и в литературе на урду. Нет другого писателя, который так реалистично описывал бы жизнь и тяжелую работу сельских жителей Индии. Несмотря на то, что при создании романов он заслуживал того, чтобы его называли императором романов, он был непревзойденным рассказчиком. Его перо насчитывает более 300 рассказов. Когда мы смотрим на эти рассказы, мы легко видим, что Премчанд поднимал сотни острых вопросов времени, которые обязательно должны быть решены. Мир рассказов Премчандна - это яркая панорама жизни индийского народа в первой половине XX века. Это горькая жизнь сельских жителей, их борьба за лучшую жизнь, отражение жестоких правил кастовой системы, бедность, эксплуатация и тяжелое положение женщин. Некоторых своих героев он высмеивает, а других упоминает с любовью. Все это является выражением огромного писательского таланта. В статье “Мир рассказов Премчанда” рассматривается именно эту особенность творчество писателя.

Ключевые слова: Премчанд, история, Индия, социальное неравенство, судьба женщин, эксплуатация, добровольцы, Нохри, перевод, Боль Родины, Фатехчанд, храм.

Сведения об авторе: Раҷабов Ҳабибулло – д. ф. н., профессор, ведущий научный сотрудник Центр востоковедения и письменного наследия АННТ. Адрес : 734025, г. Душанбе, ул Лаика Шерали, дом 83 тел. 907 96 30 00. E-mail: rajabov_h@yahoo.com

PREMCHAND'S WORLD OF SHORT STORIES

In the history of Indian literature of the twentieth century, there was no other writer who, like Premchand (1880-1936), would have made so many major changes in the genres of novels and short stories simultaneously, both in Hindi and Urdu literature. There is no other writer who would so realistically describe the life and hard work of rural Indians. Even though he deserved to be called the emperor of novels when creating novels, he was an unsurpassed storyteller. He has written more than 300 short stories. When we look at these stories, we can easily see that Premchand raised hundreds of pressing issues of the time that must be resolved. The world of Premchand's stories is a vivid panorama of the life of the Indian people in the first half of the 20th century. This is the bitter life of the villagers, their struggle for a better life, a reflection of the cruel rules of the caste system, poverty, exploitation and the plight of women. He makes fun of some of his characters, and mentions others with love. All this is an expression of his great talent as a writer. The article "The World of Premchand's Stories" examines exactly this feature of the writer's work.

Keywords: Premchand, history, India, social inequality, fate of women, exploitation, volunteers, Nohri, translation, Pain of the Motherland, Fatehchand, temple

ЗИНДАГИНОМАИ БОБО КҶҲИИ ШЕРОЗӢ

Шоҳинбодов Н.¹

Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳи Шерозӣ яке аз бузургтарин машоихи асри панҷуми хичрӣ мебошад. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Бобо Кӯҳӣ дар замоне чараён ёфтааст, ки дар Хуросону Мовароуннаҳр ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ хеле вазнин буд. “Тезу тунд шудани зиддиятҳои синфӣ, торафт зиёд шудани ҳаракатҳои озодихоҳии деҳқонон ва аҳли хунар дар шаҳру қишлоқҳо ба ҳаракати афкори пешқадами ҷамъиятӣ ёрӣ расонда, барои боз ҳам равшантар ба ду лагер чудо шудани маданият, яъне маданияти реаксионӣ ва прогрессивӣ сабаб гардид” [3, 106].

Ин вазъият дар асри XI, дар шаҳрҳои Хуросон, Мовароуннаҳр ва Эрон ба мисли Шероз, Балх, Сарахс, Нишопур вазъу маҷлиси сарварони тасаввуф Абӯсаиди Абулхайр, Абулаббоси Наҳовандӣ, Абулқосими Қишарӣ, Абуабдулло Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ, Абуабдулло Хафиф, Абдуллои Ансорӣ ва дигарҳо аз минбар баланд садо меод [4, 78]. Нобаробарӣ, низоъҳои мазабӣ, ҷангу ғоратгарӣ пояи тасаввуфро боз ҳам мустаҳкамтар кард. Ҳаёти тангу пурмашаққат бозори тасаввуфро гарм мекард.

Худопарастӣ ва худоситоии тасаввуф ба Ислом писанд омада бошад ҳам, озодии инсон ва сулҳи кулл ба таълимоти “Қуръон” рост меомад. Тасаввуф эҳсоси маърифат ва дарки илоҳиро ба тарзи худ тарбия мекард. Сӯфӣ барои нури маърифат протсессҳои махсусро аз сар мегузаронад ва ба васл омода мешавад. Аз ҷиҳати психологӣ омода шудан ба ҷустуҷӯи ҳақиқати илоҳӣ хилофи таълимоти “Қуръон” буд.

Афкори фалсафии Шарк дар баробари наср дар шеър ҳам ифода ёфтааст ва назм воситаи пропагандаи ақоиди динӣ-фалсафӣ низ буд.

Аввал сӯфӣён ба назм рағбат надоштанд. Аммо аз асри XI сар карда аввалин орифони бузург Абӯсаиди Абулхайр, Бобо Кӯҳи Шерозӣ, дар сӯҳбату маҷлисҳо аз порчаҳои назмӣ истифода мебардагӣ шуданд. Яке аз аввалин орифони сухансаро ин Абӯабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ мебошад.

Мақоми Бобо Кӯҳӣ дар тасаввуфи асри XI хеле бузург аст. Аммо ҷуноне ки Е.Э. Бертельс [11, 234] менависад, девони ашъори шоир, ки қадимтарин намунаи шеъри ирфонӣ аст, барои таърихи адабиёти тасаввуф ганҷи нодир мебошад [5, 281].

Дар хусуси ҳаёт ва эҷодиёти шоир агарчанде тадқиқотҳои алоҳида ба таъбиқ нарасида бошад ҳам, ба тариқи обзори шарқшиносон ба ҳаёту эҷодиёти шоир дахл намуданд. Дар ин соҳа махсусан мақолаҳои профессор Е.Э. Бертелс, Ю.Е. Боршевский, З.Н. Ворожейкина, А.Т. Тоҳирҷонов, олимони аврупой, Чарлз Ръё, Л.Ю. Массиньонон, Г. Эте, муҳаққиқони эронӣ, Аллома Қазвинӣ, Алиакбар Деҳхудо, Зиё Хонларӣ, Ҳабибулло Умод қобили қайд аст. Вале тадқиқотҳои зикршуда ва қайду ишораҳои ҷудогона барои равшан намудани ҷунин симои барҷастаи тасаввуф кофӣ нестанд.

Қадимтарин маъхазе, ки дар хусуси ҳаёт ва шахсияти Бобо Кӯҳӣ маълумот медиҳад, ин “Асрор-ут-тавҳид”-и Муҳаммад ибни Мунаввар мебошад. Муҳаммад ибни Мунаввар дар хусуси ҳаёту шахсияти Абӯсаиди Абулхайр ҳикоятҳо овардааст, ки дар онҳо баъзе ахборотҳои пароканда доир ба шахсияту мақоми шоир дар тасаввуф дучор мешавад. Махсусан, ҳикояти вохӯрии Абӯсаиди Абулхайр бо Бобо Кӯҳӣ ва дигар машоихи замон барои тарҷимаи ҳоли шоир аҳамияти калон дорад.

Мувофиқи гуфтаи Муҳаммад ибни Мунаввар вохӯрии Абӯсаид ва Бобо Кӯҳӣ, дар 90-солагии Бобо Кӯҳӣ ба вучуд омадааст. Аз ин тахмини муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” мо дар оянда соли таваллуди шоирро барқарор хоҳем кард.

Аз асри таълифи “Асрор-ут-тавҳид” то асри XV, агар баъзе қайдҳои Саъдӣ ва муаррихонро истисно кунем, дар хусуси ҳаёти шоир ягон маълумоти пуррае дида намешавад.

1. Шоҳинбодов Н. – ходими илмӣ Маркази шарқшиносӣ мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Дар асри XV, Абдурахмони Ҷомӣ дар тазкираи худ, “Нафаҳот-ул-унс” маълумоти “Асрор-ут-тавҳид”-ро такроран, бо баъзе иловаҳои ҷузъӣ меораду халос.

Ризоқулихони Ҳидоят ному насаби шоирро пурра овардааст. Қайд кардан даркор аст, ки Ризоқулихон Ҳидоят аввалин касест, ки Бобо Кӯҳиро шоир гуфтааст. Ахбороти Ризоқулихони Ҳидоят дар хусуси ҳаёти пиронсолии шоир андаке муболиғавӣ бошад ҳам, аз аҳаммияти илмӣ ҳолӣ нест.

Муаллифони тазкираҳои минбаъда, Муини Шерозӣ, дар “Шерознома”, Муҳаммад Дорошукӯҳ дар “Сафинат-ул-авлиё”, Ғуломмуҳаммади Лоҳурӣ дар “Хизонат-ул-авсиё” Ҳоча Маъсумалишо дар “Тароик-ул-Ҳақоик”, дар хусуси ном, насаб ва муроди Абуабдулло Ҳафиф будани шоирро, маълумоти кӯтоҳ овардаанд, ки мо дар кори минбаъда аз онҳо истифода хоҳем кард. Дар шарқшиносӣ дар хусуси Бобо Кӯҳӣ аввалин тадқиқот бо номи шарқшиноси рус Валентин Жуковский мансуб аст. Муҳаққиқ девони Бобо Кӯҳиро бо муқаддимаи мухтасар ба нашр ҳозир кардани мешавад. Аммо ба ин қор марғи бемаҳал монё шуд.

Ҳаёт ва эҷодиёти Бобо Кӯҳӣ диққати шарқшиносии Шуравӣ профессор Е.Э. Бертелсро низ ба худ ҷалб намуд. Ӯ соли 1924 дар маҷмуаи Академияи фанҳои Россия мақолае бо номи “Ду ғазали Бобо Кӯҳӣ” чоп намуд [11, 212].

Е.Э. Бертелс аҳаммияти девони шоирро қайд намуда, ӯро яке аз аввалин машоихи суҳансаро ҳисоб мекунад. Соли 1925 дар маҷмуаи зикршуда мақолаи дигари муҳаққиқ “Мифи кайҳонӣ дар ғазалиёти Бобо Кӯҳӣ” [6, 59] чоп мешавад, ки дар хусуси адабиёти тасаввуф яке аз беҳтарин тадқиқотҳо ба шумор меравад. Е.Э. Бертелс [11,238] дар мақолааш қайд кардааст, ки ғазалиёти шоир намунаи аввалин ғазалҳои адабиёти ирфонӣ мебошанд. Соли 1928 баъди омӯзиши ҳаёту эҷодиёти шоир Е.Э. Бертелс девони Бобо Кӯҳиро ба нашр ҳозир мекунад. Аммо мутаассифона, кори шарқшинос нотаом монд. Ин кори охири олими бузург Е.Э. Бертелс буд.

Гуфтан равост, ки тадқиқоти Е.Э. Бертелс хеле мукамал ва асоснок аст. Муҳаққиқ ахбороти ҳамаи сарчашмаҳо (бидуни “Табакот-ус-суфия”) чамъ карда обзори мухтасари ҳаёти шоирро тартиб додааст [11,106].

Ходими илмӣ институту шарқшиносии Ленинград З.В. Ворожейкина, дар мақолааш “О литературном наследии Баба Кухи и Баба Тахир” доир ба наشري девони Бобо Кӯҳӣ дар Эрон маълумоти муфассал медиҳад. Аммо қайд кардан лозим аст, ки муҳаққиқ соли наشري девонро нодуруст шарҳ медиҳад. Мақолаи З.В. Ворожейкина асосан аз характеристикаи наشري девон иборат аст [22,16].

Олими дигари ленинградӣ А.Т. Тоҳирҷонов низ ба ин масъала дахл намудааст. Ӯ дар мақолааш “Диван Баба Кухи в исследованиях В. Жуковского” дар хусуси нусхаи девони шоир обзори библиографӣ додааст.

Аз олимону адабиётшиносони эронӣ Забехулло Сафо, Ризозода Шафақ Саид Нафисӣ, Салим Найсорӣ ва Ҷалолиддин Ҳумой танҳо бо зикри номи Бобо Кӯҳӣ қаноат кардаанд.

Аллома Қазвинӣ дар муқаддимаи “Шад-ал-изор” аз Бобо Кӯҳӣ ном бурдааст. Дар хусуси эҷодиёти шоир нуқтаи назари Аллома Қазвинӣ нодуруст аст. Ӯ ба далелу исбот ҳукм кардааст, ки девон ба номи Бобо Кӯҳӣ мансуб нест. Шубҳаи Аллома Қазвинӣ бисёртар аз наشري охири девон сар задааст, ки дар хусуси ин мо дар оянда таваққуф хоҳем кард.

Ва ниҳоят дар хусуси шоир аз олимони эронӣ муаллифи муқаддимаи девони Бобо Кӯҳӣ, Ҳабибулло Умод [12,127] маълумоти мухтасаре медиҳам. Ношир дар муқаддимаи девон ақидаи Аллома Қазвиниро рад намуда, Бобо Кӯҳиро шоири соҳибдевон ҳисоб мекунад.

Ҳабибулло Умод ба ахбороти сарчашмаҳо таъя карда, баъзе лаҳзаҳои ҳаёти шоирро шарҳ додааст.

Ба ғайр аз наشري Ҳабибулло Умод девони Бобо Кӯҳӣ дар Техрон ду маротиба ба таъб расидааст, аммо нашрҳои яқум ва дуном дастраси мо нашуд. Ҳабибулло Умод матни ғазалиёти шоирро ба тариқи нашр интиқодӣ ба чоп ҳозир намудааст, вале аз қадом дастхат истифода бурданаширо зикр накардааст [12, 27].

Нусхаҳои хаттии девони Бобо Кӯҳӣ хеле нодир ва қамефт аст. Нусхаи қадимтарини девони шоир дар Музеи Британия маҳфуз аст. Шарқшинос Чарльз Ръё қайд мекунад, ки девон ба номи Бобо Кӯҳӣ ё ин ки Боқуя мансуб аст.

Дар китобхонаи Институти Халқҳои Осиё таҳти рақами В 4021 девони шоир маҳфуз аст. Девон дар Эрон аз нусхаи қадима бо супориши Валентин Жуковский, рӯнавис шудааст. Матни ғазалии саҳеҳ ва хоно аст. Ҳаҷми дастхат 12x8 см. буда, 120 ғазал ва 19 рубоиро дар бар мегирад. Дар натиҷаи муқоиса бо нусхаи чопии девон (нашри Ҳабибулло Умод) маълум шуд, ки Ҳабибулло Умод нусхаи нав дорад. Ба ҳамин тариқ, аз мутолиаи тадқиқотҳои ахбороти маъхазҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳаёту эҷодиёти шоир то кунун ба таври пурра омӯхта нашудааст.

Номи шоир дар маъхазҳо як хел нест. Муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” қунияшро Буабдулло гуфтааст: “...овардаанд, ки чун Шайх Буабдулло Боқуро аз доварӣ аз ботине бо Шайхи мо бархост, ба ҳар вақт ба саломӣ “Шайхи мо омадӣ”. Дар ҳикоятҳои “Асрор-ут-тавҳид” номи пурраи ӯ зикр нашудааст. Дар “Нафаҳот-ул-унс” Ҷомӣ ӯ “Шайх Абуабдулло ва номашро Алӣ бини Муҳаммад” омадааст.

Бинобар ақидаи Е.Э. Бертелс, азбаски манбаи асосии “Нафаҳот-ул-унс”, “Асрор-ут-тавҳид” аст, Ҷомӣ низ тарафдори Муҳаммад ибни Мунаввар мебошад. Ризоқулихони Ҳидоят дар “Маҷмаъ-ул-фусақо” ӯро Абдуллоҳ Боқу ва қунияшро Абуабдуллоҳ гуфтааст. Дар асари дигараш “Риёз-ул-орифин” номашро Муҳаммад Шайхалӣ зикр кардааст. Аз далелҳои Ризоқулихони Ҳидоят чунин менамояд, ки ном ва қунияи Бобо Кӯҳӣ ду вариант дорад. “Номи шарифи он ҷаноб Муҳаммад Шайх Алӣ низ гуфтаанд. Дар “Тароқиқ-ул-ҳақоқиқ”, “Табақот-ус-суфия” [14, 34] бо иловаи Алӣ ибни Муҳаммад мастур аст.

Муҳаммад Дорошукӯҳ дар хусуси қунияи шоир чизе намегӯяд, фақат ӯро “Алӣ ибни Муҳаммад зикр мекунад. Ғуломмуҳаммади Лоҳурӣ дар тазкираи худ “Ҳизонат-ул-асфӣ” номашро “Алӣ бини Абдуллоҳ” мегӯяд. Азбаски маъхазҳо ӯро гоҳ бо номи “Алӣ ибни Муҳаммад”, гоҳ Муҳаммад Шайх Алӣ, Муҳаммад ибни Абдуллоҳ гуфтаанд, тадқиқотчиёни имрӯза низ ӯро ҳар хел ном мебаранд. Таҳмини профессор Е.Э. Бетелс доир ба қунияи шоир Абуабдуллоҳ, то андозае ҷоннок аст ва шубҳае нест, ки Бобо Кӯҳӣ бо устои худ Абуабдуллоҳ Ҳафиф ҳамқуния бошад.

Ба ҳамин тариқ, Дорошукӯҳ, муаллифи “Номаи донишварон” [16,125], Абдурахмони Ҷомӣ, номашро Алӣ Муҳаммад ибни Абдулло ва қунияшро Абуабдуллоҳ гуфтаанд. “Муҳаққиқони баъдина низ ба ин тақя кардаанд.

Тахаллус, лақаби шоир низ дар маъхазҳо гуногун омадааст. Муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” дар чанд ҷо лақабашро Бокӯя, Муҳаммад Дорошукӯҳ, Ғуломмуҳаммади Лоҳунӣ Боқуя зикр кардаанд. Абдурахмони Ҷомӣ дар яке аз маснавиҳои ному лақаби шоирро чунин зикр кардааст:

Кӯҳимин гашт сӣ соли тамом,
Шуд лақабаш Кӯҳиву Бобош ном.
[18, 241]

Тахаллуси шоир, шояд аз сабаби дар кӯҳ гӯшанишин шуданаш гирифта бошад. Саъдии Шерозӣ ӯро Бобо Кӯҳӣ гуфтааст:

Надонӣ, ки Бобои Кӯҳӣ чӣ гуфт,
Ба марде, ки шаб номусро нахуфт.
[22, 71]

Таҳмин кардан мумкин аст, ки Боқуя шакли мухтасари Бобо Кӯҳӣ бошад. Дар шакли хатти форсӣ дар варианти дигар Бобо Кӯя ва бо ихтисори Боқуя шудааст. Профессор Е.Э. Бертелс қайд мекунад, ки ӯ ба ғайр аз Кӯҳӣ бо тахаллуси Инсон низ шеър гуфтааст. Баъзе муҳаққиқон ва адабиётшиносон таърихи пайдоиши тахаллусро аз замони Саъдӣ гуфтаанд. Аммо ҳанӯз дар асри X-XI дар осори Рӯдакӣ, Унсурӣ, Кисой, Дақиқӣ ин тахаллусро мушоҳида мекунем.

Аз ахбори маъхазҳо мо лақаб, тахаллуси шоирро Бобо Кӯҳӣ (дар шакли ихтисори Боқуя) қабул ва тарафдорӣ менамоем. Алиакбар Деххудо дар “Луғатнома” ӯро бо чунин тахаллус зикр кардааст. Деххудо иқтибосро аз ду маъхази ба мо дастнорас гирифтааст, ки онҳо “Нузҳат-ул-қулуб” ва нусхаи хаттии қадимаи “Таърихи гузида” мебошанд.

Муаллифи “Номаи донишварон” [19:71], Муҳаммад Дорошукӯх [34, 163] Ғуломмуҳаммад Лоҳутӣ [27:263] соли вафоти Бобо Кӯҳиро 442 ҳичрӣ (1052 мелодӣ) гуфтаанд. Агар мо мувофиқи ахбори “Асрор-ут-тавҳид” [18.106] соли вохӯрии Бобо Кӯҳиро бо Абусаид Абулхайр, соли 1021 қарор диҳем, он гоҳ ҳаёти Бобо Кӯҳӣ ба 120 сол мерасад. Ин рақам агарчанде муволиғнок бошад ҳам, аз як ҷиҳат асос дорад, зеро ин қадар умри дароз дидан, ба ақидаи профессор Е.Э. Бертелс [14:488] дар Шарқ ҳодисаи ягона нест. Вохӯрии Бобо Кӯҳӣ бо Абусаид Абулхайр дар 90-солагии Бобо Кӯҳӣ ба вуқӯъ омадааст. Аз ин ҷо соли таваллуди шоирро 933-34 тахмин кардан мумкин аст. Соли вафоти шоир қариб дар ҳамаи маъхазҳо 442 ҳичрӣ аст. Ғуломмуҳаммади Лоҳурӣ дар “Хизонат-ул-афсиё” дубайтиё овардааст, ки бо ҳисоби “моддаи таърих” рақами болоиро таъкид мекунад:

Пир Абдулло пири пиру ҷавон,
Буд як пири пири ҳақоғоҳ.
Соли васлаш чу аз хирад ҷустам,
Гуфт хотиф Карим Абдуллоҳ.
[22:279]

Масъалаи дигаре, ки мавриди баҳси муҳаққиқону муаррихон қарор гардидааст, ин ҷои таваллуди Абуабдуллоҳ Алӣ бинни Бобо Кӯҳӣ мебошад. Аз сарчашмаҳо “Тароик-ул-ҳақоик” ва “Номаи донишварон” [22,21] дар зикри номи ӯ “Шерозӣ” илова кардаанд ва дар аксарияти тадқиқотҳо ин маълум аст, ва бо қоиму қодир Аббос муосир буда, аз мушоҳири ҳукамо ва урафо бо Шайхурраис ва Абусаид Абулхайр ҳамсол ва худ аз Шероз аст. Профессор Е.Э. Бертелс дуруст қайд мекунад, ки нисбати Шероз он маъно надорад, ки ҷои таваллуди Бобо Кӯҳӣ шаҳри Шероз аст. Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар “Таърихи гузида” ўро бародари Пир Ҳусайни Шервонӣ номидааст. Аз ин гуфтаи Муставфӣ баъзе муҳаққиқон ҷои таваллудаширо Шервон ё Боку (Озарбойҷон) нишон додаанд. Дар “Таърихи Бағдод” чунин ахборот дучор мешавад, ки гӯё Боку деҳае аз вилояти Шервон аст ва Бокуя аз ин мавзеъ аст. Ин ақида албатта нодуруст аст. Дар адабиёти Шарқ чунин ном Боки ё Бокуи, ки мавзеи таваллуди шоирро ифода мекунад, то ҳоло мушоҳида нашудааст. Муаллифи “Шерознома” дар сифати уламо, сурафо ва суҳанварони Шероз маълумот дода, номи Бобо Кӯҳиро низ дар ин қатор зикр намулдааст:

Гар туро дил накашад роҳи худо ҳамчу Алӣ,
Хештанро бирасон зуд ба Бобо Кӯҳӣ.

Аз сарчашмаҳо маълум гардид, ки ҳаёти охири шоир дар Шероз гузашта, бинобар ин Алиакбар Деҳхудо қайд кардааст, ки шоир дар ду давраи ҳаёт (давраи аввал ва охири умр) дар Шероз будааст. Дар хусуси ҷавонӣ ва овони донишомӯзии шоир сарчашмаҳо чизе намегӯянд. Аз маъхазҳо танҳо ҳаминаш маълум аст, ки ӯ дар ҷавонӣ бо шайхони бузург Абуабдуллоҳ Хафиф, Абдулаббоси Наҳовандӣ, Имом Қишорӣ, Абуҳомид Нишопурӣ ҳамнишин ва ҳамсуҳбат шудааст. Дар ин хусус, яъне давраи донишомӯзии шоир девони осораш баъзе ахборотҳо дода метавонад. Ӯ дар ғазале ишора кардааст:

Дар мадрасаву савмаа бас умр бишуд сарф,
Ҷоёе нарасидам ману он буд, ки ҳастам.

Барои тафсири ҳаёти минбаъдаи шоир мо ҳикояи муаллифи “Номаи донишварон”-ро мебарем: “Номаш Алӣ бинни Муҳаммад Абдулло аст. Аз фузалло ва урафои понсади ҳизрия аст ва бо қоиму қодир Аббос Шайх-ур-раис ва Абусаид Абулхайр ҳамаср ва худ аз Шероз аст.

Пас аз расидан ба ҳадди тамизу такмил ба хидмати Шайх Абуабдуллоҳ Хафиф расид ва аз он ҷо сафар карда ба Нишопур рафт ва бо устод Имом Кишарӣ ва Абусаид Абулхайр мулоқот ихтиёр афтод ва бо Шайх Абулаббоси Наҳовандӣ муддате мусоҳиб буд ва дар миёни эшон дар тариқат суҳанони бисёре гузашта баъд аз он, ки ўро мусофират ва сулук ба ниҳоят расид, ба Шероз мурочи-

ат намуд ва дар Мағорон кӯхе, ки наздик буд ба шаҳри Шероз мунзавӣ шуд”. Ҳамин гуна тафсир ва ахборот бо таъхири каме дар тадқиқоти адабиётшинос Заҳро Хонларӣ [22, 84] омадааст, вале мутаассифона, Бобо Кӯҳиро аз машоихи қарни чаҳорум гуфтааст. Маълумоти сарчашмаҳо дар хусуси вохӯрӣ бо Абуабдулло Ҳафиф як хел аст. Агар мо вохӯриро Бобо Кӯҳӣ бо Абуабдулло Ҳафиф, аз рӯи ахбороти сарчашмаҳо, дар ҷавонӣ ҳисоб кунем, аз ин ҷо хулоса баровардан осон аст, ки ӯ дар синни ҷавонӣ аллакай дар байни аҳли машоих эҳтироми босазое пайдо кардааст. Дар хусуси шуҳрати шоир дар ҷавонӣ “Асрор-ут-тавҳид” [5,109) низ ҳикоятҳои бисёре овардааст. Ризоқулихони Ҳидоят дар “Ҳафт иқлим” қайд мекунад, ки шоир (яъне Бобо Кӯҳӣ) тамоми мамлакатҳои мусулмониро сафар кардааст. Ин далелро Абдуллоҳи Ансорӣ тасдиқ мекунад. Ансорӣ аз забони Бобо Кӯҳӣ 30 000 ҳадису ҳикоят овардааст, ки қисми зиёди ҳикояҳо аз сафару саргузаштҳои шоир маълумот медиҳанд. Мувофиқи ақидаи Абдурахмони Ҷомӣ сафари Нишопур пеш аз вохӯрӣ бо Абуабдулло Ҳафиф ба вуқӯъ пайваستاаст. “...ва дар ҷавонӣ ба суҳбати Абуабдуллоҳ” Ҳафиф фоиз шуда баъд аз он Шероз сафар карда буд ва баъд ба Нишопур ба устод Абдулаббоси Наҳовандӣ муддате мусоҳиб буд ва миёни эшон дар тариқат суханони вохӯриҳо бо аҳли машоих қарни панҷум дар “Хизонат-ул-афсиё”-и Ғуломмуҳаммади Лоҳурӣ, “Сафинат-ул-авлиё” – Муҳаммад Дорошукӯҳ низ омадаанд, ки овардани ҳар яке чунин ҳикоятҳо зарур нест.

Чи тарзе ки профессор Е.Э. Бертелс қайд мекунад, баъд аз сафарҳои дуру дароз ва мулоқоту мусоҳибаҳо бо аҳли машоих мо Бобо Кӯҳиро дар шаҳри Шероз мебинем. Танҳо баъди 20 сол ӯро ҳамсуҳбати Сулайм ва Имом Қишанӣ шуданастро Ҷомӣ зикр кардааст [11, 282].

Ниҳоят Абуабдулло Бобо Кӯҳӣ баъд аз сафару саёҳатҳо, таҳсил дар савмаа ва мадрасаҳо, иштирок дар вазъу маҷлисҳо, дар наздики шаҳри Шероз дар мағораи кӯхе гӯшанишин мешавад. Ризоқулихони Ҳидоят дар “Риёз-ул-орифин” [23:234), сабаби гӯшанишин шудани шоирро чунин шарҳ медиҳад:

“Гӯянд сабаби ҳидояти вай он буд, ки ба духтари подшоҳи замони худ ошиқ шуд ва чун ба ҳеч ваҷҳи висоли манзур ба ҷиҳати вай муставвар ва мумкин набуд, аз рӯи маслиҳат дар кӯхе хориҷ аз шаҳр ба ибодат ва симоъ машғул шуд. Аҳолии шаҳр аз ҳолату тоати ӯ хабар ёфтанд ва тавотири сайти зӯҳди ӯ гӯшзади султон шуд. Султон ба савмеаи ӯ рафта ва эътиқодно бо ӯ ба ҳам расонид. ӯро ба музоҳоти худ тақлиф намуд. Чун чошнии ибодат ва имон дар мазоқи он ҷаноб ширин омада ва тақлидаш ба таҳқиқ шуда буд, аз қабул ибодат намуд ва қурби маъшуқи ҳақиқиро васли маҳбуби маҷозӣ ихтиёр намуд, бинои олиаи пояи маърифат ва ибодат ба мадоричи ақзо ва махоризи аъло расид. Гӯянд, ки дар ҳар ду дар он кӯҳ ба ибодат машғул буданд. Дар санаи 442 реҳлат намуданд” [11, 239].

Сарчашмае, ки Ризоқулихони Ҳидоят аз он истифода намудааст маълум нест. Аммо аксари тадқиқотчиён кӯҳнишин шуданастро тасдиқ кардаанд. Аз худӣ эҷодиёти шоир баъзе ишораҳоро дарёфт кардан мумкин:

1. Кӯҳиё, нола макун бар сари ҳар санг чу кабк,
Кӯҳро ҳаст зи афғони ту бисёр садо.

[12,27]

2. Қадаҳ бар каф ба Кӯҳӣ гуфт соқӣ,
Биё аз ҷониби кӯҳсор ин сӯ.

[12, 29]

Аммо сабаби гӯшанишинии шоирро аз рӯи ахбороти Ризоқулихони Ҳидоят далели муътамад қабул кардан мумкин нест. Зеро сӯфие, ки ба қавли муаллифи “Номаи динишварон”, ба ҳадди тамизу такмил расидааст ва дар байни аҳли тасаввуф соҳибэҳтиром аст, на бояд барои ишқи замони гӯшанишини шавад. аз маълумотҳои болоӣ равшан аст, ки шоир тариқати маърифати дарवेशиро дар ҷавонӣ тай намудааст. Аз таълимоти тасаввуф аён аст, ки сӯфӣ он касест, аз дунёи реалӣ ва айни замони дур бошад. Пас Абуабдуллоҳ Бобо Кӯҳӣ барин шайхи бузург ҳеч гоҳ бо ишқи духтари Султон кӯҳнишини намешуд. Маъҳази қадимтарин “Асрор-ут-тавҳид”, ки ба замони Бобо Кӯҳӣ наздик аст, дар ин хусус чизе намегӯяд. Ва илова бар ин Бобо Кӯҳӣ дар синни пирон-

солагӣ гӯшанишин шудааст. Ў ханӯз дар 90-солагӣ дар Нишопур буд. Абдурахмони Ҷомӣ ҳаёти кӯҳнишинии ўро сӣ сол гуфтааст:

Кӯҳнишин гашт сӣ соли тамом,
Шуд лақабат Кӯҳиву Бобой ном.
[12, 67]

Агар мо аз рӯи гуфтаи Ҷомӣ сӣ солро ва аз рӯи маълумоти тамоми маъхазҳо 442 (1052)-ро соли вафоти шоир қарор диҳем, он гоҳ ишқи шайхи 90-сола ба духтари қадрас хеле хандаовар менамояд.

Дар хусуси ҳаёти гӯшанишинии шоир ҳаминаш ба мо маълум аст, ки аҳли шаҳр ва дарвешон ба ибодату зиёрати ў мерафтанд. Доктор Забеҳулло Сафо сохту тарзи хонаҷоҳои асри XI-ро шарҳ дода, қайд мекунад, ки барои сӯфиён, алалхусус, шайхҳо дар хонаҷоҳо ҳамаи шароит фароҳам аст.

Аз ашъори шоир баъзе порчаҳо ба назар мерасанд, ки аз ҳаёти сохти шоир гувоҳӣ медиҳанд:

1. Сайди тири чашми ў шудӣ,
Кӯҳиё гарчи бағоят лоғарӣ.
[1,689]
2. Мани девонаи бедил, чу надорам зару сим,
Кардаам аз лаби чонбахш чу сад бор тамаъ.
[12, 123]

Мазори Бобо Кӯҳӣ, чӣ тавре ки профессор Е.Э. Бертелс қайд мекунад, яке аз ҷойҳои серодам ва хушманзараи ноҳияи Шероз аст. Соли 1858 губернатори Шероз Таҳмос Мирзои Козор мақбараи Кӯҳиро таъмир кардааст [11, 45].

Азбаски дар сарчашмаҳо, махсусан ҳикояҳои “Асрор-ут-Тавҳид”, [5, 187] “Сафинат-ул-авлиё” [23,56], “Хазонат-ул-афсиё” [2, 35], “Номаи донишварон” [21,247] дар хусуси шахсият ва қароматҳои Бобо Кӯҳӣ ахбороти фаровон аст, мо мехостем дар хусуси шахсияти шоир чанд мулоҳиза ронем.

Дар адабиёти асри XI, чи хеле ки Забеҳулло Сафо қайд мекунад, осоре ба вучуд омадаанд, ки назария тасаввуф асоси маънии онҳо буд. [14, 47]. Чунин асарҳо ба монанди “Кашф-ул-тавҳид”-и Абулҳасан Алӣ бинни Усмон ал-Ҷуллобӣ, “Асрор-ут-тавҳид”-и Муҳаммад ибни Мунаввар дар хусуси шахсияту мақоми сӯфиёну дарвешон маълумоти алоҳида, аз он ҷумла, Абусаид Абулхайр, Абулаббоси Наҳовандӣ, Имоми Қиморӣ, Абдуллои Ансорӣ дар шакли алоҳида жанри нав “мақома”-ро ба вучуд овард. Сабаби ин дар он буд, ки тасаввуф дар ин давра шуҳрати қалон пайдо кард. Ҳикояти ибни Мунаввар дар бораи вазъи Абусаид Абулхайр дар хонаҷоҳо шохиди он аст, ки тамоми пиру барнои Нишопур ба ў эҳтиром доштаанд. Аз ин рӯ, шахсияти сӯфиён аз ҳадди ҳақиқӣ ҷудо шуда ба мавҳум ва ғайриреалӣ табдил меёфт. Қайд кардан ҷоиз аст, ки албатта маслаки тасаввуф низ инро тақозо мекард [5, 45].

Дар бораи Абуабдулло Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ низ чунин ҳикоятҳо бисёр аст. Ҳикояту ривоятҳо, агарчанде ягон тарафи ҷараёни зиндагии Бобо Кӯҳиро шарҳ надиҳанд ҳам, аз онҳо пайдост, ки шоир дар тасаввуф мақоми босазое доштааст. Аз чунин ҳикоятҳо ҳолатҳои психологӣ сӯфиён, муносибати онҳо бо муридони, дарки ашъи ҳиссӣ ва мақоми тасаввуф дар ҷамъият пай бурдан мумкин аст. Ҳикояти Ҷомӣ дар хусуси вохӯрии Абусаид Абулхайр ва Бобо Кӯҳӣ шохиди он аст, ки шайх то чӣ андоза аз олами ҳиссӣ дур аст. Абусаид Абулхайр ҳолати психикии Бобо Кӯҳиро пай бурдааст. Албатта, дар бисёр ҳикоятҳо то андозае муқобила ҳаст. Психологияи ҳозиразамон исбот кардааст, ки одам ва воситаи телепатия тафаккурро дарк карда метавонад [23, 51].

Мисол аз “Нафоҳат-ул-унс”-и Абдурахмони Ҷомӣ: “...дар он вақт, ки Шайх Абусаид Абулхайр дар Нишопур буданд, устод Имом Кишорӣ аз эшон истидоъ намуда буд, ки дар ҳар ҳафта як рӯз дар хонаҷоҳои эшон маҷлис гӯянд. Минбар ниҳода буданд ва ҷома бар он пӯшида ва мардум мео-

маданд ва менишастанд. Шайх Абуабдулло Боку ба пурсидани устод Имом Абулқосими Қишорӣ омада буд. Чун биншастанд ва якдигар пурсиданд, Шайх Абуабдуллох гуфт:

- Ин чист? (яъне кист-Н.Ш.) Устод Имом гуфт: “Шайх Абусаид Абулхайр маҷлис хоҳанд гуфт, биншин то бишнави. Абуабдуллох Бобо Кӯҳӣ гуфт:

- “Ман ӯро мукбилам. Яъне номмӯътақидам”. Устод Имом гуфт: -“Тӯш дор ин марди мушарраф аст, бар хотир то ҳеч ҳаракат нақунӣ ва ҳеч наяндеши, ки ӯ аҳвол боз намояд”. Пас Абусаид Абулхайр даромад ва бар минбар шуд. Мукриён қуръон хонданд ва шайх дуо бигуфт. Чун ба сухан омад, Абуабдуллох Боку оҳиста ба худ гуфт: “бас бод, ки дар вазъи бод аст”. Ҳанӯз ин сухан тамом наяндешида буд, ки Шайх Абусаид рӯй ба вай кард ва гуфт: “Оре, вазъи бод маъдаи бод аст”. Ин калима бигуфт ва боз ба сари сухан рафт. Чун Шайх дар сухан гарм шуд, Шайх Абуабдуллох он ҳолат бидид ва он салтанату атрофи вай бар хотир мушоҳида намуд. Андеша кард, ки чандон мувофиқ ба тадриҷ ва чандин мушоихро дидам, ки аз худдорӣ боз хидмати эшон кардам, сабаб чист, ки ин ҳама бар ин мард зоҳир мешавад ва бар мо зоҳир намешавад. Шайх Абусаид дарҳол рӯй ба вай карду гуфт: Эй хоҷа, байт:

Ту чунонӣ, ки туро бахт чунон аст чунон,
Ман чунинам, ки маро бахт чунин аст чунин.

[2, 67]

Ва даст бар рӯй овард ва аз минбар фуруд омад ва пеши Имом Қишарӣ ва Абуабдулло Боку шуд. Чун биншастанд Шайх Абусаид Устод Имомро гуфт, ки ин хоҷаро бигӯ, ки дил ба мо кунад, Абуабдуллох Боку гуфт: “Дил он вақт хуш кунам, ки ҳар рӯзи панҷшанбе ба саломи ман меояд, баъд аз ин наоя!” Шайх Абусаид гуфт: “Бисёр машоиху бузургонро чашм бар ту афтадааст, мо бад-он назарҳо меоем на барои ту”. Чун Шайх ин бигуфт гиристанд ва хурӯш аз чамъ баромад ва Шайх Абуабдуллох низ бисёр бигирист” [15, 28].

Аз ин порча дар назари мо мучассамаи ду мутасаввифи бузург, Абусаид Абулхайр ва Бобо Кӯҳӣ намоён мешавад. Ишқи ҳар ду шайх ҳам дар роҳи васл дар машаққат ҳаст. Бидуни ин, аз порчаи зикршуда ҳолат ва характери тасаввуфи асри XI пай бурдан мумкин аст. Шайх барои конкретӣ ва саҳеҳтар баёни фикри худ, аз порчаи назми истифода бурдааст. Аз баъзе ҳикоятҳо ва ривоятҳо шахсияти Абусаид Абулхайр ва Бобо Кӯҳӣ чун мучассамаҳои афсонавӣ ҷилвагар мешавад. Ин гуна ривоятҳо дар байни халқ, аз он ҷумла сӯфиёну дарвешон васеъ паҳн шуда буданд. Аз ҳикоятҳо баъзе порчаҳои назмиро ҳам ёфтанд мумкин аст, ки маъно ва мазмуни ҳикоятро пурра ва мушаххас мекунанд.

Ба ҳамин тариқ, мо дар асоси факту далелҳои сарчашмаҳо мухтасар ҳаёти Бобо Кӯҳиро шарҳ дода, ба ҳулосае меоем, ки ҳаёти Бобо Кӯҳӣ дар замоне чараён ёфтааст, ки дар Хуросон ва Мовароуннаҳр тасаввуф ба дараҷаи баланди назариявӣ расида буд. Зиндагии шоир гоҳ дар сафар, гоҳ дар хонақоҳ, гоҳ дар вазъи маҷлиси умум гузаштааст. Ва ниҳоят солҳои охири умрашро берун аз ҳаёти маишӣ, дар кӯҳе гузаронидааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Амин Аҳмади Розӣ. Ҳафт иқлим . – Калкатта, 1357.
2. Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ. Девон, Фонди дастнависҳои Институти Халқҳои Осӣ: рақами В 4021.
3. Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ. Девон. Микрофилм аз рӯи нусхаи номаълум. Ганҷинаи дастхатҳои ба номи А. Мирзоеви АМИТ.
4. Арафот-ул-ошиқин. – Техрон, 1022 х.
5. Муҳаммад ибни Мунаввар. Асрор-ут-тавҳид фи мақомоти Шайх Абусаид. Таълифу эҳти-моми Забеҳулло Сафо. – Техрон, 1332.
6. Абдурахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс. – Техрон, 1336.
7. Абдурахмони Ҷомӣ. Осори мунтахаб. – Душанбе, 1964.

8. Аттори Нишопурӣ. Девон. – Техрон, 1319.
9. Рӯдакӣ Абуабдуллоҳ. Девон / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2024. – 192 с.
10. Бертельс Е.Э. Избранные произведения / Е.Э. Бертельс. – М.: Наука, 1960.
11. Бобо Кӯҳии Шерозӣ. Девон, нашри сеюми Шероз, бо муқаддимаи Ҳабибулло Умод. – Шероз.
12. Гулшани адаб. Чилди 1 – Душанбе, 1975 (намунаҳои нази форсу тоҷик, асрҳои IX-XIII),.
13. Кашф-ул-маҳҷуб, таълифи Муҳаммад Чуллоби Хучивайрӣ.
14. Лутфалибеки Озар. Оташкада. – Бомбай, 1276 х.
15. Муҳаммад Дорошукӯҳ. Сафинат-ул-авлиё. – Ҳинд, 1900 м.
16. Муҳаммад Дорошукӯҳ. Сафинат-ул-авлиё. – Лохур, 1321 х.
17. Маҷолис-ул-ушшоқ. Таълифи Султон Ҳусайн бини Султон. – Лакхнав, 1293.
18. Мунтахаби “Асрор-ут-тавҳид”, ба чопхозиркунанда Оқои Аҳмад Бахтиёр. – Техрон, 1320.
19. Мунтахаби “Қобуснома”. – Техрон, 1341.
20. Номаи донишварон, таълифи Саноеъуддавла. – Техрон, 1871.
21. Ризоқулихони Ҳидоят. Маҷмаъ-ул-фуқаро. – Ҳинд, 1295 х.
22. Ризоқулихони Ҳидоят. Риёз-ул-орифин – Техрон, 1305 х.
23. Саноии Ғазнавӣ. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа. – Бомбай, 1275.
24. Саъдии шерозӣ. Бӯстон, чопи сангӣ – Ҳинд, 1309 х.
25. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. Бо тасҳеҳ ва ҳавошии Оқои Абулаъзими Қароб. – Техрон, 1346.
26. Саъдӣ. Бӯстон изд. – Берлин: Пиэтса, 1922.
27. Табақот-ус-сӯфия, таълифи Ҳоча Абдуллои Нисорӣ, дастхати рақами ИНА АН СССР.
28. Тароиқ-ул-ҳақоиқ, таълифи Ҳоча Маъсумалишои Ноибусадр. – Техрон, 1316-1319.
29. Нишопурӣ Аттор. Тазкират-ул-авлиё / Аттори Нишопурӣ. – Калкатта, 1316 х.
30. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. – Ландан, 1901 м.

ЗИНДАГИНОМАИ БОБО КҶҲИИ ШЕРОЗӢ

Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳии Шерозӣ яке аз бузургтарин машоихи асри панҷуми ҳиҷрӣ мебошад. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Бобо Кӯҳӣ дар замоне ҷараён ёфтааст, ки дар Хуросону Мовароуннаҳр ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ хеле вазнин буд. Ин вазият дар асри XI, дар шаҳрҳои Хуросон, Мовароуннаҳр ва Эрон ба мисли Шероз, Балх Сарахс, Нишопур вазъу маҷлиси сарварони тасаввуф Абусаиди Абулхайр, Абулаббоси Наҳовандӣ, Абулқосими Қишарӣ, Абуабдулло Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ, Абуабдулло Ҳафиф, Абдуллои Ансорӣ ва дигарҳо, аз минбар баланд садо меод.

Нобаробариҳо, низоъҳои мазҳабӣ, ҷангу ғоратгариҳо пояи тасаввуфро боз ҳам мустаҳкамтар кард. Ҳаёти тангу пурмашаққат бозори тасаввуфро гарм мекард.

Мақоми Бобо Кӯҳӣ дар тасавуфи асри XI хеле бузург аст. Аммо чуноне ки Е.Э. Бертелс менависад, девони ашъори шоир, ки қадимтарин намунаи шеърӣ ирфонӣ аст, барои таърихи адабиёти тасаввуф ганҷи нодир аст. Барои барқарор намудани очерки ҳаёти шоир сараввал маълумоти муҳаққиқонро аз назар гузаронидан лозим омад. Аз ин рӯ, дар аввали ба ин масъала таваққуф хоҳем кард. Қисми асосии боби аввалро ҳаёту эҷодиёти шоир ташкил медиҳад. Дар хусуси ҳаёту эҷодиёти шоир маълумоти маъхазҳо хеле кам аст. Дар ин қисми қор мо маълумоти парокандаи сарчашмаҳо ва тадқиқоти муҳаққиқон таъя карда, обзори мухтасари ҳаёту эҷодиёти шоирро лозим донистем.

Номи шоир дар маъхазҳо як хел нест. Муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” қунияшро Бӯабдулло гуфтааст: “...овардаанд, ки чун Шайх Бӯабдулло Боқуро ан доварӣ аз ботине бо Шайхи мо бархост, ба ҳар вақт ба саломӣ “Шайхи мо омадӣ”. Дар ҳикоятҳои “Асрор-ут-тавҳид” номи пурраи ӯ зикр нашудааст. Дар “Нафаҳот-ул-унс” Ҷомӣ ӯро “Шайх Абуабдулло ва номашро Алӣ бини Муҳаммад” гуфтааст.

Муҳаммад Дорошукӯҳ дар хусуси қуния шоир чизе намегӯяд, фақат ӯро “Алӣ ибни Муҳам-

мад зикр мекунад. Ғуломмуҳаммади Лоҳунӣ дар тазкираи худ “Хизонат-ул-асфиё” номашро “Алӣ бинни Абдуллоҳ мегӯяд. Азбаски маъхазҳо ӯро гоҳ бо номи “Алӣ ибни Муҳаммад”, гоҳ Муҳаммад Шайх Алӣ, Муҳаммад ибни Абдуллоҳ гуфтаанд, тадқиқотчиёни имрӯза низ ӯро ҳар хел ном мебаранд. Дар хусуси ҷавонӣ ва овони донишомӯзии шоир сарчашмаҳо чизе намегӯянд. Аз маъхазҳо танҳо ҳаминаш маълум аст, ки ӯ дар ҷавонӣ бо шайхони бузург Абуабдуллоҳ Хафиф, Абдулаббоси Наҳовандӣ, Имом Қишорӣ, Абуҳомид Нишопурӣ ҳамнишин ва ҳамсуҳбат шудааст.

Ба ҳамин тариқ, мо дар асоси факту далелҳои сарчашмаҳо мухтасар ҳаёти Бобо Кӯҳиро шарҳ дода, ба ҳулосае меоем, ки ҳаёти Бобо Кӯҳӣ дар замоне ҷараён ёфтааст, ки дар Хуросон ва Мовароуннаҳр тасаввуф ба дараҷаи баланди назариявӣ расида буд. Зиндагии шоир гоҳ дар сафар, гоҳ дар хонақоҳ, гоҳ дар вазъу маҷлиси умум гузаштааст. Ва ниҳоят солҳои охири умрашро берун аз ҳаёти маишӣ, дар кӯҳе гузаронидааст.

Калидвожаҳо: шоир, Бобо Кӯҳӣ, шеър, адабиёти тасаввуф, маъхазҳо, зиндагинома, муҳаққиқони Бобо Кӯҳӣ, таҳқиқ, соли валодат, соли вафот.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоинбодов Начмиддин – ходими илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии АМИТ, Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Ҳисорӣ 19/2 ҳучраи 136, тел: 235 35 29, +992 915 36 00 57. Shoinbod@bk.ru

ЖИЗНЬ БОБО КУХИИ ШЕРАЗИ

Абу Абдулла ибн Муҳаммад Баба Кухи из Ширази – один из величайших суфийских поэтов V века по хиджре. Жизнь и творческая деятельность Баба Кухи протекали в период, когда политическая и экономическая ситуация в Хорасане и Мавераннахре была крайне сложной. Эти обстоятельства нашли отражение в литературе XI века. Неравенство, религиозные конфликты, войны и грабежи способствовали укреплению духовных и философских основ суфизма.

Сложные и тяжёлые условия жизни усиливали развитие суфийского движения. Роль Баба Кухи в истории суфизма XI века является весьма значительной. Как отмечает Э. Э. Бертелс, сборник стихов поэта, представляющий собой один из древнейших образцов мистической поэзии, является редким и ценным памятником для изучения истории суфийской литературы.

Для реконструкции биографического очерка поэта необходимо, прежде всего, обратиться к сведениям, приведённым в трудах исследователей. Этому вопросу посвящено начало первой главы. Основная часть главы включает изложение жизни и творчества Баба Кухи. Следует отметить, что сведения, сохранившиеся в источниках о его жизни и деятельности, крайне ограничены.

В данной статье представляется необходимым дать краткий обзор жизни и творчества поэта, опираясь на разрозненные данные, содержащиеся в письменных источниках и трудах исследователей. Имя поэта в источниках упоминается редко. Автор произведения «Асрар ат-Таухид», кунья (арабская часть имени) которого Буабдулло, сообщает: «...передано, что, когда шейх Буабдулло Бакура ан-Давари вставал изнутри вместе с нашим шейхом, он приветствовал его словами: “Наш шейх, ты пришёл!”».

Полное имя Баба Кухи в «Асрар ат-Таухид» не приводится. В сочинении «Нафахат аль-Унс» Джамии называет его «шейх Абуабдулло», уточняя, что его имя было Али ибн Муҳаммад.

В разных источниках он упоминается также под именами Али ибн Муҳаммад, Муҳаммад Шейх Али и Муҳаммад ибн Абдулла, что послужило причиной разночтений в работах современных исследователей. Предположение профессора Э. Э. Бертелса относительно фамилии поэта – Абу Абдулла – представляется достоверным. Нет сомнений, что Баба Кухи носил ту же фамилию, что и его учитель – Абу Абдулла Хафиф.

Источники не содержат сведений о юности поэта и периоде его учёбы. Известно лишь, что в молодости он встречался с выдающимися шейхами, среди которых Абу Абдулла Хафиф, Абдул Аббас Нахованди, Имам Кишори и Абу Хамид Нишапури.

На основании имеющихся фактов и свидетельств можно кратко изложить, что жизнь Баба Кухи протекала в эпоху, когда суфизм в Хорасане и Мавераннахре достиг высокого теоретического уровня. Поэт чередовал периоды путешествий с уединением и участием в духовных собраниях. Последние годы своей жизни он провёл в уединении, в горах.

Ключевые слова: поэт, Бобо Кухи, стихи, суфийская литература, источники, ученые, жизнь.

Информация об авторе: Шоинбодов Наджмиддин, научный сотрудник Центра востоковедения и письменного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: Душанбе, улица Хиссори 19/2, кв. 136, тел: 235 35 29, +992 915 36 00 57. Shoinbod@bk.ru

THE LIFE OF BOBO KUKHIA SHERAZI

Abu Abdullah ibn Muhammad Baba Kukhi of Shirazi is one of the greatest Sufi poets of the 5th century AH. Baba Kukhi's life and creative work took place during a period of extreme political and economic hardship in Khorasan and Transoxiana. This situation was reflected in 11th-century literature. Inequality, religious conflicts, wars, and plunder further strengthened the foundations of Sufism. This complex and difficult life undermined the Sufi movement. Baba Kukhi's role in 11th-century Sufism is significant. However, as E. E. Bertels writes, the poet's collection of poems, the oldest example of mystical poetry, is a rare treasure for the history of Sufi literature. To reconstruct the poet's life, it was first necessary to consider the available scholarly information. Therefore, we will address this issue at the beginning of the first chapter. The main part of the first chapter is devoted to the poet's life and work. Source information on the poet's life and work is very limited. In this part of the work, we considered it necessary to provide a brief overview of the poet's life and work, drawing on scattered sources and research. The poet's name is not repeated in the sources. The author of "Asrar-ut-Tawhid," whose kunya is Bu'abdullah, said: "...it is narrated that when Sheikh Bu'abdullah Bakura an-Dawarī stood up from within with our sheikh, he greeted him with the words: 'Our sheikh, you have come.'" His full name is not mentioned in the stories in "Asrar-ut-Tawhid." In Nafahat-ul-Uns, Jami called him "Sheikh Abu'bdullah," and his name was "Ali ibn Muhammad." While sources sometimes refer to him as "Ali ibn Muhammad," then Muhammad, Sheikh Ali, and Muhammad ibn Abdullah, modern scholars also call him by other names. Professor E.E. Bertels's suggestion that the poet's surname was Abu Abdullah is quite plausible, and there is no doubt that Baba Kuki shared the same surname with his teacher, Abu Abdullah Khafif. The sources say nothing about the poet's youth or the period of his studies. It is only known from sources that in his youth he met the great sheikhs Abu Abdullah Khafif, Abdul Abbas Nahowandi, Imam Kishori, and Abu Hamid Nishapuri. Thus, we briefly outline Baba Kuki's life, based on facts and source evidence, and conclude that it took place during an era when Sufism in Khorasan and Transoxiana reached a high theoretical level. The poet's life was spent traveling, at home, and at public gatherings. Finally, he spent his final years away from everyday life, in the mountains.

Keywords: poet, Baba Kukhi, Sufi literature.

About the author: Shoinbodov Najmiddin, research fellow at the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe, Hissori Street 19.2, Apt. 136. Tel.: 235 35 29, +992 915 36 00 57. Shoinbod@bk.ru

Адрасу қолинбофӣ дар Қалъаи Хучанд

Адрасу қолинбофӣ дар Қалъаи Хучанд

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МХ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣю англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифаи дастхат;
4. Индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 15 саҳифаи дастхат; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 8-10 номгӯи адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъка кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисади рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Тавачҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарк» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 20 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 8 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусаха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [ ];
17. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс ТДУ (УДК) (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 15 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 8-10 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 8-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат

МУНДАРИЧА

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСИ

Саидов С. Ҷ. Тавсифи мухтасари ҷуғрофияи Таърихии рашт дар аҳди Сомониён	5
Убайдулло Н. К. Ташаккул ва рушди низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ дар Тоҷикистони шуравӣ (с. 1929-1941)	13
Файзуллозода Ш.Ф. Қалъаи Хучанд пайванди дирӯзу имрӯз дар эҳёи хунарҳои мардумӣ	21
Карамалишоев К.Н. Мубориза барои Помир: манфиатҳо ва ҳадафҳои стратегии аҳолигаринҳо дар асри XIX	28
Назаров У. Ҷойгоҳи таърихӣ ва маънавии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар Хуросону Мовароуннаҳр)	36
Алимов Б. Х. Ҷанбаҳои муҳими ҳамкориҳои байналмилалӣ сиёси марказӣ дар замони муосир.....	43
Қараев Ф.К., Ҳочиев К.М. Назаре ба фаъолияти фарҳангӣ ва рӯзноманигории Абдусаттор Мухторов	50
Мухиддинова Р. К. Аҳамияти кабудизоркунӣ дар таърихи таъсисёбии санъати боғу боғсозӣ	57
Сафарова З. Н. Либосҳои хоса дар муҳити шаҳрҳои Осиёи Миёнаи охири асри XIX – ибтидои асри XX	67

ФИЛОЛОГИЯ

Муродова Т.А. Корбурди калимаҳои мураккаби пайваст дар осори Бадриддин Ҳилолӣ	73
Дамонова Д. Н. Таҳлили муқоисавии баъзе хусусиятҳои истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ дар абонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	81
Салимзода М. Бозтоби ду асари анималистӣ дар адабиёти муосири тоҷикӣ	88
Раҷабов Ҳ. Олами ҳикояҳои Премчанд	95
Шоинбодов Н. Зиндагиномаи Бобо Кӯҳии Шерозӣ	102

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Саидов С.ДЖ. Краткое описание исторической географии рашта в Соманидскую эпоху	5
Убайдулло Н.К. Становление и развитие системы среднего профессионального образования в советском Таджикистане (1929-1941 гг.).....	15
Файзуллозода Ш.Ф. Крепость Худжанда - связь прошлого и настоящего в озрождении народных ремёсел	21
Карамалишоев К.Н. Борьба за Памир: интересы, стратегические цели сверхдержав в XIX в.а	28
Назаров У. Историческая и духовная миссия Мавлоно Джалалуддина Балхи в Хорасане и Мовароуннахр.....	36
Алимов Б. Х. Ключевые аспекты современного международного сотрудничества Центральной Азии	43
Караев Ф.К., Ходжиев К.М. Взгляды на журналистскую деятельность Абдусаттора Мухторова	50
Мухиддинова Р. К. Значимость роль озеленения в истории ормирования садово-паркового искусства	57
Сафарова З. Н. Особые костюмы в Среднеазиатской оредской среде конца XIX – начала XX в.	67

ФИЛОЛОГИЯ

Муродова Т.А. Использование слов с комплексной Связью в произведениях Бадриддина Хилали	73
Дамонова Д. Н. Сравнительный анализ некоторых собенностей терминологии международного рава в таджикском и английском языках	81
Салимзода М. Два анималистический произведенный в современный литературы	88
Раджабов Х. Мир рассказов Премчанда	95
Шоинбодов Н. Жизнь Бобо Кухии Шерази	10

2

CONTENTS

HISTORY AND ARCHAEOLOGY

Saidov S.J. A brief description of the historical geography of rasht in the Somanid era	5
Ubaydullo N. K. Formation and development of the system of secondary vocational education in Soviet Tajikistan (1929-1941)	13
Fayzullozoda S.F. Khujand fortress - a connection between past and present in the revival of folk crafts	21
Karamalishoev K.N. The struggle for the Pamir: interests and strategic goals of the superpowers in the 19th century	28
Nazarov U. Historical and spiritual place of Mavlana Jalaluddin Balkhi in Khorasan and Movarounnahr.....	36
Alimov B. Kh. Key aspects of modern international cooperation in Central Asia	43
Khojiev K. M. Karaev F. Q. About the journalistic activity of Abdusattor Mukhtorov	50
Muhiddinova R.Q. The importance of landscaping in the history of the formation of garden and park art	57
Safarova Z. N. Special costumes in the Central Asian urban environment of the late XIX – early XX century	67

PHILOLOGY

Murodova T.A. The use of words with complex connection in the works of Badriddin Hilalis	73
Damonova D. N. Comparative analysis of certain features of international legal terminology in the Tajik and English languages	81
Salimzoda M. O. P. Abdurafiq's story "The Last Horse" - and Tajik animalistic	88
Rajabov H. Premchand's world of short stories	95
Shoinbodov N. Biography of Sheikh Baba Kuhu Shirozi	102

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER FOR ORIENTAL STUDIES AND LITERARY HERITAGE

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 4 (14), 2025

Мухаррири масъул: А. Муҳаммадӣ
Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин
Мусаххех: Д. Валиева
Тарроҳ: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 27.12.2025
Барои нашр имзо шуд 31.12.2025
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 16,87 Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №39

ҶДММ “Меҳроҷ-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2